NXOPAXOPO WA VUYIMBELERI BYA CONNY CHAUKE HI KU KONGOMISA EKA NHLAYISO NA NHLUVUKISO WA XITSONGA

HI

PHAKANANI PAICKY MANGANYI

NOMBORO YA XICHUDENI
11591932

XITSALWANA XA SWILAVEKO SWA XIKAMBELO XA

MASTER OF ARTS

EKA XITSONGA

EHANSI KA SENTHARA YA M.E.R.MATHIVHA YA
TINDZIMI TA AFRIKA, VUTSHILA NI NDHAVUKO

EYUNIVHESITHI YA VENDA

VALETERI : DR CHAUKE M.T
DR BABANE M.T

LEMBE : 2014

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Xihlambanyo

Mina, **PHAKANANI PAICKY MANGANYI**, ndzahlambanyaleswaku xitsalwana lexi xa *Nxopaxopo wa vuyimbeleri bya Conny Chauke hi ku kongomisa eka nhlayiso na nhluvukiso wa Xitsonga*, a ku na munhu loyi a nga tshama a rhumela kumbe ku tsala ntirho wo fana na lowu hi xivumbeko xihi kumbe xihi eka Yunivhesiti leyi kumbe tin'wana hi xikongomelo xo kumadigiri. Matsalwa hinkwawo lawa ndzi ma tirhiseke eka xitsalwana lexi ma kombisiwile eka xiyenge xa tibuku leti tirhisiweke.

Manganyi P.P. 18/08/2015

Nsayino Siku

DECLARATION

I, **PHAKANANI PAICKY MANGANYI**, hereby declare that the dissertation titled *Nxopaxopo wa vuyimbeleri bya Conny Chauke hiku kongomisa eka nhlayiso na nhluvukiso wa Xitsonga*, hereby submitted by me, has not been submitted previously for a degree at this university or any university, that it is my own work in design and execution, and that all reference material contained therein has been duly acknowledged.

Signature Manganyi P.P. Date 18/08/2015

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

KU NYIKETA

Xitsalwana lexi ndzi xi nyiketa eka vatswari va mina Risenga Frank Shandlale na Manana Khubani Selinah Shandlale. Ndzi tlhela ndzi nyiketa xitsalwana lexi eka nuna wa mina Risenga Gailes Manganyi kun'we na vana Dr Tirhani, Tsundzuka, Hundzukani na Lemukani.

DEDICATION

This dissertation is dedicated to my parents Frank Shandlale and Khubani Sellinah Shandlale who passed away. It is also dedicated to my husband Risenga Gailes Manganyi and children, Dr Tirhani, Tsundzuka, Hundzukani and Lemukani.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

XIKHENSO

Ndzi khensaXikwembulexi nga ndzi pfuna swi ri karhi swi nga olovi hikuva miri a wu tsanile hikokwalaho ka mavabyi, kambe xi ndzi nyikamatimbakun'we ni vutlhari eku tsaleni ka xitsalwana lexi. Ndzi khensa ndzi vuyelela eka vatswari va mina sirha Frank na sirhaKhubani Sellinah lava nga suka va hi boxilemahlo leswaku hi kota ku sala hi yisandlela ya dyondzoemahlweni. A ndzi rivalina ku khensamakwerhu, yena Hlengani Aitken Shandlale loyi a nga sala a khomile xinhongana xa vutswari, nhlohlotelo lowu a hi nyikaka wona etimhakeni ta ku yisadyondzoemahlweni. Leswi swi hi komba rirhandzu lerikulu ngopfu ra vutswari.

Ndzi rhandza ku khensamuleteriwa mina ndzi vuyelela yena Dr M.T Chauke, yena govelankulu eka humeleriseni ka xitsalwana lexi. Ndzi khensa ngopfu ku tiyisela kun'wena ku ndzi lehisela mbilu hikuva aswi pfa swi tika kambe a nga ndzi helelangi mbilu. Ndzikhensana ku hiseka ka yena eku humeleriseni ka ntirho wa mina. Rivoningo leri a wu ndzi khomerileronari ndzi fikisilelomu a ndziya kona. Handle ka wena onge ndzi tlherileendleleni kumbe ndzi va ndzi fikile kambe ndzi ri mavuyantsena. Ndzi ri a wu nga ndzi hanyeli wena wa ka Xikolokolo nguvu ya Pitori. Loko ari mina ndzi havamarito yo ringana lawa ndzi nga ku khensaka ha wona ndzi tlhela ndzi sala ndzi enetekileembilwini ya mina. Kambe ndzi riXikwembu xa tintswalo a xi ku anakanye, xi ku niselampfula ya mikateko, xi tlhela xi ku nyika hinkwaswo leswi naveriwaka hi mbilu ya wena.

Ndzi rhandza ku khensa vanhu hinkwavo lava pfulekeswifuvaniswandla swa vona va ndzi nyikavuxokoxoko bya ku humelerisa xitsalwana lexi. Ndzi khensangopfu n'wana sesiwa mina yena MikatekoN'wa-Joel Salani loyi a nga ndzi pfuna ku tlula mpimo eka xitsalwana lexi. Miehleketo ya wena n'wana sesi yi endlile leswaku ntirho wa lowu wu humelela. A ndzi rivalina ku khensavamakhelwana va mina va ka Magwenda na va ka Baloyi lava vanga ndzi pfuna eku yingiseleni ka tinsimu ta Conny hikuva vona va ti tivangopfu. Se mina marito man'wana a ma ndzi xupukela ndzi nga ma twi kahle.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Eka nunawa mina RisengaGailesManganyi xikan'we ni vana va hina, Dr Tirhani, Tsundzuka, Hundzukani na Lemukani, ndzi khensa rirhandzu ni nseketelo lowu mi ndzi kombeke wona loko ndza ha dodombisana ni xitsalwana na lexi.

Ndzi khensanan'winavadyondzikulorhi lava hi khomisanekendlelayin'we ya ku ya eYunivesiti ya Venda. Vona i Mavis, Gladys na Hlungwani. Lava hi vona va nga ndzi hlohlotela leswaku ndzi yisaemahlwenitidyondzo ta mina. Endleleni ndzi fikile ndzi helamatimba ndzi karhala, a ndzi lavile ku tshika, kambeva ndzi hlohletela ku kondza ndzitiya, ndzi kongoma. Namuntlha ndzi munhu hikwalaho ka n'wina.

Ndzi khensana Yunivhesiti ya Venda loko yi hakerilexiphemuxin'wana xa dyondzo leyi ya masitasi ya mina. A ndzi rivalina wena muthayipi wa xitsalwana lexi, wena Tinyiko Ngwenya, loko u tinyikilenkarhi wo tlhavetelamuchiniwa Valungu u kandziyisa xitsalwana lexi. Ndzi ri eka wena xandlaehenhla ka xin'wanaxandla.

INKOMU!!!

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

NKATSAKANYO

Ndzavisiso lowu i nxopaxopo wa vuyimbeleri bya Conny Chauke hi ku kongomisa eka nhlayiso na nhluvukiso wa Xitsonga. Ndzavisiso lowu wu wela eka vuyimbeleri bya Xitsonga bya manguva lawa, laha ku yimbeleriwaka ku ri karhi ku chayiwa swichayachayani swa Xilungu. Eku kaneleni ka hina eka ndzavisiso lowu hi khumbile swo hlayanyana leswi Conny a swi paluxeke hi tinsimu ta yena, ku fana ni ku dyondzisarixakatimhaka ta matikhomele kumbe mahanyelolamanene eka lavakulu ni lavantsongo, nhlohletelo wa ku dyondzaxikolo eka vana lavantsongo, ku xiximana eka vanhu hinkwavo, ku tiyisela swa vukati eka vavasati, ku khomana na maxaka hambiloko u fumile, ku hanya vutomi lebyineneemindyangwini, ku hanya vutomi byo amukeleka eka vanhu hinkwavo ni swin'wana na swin'wana.Xin'wana lexi hi xi khumbekei matirhiselo ya Conny ya ririmi loko a ri karhi a yimbelela. Ndzavisiso lowu wu natindzima ta ntlhanu.

Ndzima ya 1 yi khumbamanghenelo, matimuxindzhaku, xiphiqo xa ndzavisiso, xikongomelo, swivutiso swa ndzavisiso, ndzavisiso wa nkoka, vutshila, vuyimbeleri, tinsimu, vuqhambhi kumbe ku qhambha, nkongomelo, vacini kumbe ku cina na vayingiseri/muyingiseri..Nakambendzima leyi yi tlhela yi khumbamitirho ya ndzavisiso leyi endliweke eka dyondzo leyi.

Ndzimaya 2 yikatsatimhaka ta maendlelo lama tirhisiweke eka ndzavisiso lowu, ku nga maendlelo ya nhlokohlisowaswivutiso na maendlelo yo xopaxopa.

Ndzima ya 3 yi vulavula hi matimu ya Conny Chauke ni tinsimu ta 45 leti hi ti hlawuleke hi ku ya hi mikongomelo leyi yi khumbaka vutomi hi ku angarhela.

Ndzima ya 4 yi vulavula himavonele hi ndlela leyi Conny a tirhiseke ririmi hi yona loko a yimbelela tinsimu ta yena.Mavonele lawa hi ma nyika hi ndlela leyi a tirhiseke ririmi ro gega, maencisi, mahlamari, mbuyeleloniswin'wana.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ndzima ya 5 hilaha hi nga dlayelela kona ndzavisiso wahina. Hi nyikile leswi ndzavisiso wu nga swi kuma hi tlhelo ra vuyimbeleri bya Conny Chauke. Nakambendzima leyi yi tlhela yi khumba swa ririmi kun'weniswihlawulekisiswin'wana swa ririmi leswi Conny a swi tirhiseke eka tinsimu ta yena.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

ABSTRACT

This study is about the music of Conny Chauke, one of the young Xitsonga traditional musicians. It focuses mainly on the purpose, message, language usage and the importance of her music to the society.

Although music is popularly associated with entertainment and leisure, the music of Chauke influences the society in several ways mainly because she gains the zeal and impetus to compose her music from the daily lives and experiences of people. Her music provides listeners with message, caution people about dangers of moral degeneration and educates the society. Furthermore, her music uplifts the culture and tradition of Vatsonga people. It motivates the members of society to work together, and to struggle for common goals. In essence, her music helps Vatsonga to maintain their identity.

This study is qualitative in nature and henceforth the researcher will employ the qualitative research method. A researcher using this methodology enters the world of people s/he plans to study, gets to be known and trusted by them, and systematically keeps written record of what is heard and observed. By using participants observation technique the researcher will observe, listen to and sometimes converse with the participants in a free and natural environment as possible. Furthermore, the researcher will also use primary sources such as extended essays, dissertations, theses, books, recordings and research reports.

Chapter 1 focuses on the background, research problem, aims and objectives of the study, research questions, significance of the study, and definitions of terms which were mostly used in this research. This chapter also deals with literature review.

Chapter 2 deals with the research methodology.

Chapter 3 deals with the profile of Conny Chauke and about fifty selected songs from her recorded albums.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Chapter 4 outlines the researcher's point of view in regards to how Conny uses the language e.g. figurative language, idiophones and repetitions.

Chapter 5 provides an overview of the entire study, research findings andconclusion and recommendations.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

NDZIMA YA I

MANGHENELO 1
1.1 Nsusumeto 1
1.2 Xikongomelo..... 2
1.3 TINHLAMUSELO TA MATHEME..... 2
1.3.1 Mfuwo wa rixaka 2
1.3.2 Vutshila 3
1.3.3 Vuyimbeleri..... 4
1.3.4 Tinsimu/Risimu 5
1.3.5 Vuqhambhi / Ku qhambha 7
1.3.6 Vacini /Ku cina 7
1.3.7 Vayingiseri/Muyingiseri 8
1.3.8 Nkongomela 8
1.4. NKANELO WA MITIRHO LEYI ENDLIWEKE EHANSI KA..... 9
NHLOKOMHAKA YA VUYIMBELERI..... 9
1.4.1. Maluleke M.S (1999)..... 10
1.4.2 Mabunda SG (2001)..... 11
1.4.3 Chauke O.R (2004)..... 12
1.4.4 Blacking J. 1967)..... 12
1.4.5 Mothata T.J (1991)..... 13
1.4.6 Rabothatha T.T (1991)..... 13
1.4.7 Nemapate M.A (1999)..... 14
1.4.8 Ramurunzi T.S (2002)..... 15
1.5 MITIRHO YA VUYIMBELERI/TINSIMU HI KU ANGARHELA 16
1.5.1 Ku dyondzisa ku xixima ni mahanyelo lamanene..... 16
1.5.2 Ku hungasa 17
1.5.3. Ku phyuphyisa miehleketo..... 18
1.5.4 Ku aka vuxaka 18
1.5.5. Ku tshinya..... 19

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

1.5.6 Ku hoyozela..... 20

1.5.7 Ku pfhumbisa loko ku ri ni mitlangu 21

1.5.8 Ku chavelela lava rilaka kumbe lava nga ekhombyeni 22

1.5.9. Ku sola timhaka to karhi. 23

1.5.10. Ku lemukisa hi swa vukhongeri 24

1.6 NKATSAKANYO 28

NDZIMA YA 2

2. MAENDLELO LAMA TIRHISIWEKE 29

2.1 Manghenelo..... 29

2.2 Nhlamuselo ya ndzavisiso..... 29

2.2.1Ndzavisiso wa nkoka..... 30

2.3Nhlokiso wa swivutiso 31

2.4 Maendlelo yo xopaxoxopa 34

2.5 NKATSAKANYO 35

NDZIMA YA 3

3. NKANELO WA TINSIMU TA CONNY CHAUKE..... 36

3.1. Matimu ya Conny Chauke..... 36

3.2. Nkanelo wa tinsimu leti nga hlawuriwa. 38

3.2.1. Risimu ra “Magevenga”..... 38

3.2.1.1. Mongo wa Risimu..... 39

3.2.1.2. Nkanelo wa Risimu..... 39

3.2.1.3. Nkongomelo wa Risimu..... 40

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.1.4. Dyondzo ya Risimu..... 40
3.2.2. Risimu ra "Timholovo"..... 41
3.2.2.1. Mongo wa Risimu..... 41
3.2.2.2. Nkanelo wa Risimu..... 41
3.2.2.3. Nkongomelo wa Risimu 42
3.2.2.4. Dyondzo ya Risimu..... 42
3.2.3. Risimu ra "Mikateko" 43
3.2.3.1. Mongo wa Risimu 43
3.2.3.2. Nkanelo wa Risimu 44
3.2.3.3. Nkongomelo wa Risimu..... 45
3.2.3.4. Dyondzo ya Risimu 45
3.2.4. Risimu ra "Mpfendempfende"..... 45
3.3.4.1. Mongo wa Risimu 46
3.2.4.2 Nkanelo wa Risimu 46
3.2.4.3. Nkongomelo wa Risimu 48
3.2.4.4. Dyondzo ya Risimu 48
3.2.5. Risimu ra "Ingi ndzi lo pfapfa"..... 48
3.2.5.1. Mongo wa Risimu 49
3.2.5.2. Nkanelo wa Risimu 49
3.2.5.3. Nkongomelo wa Risimu.....51
3.2.5.4. Dyondzo ya Risimu 51
3.2.6. Risimu ra "Xinyata" 51
3.2.6.1. Mongo wa Risimu 52
3.2.6.2 Nkanelo wa Risimu 52
3.2.6.3. Nkongomelo wa Risimu 53
3.2.6.4. Dyondzo ya Risimu 53
3.2.7. Risimu ra "Hi dyohile" 53
3.2.7.1. Mongo wa Risimu 54
3.2.7.2 Nkanelo wa Risimu 54
3.2.7.3. Nkongomelo wa Risimu 55
3.2.7.4. Dyondzo ya Risimu 55
3.2.8.Risimu ra "Humelela boy" 56
3.2.8.1. Mongo wa Risimu 56
3.2.8.2. Nkanelo wa Risimu 56
3.2.8.3. Nkongomelo wa Risimu 57

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.8.4. Dyondzo ya Risimu 58
3.2.9. Risimu ra "Basopa" 58
3.2.9.1. Mongo wa Risimu 58
3.2.9.2. Nkanelo wa Risimu 58
3.2.9.3. Nkongomelo wa Risimu 59
3.2.9.4. Dyondzo ya Risimu 60
3.2.10. Risimu ra "Chumayela"..... 60
3.2.10.1. Mongo wa Risimu 60
3.2.10.2. Nkanelo wa Risimu 61
3.2.10.3. Nkongomelo wa Risimu 62
3.2.10.4. Dyondzo ya Risimu 62
3.2.11. Risimu ra "Mbendzani" 62
3.2.11.1. Mongo wa Risimu 63
3.2.11.2. Nkanelo wa Risimu 64
3.2.11.3. Nkongomelo wa Risimu 64
3.2.11.4. Dyondzo ya Risimu 64
3.2.12. Risimu ra "Mutswari" 64
3.2.12.1. Mongo wa Risimu 65
3.2.12.2. Nkanelo wa Risimu..... 65
3.2.12.3. Nkongomelo wa Risimu.....66
3.2.12.4. Dyondzo ya Risimu..... 66
3.2.13. Risimu ra "Misava ya lova" 66
3.2.13.1. Mongo wa Risimu 67
3.2.13.2. Nkanelo wa Risimu 67
3.2.13.3. Nkongomelo wa Risimu.....68
3.2.13.4. Dyondzo ya Risimu 68
3.2.14. Risimu ra "Papa ra ntima" 68
3.2.14.1. Mongo wa Risimu 69
3.2.14.2. Nkanelo wa Risimu..... 69
3.3.14.3. Nkongomelo wa Risimu 70
3.3.14.4. Dyondzo ya Risimu 70
3.2.15. Risimu ra "Wo khensa Hosi"..... 70
3.2.15.1 Mongo wa Risimu 71
3.2.15.2 Nkanelo wa Risimu 71
3.2.16.3. Nkongomelo wa Risimu 72

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.16.4. Dyondzo ya Risimu 72

3.3.17. Risimu ra "Ho hlangana ku hleka" 73
3.3.17.1. Mongo wa Risimu 73
3.3.17.2. Nkanelo wa Risimu..... 74
3.3.17.3. Nkongomelo wa Risimu 74
3.3.17.4. Dyondzo ya Risimu..... 75
3.3.18. Risimu ra "Hi dyohe yini" 75
3.3.18.1. Mongo wa risimu 75
3.3.18.2. Nkanelo wa Risimu 76
3.3.18.3.Nkongomelo wa risimu 76
3.3.18.4.Dyondzo ya risimu 77
3.3.19. Risimura "Hlupheka No 2" 77
3.3.19.1. Mongo wa Risimu 78
3.3.19.2.Nkanelo wa Risimu 78
3.3.19.3. Nkongomelo wa Risimu..... 78
3.3.19.4. Dyondzo ya Risimu 79
3.3.20. Risimura "I mani wa wena?" 79
3.3.20.1. Mongo wa Risimu 79
3.3.20.2. Nkanelo wa Risimu 80
3.3.20.3. Nkongomelo wa Risimu 80
3.3.20.4. Dyondzo ya Risimu 81
3.3.21. Risimura "Hi tshikiwile?"..... 81
3.3.21.1. Mongo wa Risimu 81
3.3.21.2. Nkanelo wa Risimu 82
3.321.3. Nkongomelo wa Risimu 82
3.3.21.4. Dyondzo yaRisimu 82
3.3.22. Risimura "Vun'wa i bya yini?" 82
3.3.22.1. Mongo wa Risimu 83
3.3.22.2. Nkanelo wa Risimu 83
3.3.22.3. Nkongomelo wa Risimu 84
3.3.22.4. Dyondzo ya Risimu 84
3.3.23. Risimura "Ndzi na khombo" 85
3.3.23.1. Mongo wa Risimu 85

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.3.23.2. Nkanelo wa Risimu 86
3.3.23.3. Nkongomelo wa risimu 87
3.3.23.4. Dyondzo ya risimu 87
3.3.24. Risimura " Mugawula" 87
3.3.24.1. Mongo wa Risimu 87
3.3.24.2. Nkanelo wa Risimu 88
3.3.24.3. Nkongomelo wa Risimu 88
3.3.24.4. Dyondzo ya Risimu 89
3.3.25. Risimura "Ku hanyiwa kayi 01" 89
3.3.25.1.Mongo wa Risimu 90
3.3.25.2. Nkanelo wa Risimu 90
3.3.25.3. Nkongomelo wa Risimu 92
3.3.25.4. Dyondzo ya risimu 92
3.3.26. Risimu ra "Marilele" 92
3.3.26.1. Mongo wa risimu 93
3.3.26.2. Nkanelo wa Risimu 93
3.3.26.3. Nkongomelo wa Risimu 94
3.3.26.4. Dyondzo ya Risimu 95
3.3.27. Risimura "N'wana wa munghana" 95
3.3.27.1. Mongo wa Risimu 96
3.3.27.2. Nkanelo wa Risimu 96
3.3.27.3. Nkongomelo wa Risimu 97
3.3.27.4. Dyondzo ya Risimu 97
3.3.28. Risimura "Ou ya mina". 97
3.3.28.1. Mongo wa Risimu 98
3.3.28.2. Nkanelo wa Risimu 98
3.3.28.3. Nkongomelo wa Risimu 98
3.3.28.4. Dyondzo ya Risimu 99
3.3.29. Risimura "Shigwili" 99
3.3.29.1. Mongo waRisimu 100
3.3.29.2. Nkanelo wa Risimu 100
3.3.29.3. Nkongomelo wa Risimu 101
3.3.29.4. Dyondzo ya Risimu 102
3.3.30. Risimura "Mali" 102
3.3.30.1.Mongo wa Risimu..... 103

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.3.30.2. Nkanelo wa Risimu 103
3.3.30.3. Nkongomelo wa Risimu 104
3.3.30.4. Dyondzo yaRisimu 104
3.3.31. Risimura "Tihuwa" 104
3.3.31.1. Mongo wa Risimu 105
3.3.31.2. Nkongomelo wa Risimu 105
3.3.31.3. Nkanelo wa Risimu 106
3.3.31.4. Dyondzo ya Risimu 107
3.3.32. Risimura "Titsotsi" 107
3.3.32.1. Mongo wa Risimu 107
3.3.32.2. Nkanelo wa Risimu..... 108
3.3.32.3. Nkongomelo wa Risimu 108
3.3.32.4. Dyondzo ya Risimu 108
3.3.33. Risimura "Twananani" 109
3.3.33.1. Mongo waRisimu 109
33.33.2. Nkanelo wa Risimu 109
3.3.33.3. Nkongomelo wa Risimu 110
3.3.33.4. Dyondzo ya Risimu 110
3.3.34. Risimu ra "nga giyi" 110
3.3.34.1. Mongo wa risimu 111
3.3.34.2. Nkanelo wa Risimu 111
3.3.34.3. Nkongomelo wa Risimu 112
3.3.34.4. Dyondzo ya Risimu 112
3.3.35. Risimu ra "A hi fambi Joe" 112
3.3.35.1. Mongo wa risimu 112
3.3.35.2. Nkanelo wa Risimu 113
3.3.35.3. Nkongomelo wa Risimu 114
3.3.35.4. Dyondzo ya Risimu 114
3.3.36. Mongo ra "Hi ya rhula rini" 114
3.3.36.1. Mongo wa Risimu 115
3.3.36.2. Nkanelo wa Risimu 115
3.3.36.2. Nkongomelo wa Risimu 116
3.3.36.3. Dyondzo ya Risimu 116
3.3.37. Risimu ra "Mimpupurha"..... 116
3.3.37.1. Mongo wa Risimu 117

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.3.37.2. Nkanelo wa Risimu 117
3.3.37.3. Nkongomelo wa Risimu 118
3.3.37.4. Dyondzo ya Risimu 119
3.3.38. Risimu ra "Xi hi nyika mahala" 119
3.3.38.1. Mongo wa Risimu 119
3.3.38.2. Nkanelo wa Risimu 120
3.3.38.3. Nkongomelo wa Risimu 121
3.3.38.4. Dyondzo ya Risimu 121
3.3.39. Risimu ra "Mi ta penga" 121
3.3.39.1. Mongo wa Risimu 122
3.3.39.2. Nkanelo wa Risimu 122
3.3.39.3. Nkongomelo wa Risimu 123
3.3.39.4. Dyondzo ya Risimu 123
3.3.40. Risimu ra "Va ku vonile" 124
3.3.40.1. Mongo wa risimu 124
3.3.40.2. Nkanelo wa Risimu 124
3.3.40.3. Nkongomelo wa Risimu 125
3.3.40.4. Dyondzo ya Risimu 125
3.3.41. Risimu ra "Misava ya jika" 126
3.3.41.1. Mongo wa Risimu 126
3.3.41.2. Nkanelo wa Risimu 126
3.3.41.3. Nkongomelo wa Risimu 127
3.3.41.4. Dyondzo ya Risimu..... 127
3.3.42. Risimu ra "U ya tikhoma" 128
3.3.42.1. Mongo wa Risimu 128
3.3.42.2. Nkanelo wa Risimu 128
3.3.42.3. Nkongomelo wa rnisimu 129
3.3.42.4. Dyondzo ya Risimu 129
3.3.43. Risimu ra "Tshiketa ku hemba". 129
3.3.43.1. Mongo wa Risimu..... 130
3.3.43.2. Nkanelo wa Risimu 130
3.3.43.3. Nkongomelo wa Risimu 131
3.3.43.4. Dyondzo ya risimu 131
3.3.44. Risimura "Se wa hloma" 131
3.3.44.1. Mongo wa Risimu 132

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.3.44.2. Nkanelo wa Risimu 132
3.3.44.3. Nkongomelo wa Risimu 133
3.3.44.4. Dyondzo ya Risimu 133
3.3.45. Risimu ra "Makhema" 134
3.3.45.1 Mongo wa Risimu 134
3.3.45.2. Nkanelo wa Risimu 134
3.3.45.3. Nkongomelo wa Risimu 135
3.3.45.4. Dyondzo ya Risimu 135
3.3. NKATSAKANYO 136

NDZIMA YA MUNE

4. MATIRHISELO YA RIRIMI EKA TINSIMU TA CONNY..... 137
4.1. MANGHENELO..... 137
4.1.1MARIN'WANA 138
4.1.2. SWIHLAWULEKISI SWIN'WANA SWA RIRIMI EKATINSIMU TA CONNY 141
4.2.1. Swigaririmi..... 141
4.2.1.1. Xigego 141
4.2.1.2. Xisasekisi 142
4.2.1.3. Xifananiso 142
4.3. Swikhavisa ririmi 143
4.3.1. Swivulavulelo 143
4.3.2. Riencisi..... 147
4.3.3. Mbuyelelo wa swivulwa 147
4.3.3.1. Mbuyelelo wa swivulwaeka tinsimu ta Conny 148
4.4. Swihluvi swin'wana swa mbulavulo 153
4.4.1. Ntsongahato 154
4.4.2. Swivutiso 154
4.4.3. Vamavizweni 155
4.5. Nkatsakanyo 156

NDZIMA YA 5

© University of Venda

UNIVERSITY OF VENDA

University of Venda
Creating Future Leaders

5. KU DLAYELELA 158

5.1. MANGHENELO 158
5.2. SWIBUMABUMELO..... 164
5.3. NKATSAKANYO 165

6. TIBUKU LETI TIRHISEWEKE 167

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

NDZIMA YA 1

1. MANGHENELO

Hi ta sungula ndzavisiso wa hina hi ku va hi kombisa leswaku i ncini lexi nga hlohlotela ku lavisisa hi vuyimbeleri bya Conny Chauke. Hi ta ya emahlweni hi tlhantlha tinhlamuselo ta matheme lama hi nga ta ma tirhisa eka ndzavisiso lowu. Hi ta tlhela hi kombisa mitirho hinkwayo leyi endliweke ehansi ka nhlokomhaka ya vuyimbeleri. Hi ta tlhela hi kombisa leswaku vuyimbeleri byi na nkoka hi ndlela yihi evuton'wani bya vanhu. Endzhaku ndzavisiso hinkwawo wu ta tsariwa kutani eku heteleleni wu katsakanyiwa, ku tlhela ku tsariwa na tibuku hinkwato leti nga ta va ti tirhisiwile.

1.1 Nsusumeto

Ndzi susumetiwile ku endla ndzavisiso hi vuyimbeleri bya Conny Chauke hi mhaka ya leswi valavisisi vo tala va endleke milavisiso ya vona va kongomisa ngopfu eka tinsimu ta ndhavuko wa rixaka ra Vatsonga, laha van'wana a va xopaxopa tinsimu ta vana, tinsimu ta lavakulu, tinsimu ta le mapurasini, tinsimu ta le ngomeni na tin'wana.Eka milavisiso leyi tinsimu to tala hi leti to yimbeleriwa kunene hi milomo, a ti kandziyisiwanga eka tirhayikhota na tikhasete naswona loko ti karhi ti yimbeleriwa ku va ku ri hava swichayachayana swa manguva lawa. Se hikokwalaho ndzi vonile swi fanerile ku xopaxopa vuyimbeleri bya Conny Chauke lebyi yimbeleriwaka ku ri karhi ku chayiwa swichayachayani swa manguva lawa, leswi swi chayaka hi ndlela yo tsakisa leyi yi nyanyulaka ni ku koka rinoko ra vayingiseri.

Nsusumeto wun'wana lowu wu endleke leswaku ndzi endla ndzavisiso lowu hi leswaku vutshila na vuqambhi bya Conny lebyo hlawuleka byi ta kota ku hlayiseka. Leswi i swa nkoka, hikuva loko swi hlayisiwile ematsalweni swi ta va kona hilaha ku nga heriki, kutani swi ta pfuna ni rixaka ra mundzuku. Ku seketela mhaka ya ku hlayisiwa ka vuyimbeleri Nettl (1990:4) u vula leswi landzelaka:

> A song must be sung, remembered and taught by one generation to the next. If this does not happen it dies and is lost forever.

Marito ya Nettl ya tiyisisa leswaku hakunene vuyimbeleri byi fanele ku hundziseriwa eka lavantshwa hi lava va khale ku suka erixakeni rin'wana ku ya eka rin'wana. Loko ku nga endliwi sweswo vuyimbeleri byi nga ha nyamalala byi nga tiveki leswaku byi tshamile byi va kona.

© University of Venda

Nsusumeto wun'wana i ku hlohlotela valavisisi van'wana leswaku na vona va ya emahlweni ni ku endla milavisiso hi vuyimbeleri bya tinqhambhi ta Vatsonga hikuva tinqhambi leti i ntsandzavahlayi, leswaku mahungu ya tinsimu leti ya kota ku hlayiseka.

1.2 Xikongomelo

Xikongomelo xa ndzavisiso lowu i ku ndlandlamuxa hi ku xopaxopa mhaka ya nhlohlotelo na ntshinyo lowu nga kona eka tinsimu ta vuyimbeleri bya Conny Chauke.Xikongomelo xin'wana i ku lava ku lemukisa rixaka hi tidyondzo leti humaka eka vuyimbeleri bya Conny leswaku ri ta kota ku papalata ku nghena eka khombo ro pfumala vutivi mayelana ni switsundzuxo leswi vuyimbeleri lebyi byi nga na swona. Xikongomelo xo hetelela xa ndzavisiso i ku langutisa matirhiselo ya Conny ya ririmi eka vuyimbeleri bya yena, laha hi nga ta languta swikhavisaririmi leswi a swi tirhiseke ku humelerisa hungu ra yena.

1.3 TINHLAMUSELO TA MATHEME

Eka xiyenge lexi ku ta hlamuseriwa matheme lama nga ta tirhisiwa ngopfu eka xitsalwana lexi. Nkoka wa ku hlamusela matheme lawa i ku endlela leswaku vahlayi va kota ku twisisa matheme lama tani hilaha ya tirhisiweke ha kona eka ndzavisiso lowu. Leswi swi na nkoka hikuva nhlamuselo ya matheme yi ya hilaha ya tirhisiweke xiswona eka ndzavisiso wo karhi. Eka ndzavisiso lowu hi ta hlamusela matheme lama landzelaka:

1.3.1 Mfuwo wa rixaka

Mfuwo wa rixaka swi vula ku hundziseriwa emahlweni ka vutlhari bya ndhavuko hi milomo ku suka eka rixaka rin'wana ku ya eka rin'wana. Vutlhari lebyi byi katsa tinsimu, swiyila, swivuriso, mitsheketo na swin'wana.Dundes (1965:3) u hlamusela mfuwo wa rixaka loko a ku: "Folkore includes myths, legends, folktales, jokes, proverbs,riddles etc."

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Hi ku ya hi mavonele ya Dundes, mfuwo wa rixaka wu katsa swikholwakholwana, mitsheketo, mafenya, swivuriso, mitshayilo ni swin'wana. Mavonele ya Dundes ya tlhela ya tiyisisiwa hi Nkuzana (1992:120) loko a ku:

> The study of the customs, traditions, and institutions of living people is referred to as folklore.It covers among other things,the life styles of people, and their folktales, legends, myths, riddles, and proverbs.

Tanihi Dundes, Nkuzana na yena u hlamusela mfuwo wa rixaka tani hi dyondzo ya ku hundziseriwa ka mindhavuko ya vanhu vo karhi ku suka eka rixaka rin'wana ku ya eka rin'wana. Eka dyondzo leyi ku katsiwa mahanyelo, swikholwakholwana, mitsheketo, swivuriso ni swin'wana leswi fambelanaka ni mfuwo wa rixaka.

1.3.2 Vutshila

Vutshila byi nga hlamuseriwa tani hi vuswikoti byo endla nchumu wo karhi hi ndlela leyi enerisaka na ku koka rinoko. Swilo leswi paluxiweke hi ndlela ya vutshila swi va swi sasekile, ku nyanyula ni ku tsakisa. Fowler naFowler (1964:3) va tiyisisa leswi boxiweke loko va ku: "Thing in which skill may be exercised, demanding mind,imagination, for example painting, sculptures, music etc."

Vatsari lava va hlamusela vutshila tani hi xiyimo laha ku tirhisiwaka byongo eku humeleriseni ka migingiriko yo karhi ku fana ni vupendi, vuvatli bya swivatlavatlani, ni vuyimbeleri. Mavonelo lawa ya seketeriwa hi Hawkins (2003: 24) hi ndlela leyi yi landzelaka: "Producing something beautiful, esecially by painting or drawing".

Tanihi Fowler na Fowler, Hawkins na yena u hlamusela vutshila tanihi vuswikoti byo tumbuluxa swilo swo karhi swo saseka ku fana ni ku penda ni ku dirowa. Hambi leswi nhlamuselo ya yena yi boxeke swilo swimbirhi ntsena, vuyimbeleri na byona byi wela eka vutshila

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

1.3.3 Vuyimbeleri

Vuyimbeleri i nchumu lowu anameke swinene.Nhlamuselo ya byona na yona yi anamile ngopfu. Hi marito man'wana, ku fikela sweswi ku hava loyi a nyikeke nhlamuselo leyi enerisaka vanhu hinkwavo ya theme ra vuyimbeleri. Hambiswiritano, Jacobs (1985:277) u hlamusela vuyimbeleri loko a ku: "An arrangement of or the art of combining or puttingtogether, sounds that please the ear..."

Nhlamuselo ya Jacobs yi paluxa leswaku vuyimbeleri i vutshila byo karhi lebyi tirhisiwaka ku hlanganisa mimpfumawulo leyi yi kotaka ku tsakisa, eka munhu loyi a yi yingiselaka.Nhlamuselo ya Jacobs a yi hlamuselangi vuyimbeleri hi ku hetiseka hikuva yi boxa mhaka ya mimpfumawulo leyi yi hlanganisiwaka hi ndlela leyinene yi tlhela yi tsakisa, kambe yi kona mimpfumawulo yo tsakisa leyi yi nga riki vuyimbeleri. Xikombiso, loko munhu a ri eku vulavuleni. Va kona vanhu lava va nga ni vutshila byo kota ku veketela mimpfumawulo ya vona kahle yi tsakisa. Kambe hi nge vuli leswaku ku va le ku yimbeleleni. Slobada (1983:12) u hlamusela vuyimbeleri hi ndlela hi ndlela leyi: "...is a language of emotions . . ."

Nhlamuselo leyi yi paluxa vuyimbeleri tani hi vutitwi emoyeni. Lowu i ntiyiso hikuva loko munhu a yimbelela u va a ri karhi a phofula ta le mbilwini, kambe na yona nhlamuselo leyi a yi hetisekangi eku hlamuseleni ka leswi vuyimbeleri byi nga xiswona. Juju (1990:7) u nyika nhlamuselo ya vuyimbeleri loko a ku: "Music is both a species of culture pattern and mode of human action in the wolrd."

Mavonele ya Juju hi tlhelo ra nhlamuselo ya vuyimbeleri ya kongomisa ngopfu eka mindhavuko ya vanhu kun'we ni swiendlo swa vona swo hambanahambana ku ya hi lomu va kumekaka kona. Vuyimbeleri byi paluxiwa ku ri swinandzihisi swa vanhu va ndhavuko wo karhi, mahanyelo kun'we ni swiendlo swa vona. Nhlamuselo leyi yi nga tekiwa yi hlamuserile vuyimbeleri hi ndlela yo antswa hikuva tinsimu leti ti qambhiwaka ti tala ku fambelana ni ndhavuko wa vanhu valavo, kun'we ni mahanyelo ya vona. A swi talanga leswaku nqambhi yi nga qhamba risimu hi ndhavuko lowu yi nga tiviki nchumu hi wona. Hi marito man'wana, vuyimbeleri bya yona a byi nga twisisiwi hi vanhu vo tala.Nettl (1990:173) u tiyisisa timhaka ta ndhavuko eka vuyimbeleri hi ndlela leyi landzelaka:

> Music is a universal phenomenon,but each culture has its own and learning to understand another cultures

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

music is in many ways like learning a foreign language.

Nettlu paluxa leswaku vuyimbeleri i nchumu lowu nga twisisiwaka hi munhu un'wana na un'wana.Mutsari loyi u tlhela a boxa ni leswaku rixaka rin'wana na rin'wana ri twisisa mayimbelelo ya ndhavuko wa ka vona. Leswi swi le rivaleni leswaku ku lava ku twisisa tinsimu ta ndhavuko wo karhi ku nga va ntlakulavaxurhe. Mhaka ya ku twisisa ndhavuko wun'wana hi nga swi fananisa ni loko hi lava ku twisisa tindzimi timbe leswi nga tikaka ku swi fikelela mikarhi yin'wana.

Hi ku leteriwa hi miehleketo leyi hi nga vula leswaku vuyimbeleri i ririmi leri tirhisiwaka ku phofula ta le mbilwini to fana ni rirhandzu, rivengo, gome, ntsako, ku vilela ni swin'wana. Ku phofula loku ka ta le mbilwini ku fambelana swinene ni ndhavuko lowu muyimbeleri wa kona a kuleleke eka wona kun'we ni mikarhi leyi a kuleke hi yona.

1.3.4 Tinsimu

Tinsimu i maendlelo yo va munhu un'we kumbe vo tala va yimbelela. Eka mikarhi yo tala ku yimberiwa hikokwalaho ka ntsako, kambe swa endleka leswaku ni loko vanhu va loveriwile va yimbelela tinsimu. Ku ni ku hambana exikarhi ka tinsimu ta ndhavuko ni tinsimu ta masiku lawa. Nhlamuselo ya tinsimu yi nyikiwa hi Melissa (2000: 20) loko a ku:

> Songs are relatively short musical composition for the human voice which features words. They are typically for a solo singer, duet, trio or for many voices. The words of songs are typically of poetic.

Ntshaho lowu wu boxa leswaku tinsimu ti vumbiwile hi marito na swona risimu ri nga yimbeleriwa hi munhu un'we, vambirhi, vanharhu kumbe hi ntlawa. Ku tlhela ku boxiwa leswaku tinsimu ti ni xivumbeko xa vutlhokovetseri.Tinsimu tona ta hambana ku ya hileswi munhu a yimbelelaka hi swona. Ku seketela Melissa (2000:50) u boxa leswi landzelaka:

> ...a form of grouping for the songs those which are related to different stages in the life cycle of people, and those who drew people together to recall their past. The first group

© University of Venda

> belongs to lullabies, initiation rite songs, marriage songs and praise songs.

Ntshaho lowu wu kombisa tinxaka to hambanahambana ta tinsimu.Vayimbeleri va nga yimbelela hi tinsimu ta maxangu, ta mucato, ta le ngomeni, ta le jele ni tin'wana na tin'wana.Xo tsakisa hi tinsimu hi leswaku ti hlamuseriwa ku va ti hlohlotela ku va vanhu va va nyandza yin'we hikokwalaho ko rhandza rixaka ra tinsimu to karhi.

Loko tinsimu ti yimbeleriwa ku ni marito yo hambanahambana lama kumekaka leswaku risimu ri kota ku nandziha. Marito lawa i yo lala kumbe sopurano, ya le xikarhi ka alitho na yo bonga kumbe barathoni. Marito lawa loko ya hlanganisiwa swi endla leswaku risimu ri nandziha ngopfu. Leswi swi seketeriwa hi Melissa (2000: 3) loko a ku:

> The complex pattern squeals whistles wails and chirps such as those produced by male humback whales. The songs have predictable patterns, although in the case of humbacks, they change over time.

Tin'wana tinsimu ti qhambiwa ku ya hi leswi humeleleke.Hileswaku muqhambi a nga twa xitori lexi nga humelela munhu wo karhi ivi yena a sungula ku tumbuluxa risimu hi swona. Leswi swi seketela hi Melissa (2000: 33) hi ndlela leyi landzelaka:

> Many of the ...stories burst into song at some thrilling dramatic point and the same song will be sung from one times in the same story.

Laha mutsari u boxa leswaku munhu a nga va a vone mhaka yo karhi yi humelela un'wana ivi a sungula risimu hi yona.

© University of Venda

1.3.5 Vuqhambhi/Ku qhambha

Vuqhambhi kumbe ku qhambha swi vula ku tumbuluxa marito yo karhi ni mimpfumawulo yo karhi leswi yelanisiwaka ivi swi humesa risimu ro karhi. Hawkins (2000:91) u seketela leswi hi ndlela leyi landzelaka: "Something composed, especially in a piece of music."

Nhlamuselo ya Hawkins (2000) yi boxa vuqhambhi kumbe ku qhambha tanihi nchumu lowu tumbuluxiweke ngopfu eka xiphemu xo karhi xa vuyimbeleri. Fowler naFowler (1964:157) na vona va hlamusela ku qhambha loko va ku: "Construct in one's mind verse, music etc"

Marito lama ya boxiweke ma paluxa leswaku vuqhambhi swi vula nchumu wo karhi lowu vumbiweke, ngopfu eka vuyimbeleri. Kasi loko ku ri ku qhambha swi vula ku akiwa emiehleketweni ya munhu wo karhi ka tindzimana kumbe vuyimbeleri

1.3.6 Vacini /Ku cina

Vacini i vanhu lava va nyanyulaka vahlaleri hi kuva va cina emahlweni ka vona hi xikongomelo xo va tsakisa. Mikarhi yo tala loko vanhu va cina ku va ku ri karhi ku yimbeleriwa ku tlhela ku chayiwa swichayachayani. Hawkins (2008: 323) u hlamusela mucini hi ndlela leyi landzelaka: "One who do something infront of an audience."

Hawkins u tiyisisa leswi boxiweke hi ku hlamusela mucini tanihi munhu loyi a endlaka swo karhi emahlweni ka vahlaleri hi xikongomelo xo tsakisa kumbe ku nyanyula vahlaleri. Nhlamuselo leyi yi tlhela yi seketeriwa hi Summers et al (2001:154) loko a ku: "Someone such as an actor or musician who does some-thing to entertain people".Miehleketo leyi boxiweke hi Summers et al (2001) yi paluxa leswaku mucini i mutlangi wa le xitejini kumbe muyimbeleri loyi a endlaka swo karhi hi xikongomelo xo nyanyula vahlaleri lava n'wi languteke.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

1.3.7 Vahlaleri/vayingiseri

Vahlaleri i vanhu lava va tshamaka ehansi va miyela, va karhi va yingisela munhu kumbe vanhu lava yimbelelaka kumbe munhu loyi a vulavulaka. A hi mikarhi hinkwayo laha loko ku yimbeleriwa ku ciniwaka, mikarhi yin'wana ku yingiseriwa kunene. Ku fana na loko ku ri na mphikizano wa tikhwayere, ntshungu wu fanele ku tshama wu yingisela loko tikhwayere ti ri karhi ti yimbelela. Seay (1975: 130) u hlamusela muyingiseri hi ndlela leyi landzelaka:

> Audience is a group of people, who sits down in a hall,
> theatre or any kind of gathering, where someone per-
> forms in the form of singing, dancing, reading poems etc.

Nhlamuselo leyi yi swi veka kahle erivaleni leswaku vahlaleri hi vona va endlaka leswaku vunanga kumbe ntirho wo karhi wu humelela hikokwalaho ka vukona bya vona. Handle ka vukona bya vanhu ku hava ku humelela ka vuyimbeleri kumbe ncino hikuva vuyimbeleri va nge kumi matimba yo tirha ntirho wa vona.

1.3.8 Nkongomelo

Nkongomelo swi vula hungunkulu leri tsalwa ri vulavulaka hi rona. Eka vuyimbeleri swi vula hungunkulu leri risimu ri vulavulaka hi rona. David et al (1991:259) va hlamusela nkongomelo hi ku angarhela hi ndlela leyi landzelaka:

> A theme is the predominant idea in a piece of writing.
> It is the linking idea or message behind the events.

David ni van'wana va teka nkongomelo tanihi hungu leri nga khoma mongo wa mhaka yo karhi leyi kumekaka eka tsalwa ro karhi kumbe tanihi hungunkulu eka swihumelelo swo karhi. Hawkins (2003: 462) loko a hlamusela nkongomelo a ku: "The subject about which a person speaks, writes or thinks".

Nhlamuselo leyi yi tiyisisa leswi boxiweke hi leswaku nkongomelo i hungu ro karhi leri munhu a vulavulaka, a tsalaka kumbe ku ehleketa hi rona.Kasi Pretorius na Swart (1994:4) na vona va ha

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

tiyisisa mhaka leyi loko va ku: "In simple terms, the theme is the "message" which is embedded in the story".

Nhlamuselo leyi yi yelana swinene na ya David ni van'wana kun'we na ya Hawkins hikuva hinkwavova hlamusela nkongomelo tanihi hungunkulu leri humelerisiwaka erivaleni hi tsalwa kumbe xitori ku humesela ehandle mongo wo karhi eka vayingiseri hi risimu, xiphato, ntsheketo kumbe ntlangu.

1.4. MITIRHO LEYI ENDLIWEKE EHANSI KA NHLOKOMHAKA YA VUYIMBELERI

Eka xiyenge lexi mulavisisi u xopaxopa milavisiso leyiendliweke hi swidyondzeki swin'wana hi tinhlokomhaka leti fanaka kumbe ku yelana ni nhlokomhaka leyi yena a lavisisaka hi yona. Leswi swi endla leswaku mulavisisi a kota ku twisisa nhlokomhaka kumbe ndzavisiso wa yena.Ku ni swidyondzeki swo hlaya leswi endleke milavisiso kumbe ku tsala tibuku to karhi hi tlhelo ra swa vuyimbeleri. Exikarhi ka swidyondzeki leswi ku hava ni un'we loyi a endleke ndzavisiso hi vuyimbeleri bya Conny Chauke. Hikokwalaho hi hlawuleke vuyimbeleri lebyihikuva byona byi fambisana na swichayachayani swa Xilungu.

Hi marito man'wana, vuyimbeleri bya Conny a byi weli eka tinsimu ta ndhavuko wa Xitsonga to fana na tinsimu leti yimbeleriwaka eka micino ya ndhavuko yo fana na mikhinyavezo, ku thawuza, michongolo, xifasi, xincayincayi na yin'wana. Hi marito man'wana, hi nga vula leswaku vuyimbeleri bya Conny i vuyimbeleri bya Xilungu kumbe bya manguva lawa laha ncino wa kona wu vuriwaka leswaku i choza.

Xiyenge lexi xi ta khumha na milavisiso ya vuyimbeleri leyi yi endliweke ni le ka tindzimi tin'wana to tanihi Xisuthu na Xivhenda. Vuxokoxoko bya milavisiso leyi i bya nkoka tani hileswi vuyimbeleri byi nga hava mindzelekano. Laha hi nga tlhela hi vula leswaku vuyimbeleri bya Conny a byi yingiseriwi hi Vatsonga ntsena, kambe na tinxaka tin'wana.Eka xiyenge lexi hi xopaxopa mitirho ya swidyondzeki leswi landzelaka:

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

1.4.1. Maluleke M.S (1999)

Maluleke u endlile ndzavisiso hi nkoka wa tinsimu ta vana erixakeni. Eka ndzavisiso lowu, Maluleke u tshikelerile mhaka ya ku tekela enhlokweni nkoka lowu tinsimu ta vana ti nga na tona. Leswi nga laha henhla swi tiyisisiwa hi Maluleke (1999:1) loko a boxa xikongomelo xa ndzavisiso wa yena u ri:

> I ku kombisa nkoka wa tinsimu ta vana erixakeni. Hi ta lava ku endla tano,hikuva vanhu van'wana a va ti tekeli enhlokweni loko va ri karhi va hanya.

Maluleke (1990:10) u ya emahlweni a nyika xikombiso xa tinsimu ta vana hi risimu leri nge:

> Pa-pa-pa-pa, la ku hava, la xikona.
> Pa-pa-pa-pa, la ku hava, la xikona

Hi ku ya hi ndzavisiso wa Maluleke, risimu leri ri yimbeleriwa hi xikongomelo xo miyeta n'wana loko a rila. Ku vuriwa leswaku loko mutswari kumbe munhu un'wana lonkulu loko a yimbelela risimu leri u va a ri karhi a phakata n'wana lontsongo emarhameni, ivi n'wana swi n'wi tsakisa a miyela kumbe ku etlela.

1.4.2 Mabunda SG (2001)

Mabunda (2001) u endlile ndzavisiso hi tinsimu ta le mapurasini erixakeni ni nkoka wa tona. Eka ndzavisiso lowu, Mabunda u kumile leswaku xikongomelo xa ku va vatirhi va yimbelela tinsimu leti i ku endlela leswaku va nga twi ku vava eka ntirho lowu va wu tirhaka. Ku tiyisisa leswaku ndzavisiso wa Mabunda (2001:1) wu vulavula hi tinsimu ta vatirhi va le mapuraseni hi twa a ku: "Hi xitsalwana lexi hi navela ku lemukisa vahlayi hi ta nkoka watinsimu ta le mapuraseni erixakeni".

Mabunda (2001:8) u nyikile xikombiso xa tinsimu ta le mapurasini hi risimu leri nge:

> Chayela, chayela
> Dirayivha-ho!
> Hiya kayo!

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Chayela, chayela
Dirayivha-ho!
Hiya kayo!

Risimu ra muxaka lowu ri yimbeleriwa hi vatirhi va le mapurasini hi xikongomelo xo nyanyula muchayeri leswaku a tsutsumisa movha hi rivilo leswaku va ta hatla va fika ekaya va ya vona mindyangu ya vona. Xin'wana xa nkoka hileswaku tinsimu ta le mapurasini a ti tirha ku nyika matimba eka vatirhi leswaku va nga nyami hambiloko va swi tiva leswaku a va tirhela mali yo ka yi nga nyawuri. Hi tinsimu leti vatirhi a va kondletela vun'we xikarhi ka vona hambiloko va xanisiwa hi vathori va vona.

1.4.3 Chauke O.R (2004)

Chauke (2004) u endlile ndzavisiso wa yena hi *The Xitsonga Songs: A Sociolinguistic Study*. Eka ndzavisiso lowu Chauke a kongomisa ngopfu eka tinsimu ta ndhavuko wa rixaka ra Vatsonga. Eka tinsimu leti u langutisile ngopfu ndlela leyi ti yimbeleriwaka hi yona, xivumbeko, ndhawu lomu ti yimbeleriwa kona kun'we ni matirhiselo ya tona. Chauke u avanyisile tinsimu ta ndhavuko wa Xitsonga ku ya hi mitlawa ya tona, ku fana ni ta tipolitiki, vukhongeri, ngoma, vukhomba, ta le mitirhweni ni tin'wana. Eka ndzavisiso wa Chauke (2004:42) hi nga teka xikombiso xa risimu ra ndhavuko ra le ngomeni le ri nge:

Vana va duwete
Wete wete
Vana va duwete
Wete wete
N'hleketa duwete
Wete wete
N'hleketa duwete

Ndzavisiso wa Chauke wu kumile leswaku risimu leri ri yimbeleriwa hi vafana lava nga eku yimbeni engomeni. Ndzavisiso wa Chauke a wu kongomile ngopfu eka tinsimu ta Vatsonga hi ku angarhela, ngopfu ta ndhavuko. Ndzavisiso wa Chauke a wu xopaxopi tinsimu ta nqhambi yo karhi. Hikokwalaho ka

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

sweswo, ndzavisiso wa hina wu ta pfala vangwa leri Chauke a ri siyeke ra ku va a nga hlawulangi nqhambi yo karhi.

1.4.4 Blacking J. 1967)

Blacking (1967) u endlile ndzavisiso lowu a wu kongomiseke eka tinsimu ta ndhavuko wa Vavhenda. Eka ndzavisiso lowu u hlamusela leswaku vana va rixaka ra Vavhenda a va yimbelela swinsin'wana swo karhi loko va ri karhi va endla miginghiriko ya vona. Miginghiriko leyi yi katsa loko va ri eku riseni kumbe va ri karhi va xuxa nimadyambu. Ndzavisiso lowu wu kanela tinsimu ta vana va Vavhenda lava va nga eka malembe ya le hansi ka khumemune hi vukhale. Blacking u kumile leswaku hambileswi vana va Vavhenda a va yimbelela swinsin'wana leswi hi xikongomelo xo hungasa, kambe swo tala swa swona a swi ri ni dyondzo yo karhi. Eka ndzavisiso lowu wa Blacking (1967:74) hi nga teka xikombiso xa xinsin'wana xa no: 29 lexi nge:

U songo rwa musadzi
Matshelo u do tuwa
Wa sala wo shona
Khomba dzi mulamboni
U do mala ufhio
Ndi do mala Mutshekwa

(U nga bi nsati
Mundzuku u ta famba
U ta sala u nyumile
Tikhomba ti le nambyeni
U ta teka wihi xana?
Ndzi ta teka Mutshekwa)

Hi ndlela yin'wana swi vula leswaku tinsimu ta vana ta Blacking a ti ri xitsundzuxo eka vutomi bya siku na siku leswaku vanhu va nga tshama hi ku banana leswi nga va fikisaka eka ku hela ka vukati bya vona. Hileswaku ti tshinya vanhu leswaku va hanya hi ndlela leyinene leyi byalaka ku rhula xikarhi ka vona.

UNIVERSITY OF VENDA
LIBRARY

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

1.4.5 Mothata T.J (1991)

Mothata u endlile ndzavisiso hi nhlokomhaka ya*Some Aspects of the Northern Sotho Traditional Songs*. Ndzavisiso lowu wu kongomisa ngopfu eka swiyenge swa tinsimu ta ndhavuko wa Vasuthu va N'walungu hi ku angarhela. Eka ndzavisiso lowu ku kaneriwa hi tinsimu ta vana, ta ngoma, tale mitirhweni, to phata tihosi, ta vukati ni tin'wana. Ndzavisiso wa Mothata wu yelana swinene ni ndzavisiso wa Chauke (2004) hikuva wu katsa vuyimbeleri byo hambana. Hi nga nyika xikombiso xa rin'wana ra tinsimu leti Mothata (1992:2) a ti kaneleke eka ndzavisiso wa yena hi risimu leri nge:

Monna o tlile re tla hlapiswa segosi
Monna o tlile re tla ja makako
Re tla ja maatla a kwinana tseso
Kwinana tseso ruri di gamelwa bathu

(Nuna u tile hi ta hlambisiwa ku fana na tihosi
Nuna u tile hi ta dya magagu
Hi ta dya matimba ya marhole ya hina
Marhole ya hina hi ntiyiso masengeriwa vanhu).

Risimu leri tshahiweke i ra vukati. Hi tirhisile ndzavisiso lowu ku hi pfuna ku vona loko tin'wana ta tinsimu ta Conny ti khumba timhaka ta ndhavuko wa Vatsonga wa ta vukati ni ku xixima tanihi leswi eka risimu leri ku xiximiwaka mukon'wana loyi a tekiwaka a ri ni nkoka loko a nghena evukon'wanini bya yena.

1.4.6 Rabothatha T.T (1991)

Rabothatha u endlile ndzavisiso wa *A Survey of Traditional Songs in Tshivenda*. Xikongomelo xa ndzavisiso wa Rabothata a ku ri ku avanyisa ni ku xopaxopa tinsimu ta ndhavuko wa Xivhenda hi ku angarhela. Eka ndzavisiso lowu tinsimu ti avanyisiwile ku ya hi tinsimu ta miginghiriko yo karhi, ta micino yo hambana, ta loko ku humelerile swo karhi, ta miphahlo, ta swiyila ni tin'wana. Ku tiyisisa leswi nga laha henhla Rabothatha (1991:1) u vula leswi landzelaka hi xikongomelo xa xitsalwana xa yena:

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

> This dissertation aims at classifying Venda traditional songs. The form, content, delivery and significance of these songs will be analysed.

Hi ndzavisiso lowu hi kote ku vona leswaku tinsimu ti nga lavisisiwa hi ku langutisa swilo leswi hi swi boxeke laha henhla. Hi tirhisile ndzavisiso wa Rabothata hikuva wu hi pfula mahlo hi tlhelo ra ku langutisa swihlawulekisi leswi eka tinsimu kun'we ni ku pfuna ka tona erixakeni.

1.4.7 Nemapate M.A (1999)

Nemapate u endlile ndzavisiso hi nhlokomhaka ya *The Structure and Meaning of Tshivhenda Traditional Songs*. Eka ndzavisiso wa yena u lavisisile hi tinsimu ta micino ya ndhavuko wa Xivhenda. Micino leyi yi ciniwa ku ri karhi ku yimbeleriwa na tinsimu leti. Micino ya kona i domba, malende na xifasi. Xikongomelo xa Nemapate i ku hlayisa tinsimu ta micino ya ndhavuko wa Xivhenda leti nga ha tekeriwiki ngopfu enhlokweni hi rixaka ra namuntlha. Xikongomelo xa ku tsan'wa tinsimu ta micino ya ndhavuko hileswi ku nga nghenelela ngopfu tinsimu ta Xilungu to fana na ta vuyimbeleri bya Conny, lero vantshwa va vona onge leti ta ndhavuko wa vona i ta xiyimo xale hansi lero ku yimbelela tona swi yisa munhu ehansi kumbe ku n'wi chichi xiyimo. Leswi seketeriwa hi Nemapate (1999:8) loko a vula leswi landzelaka:

> The study will attempt to instil a sense of pride in the Tshivenda songs. Some Tshivenda speaking people think that foreign languages like English are superior in terms of the standing of their songs and thus feel ashamed of singing Tshivenda traditional songs.

Nakambe hi tirhisile ndzavisiso wa Nemapate ku endlela leswaku wu hi pfuna na ku vona loko tinsimu ta Conny leti ndzavisiso lowu wu kongomaneke na tona ti ri na wona nhlohletelo wa leswaku Vatsonga va vona tinsimu ta vona ti ri na nkoka exikarhi ka tin'wana tinxaka. Eka nxopaxopo wa yena, Nemapate u

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

tshikelela mhaka ya leswaku hambiloko tinsimu ta Xilungu ti tlangiwa ngopfu hi rixaka ra Vavhenda, kambe swa laveka leswaku ni micino leyi ya ndhavuko wa vona yi tekeriwa enhlokweni.

1.4.8 Ramurunzi T.S (2002)

Ramurunzi Masitasi u endlile ndzavisiso hi nhlokomhaka ya *The Role and Significance of Tshivhenda female initiation songs*. Ndzavisiso wa Ramurunzi wu kongomisa eka tinsimu ta tingoma to hambanahambana, leti ngheneriwaka hi vanhwanyana va Vavhenda to fana na musevetho, vhusa/xikanda na domba. Ramurunzi eka ndzavisiso lowu u kombisa ni nkoka lowu tinsimu leti ti nga na wona erixakeni ra Vavhenda loko a ku:

> Vavhenda female initiation songs can play an important
> Role in preparing girls for responsible womanhood.

Marito lama ya kombisa leswaku tinsimu leti ta ngoma ti ni nkoka wukulu eku dyondziseni ka vanhwanyana va Vavhenda leswaku va va ni vutihlamuleri eka timhaka ta vusati bya vona.Eka ndzavisiso wa Ramurunzi hi nga nyika xikombiso xa rin'wana ra tinsimu leri ri nga risimu ro tshinya leri yimbeleriwaka hi ndlela leyi landzelaka:

> Mathivha –ka
> Mankope (chorus)
> Mathivha –ka
> Fhoo fhoo fhoo!
>
> (Tumbeta ka
> Swirho swa le xihundleni (khorasi)
> Tumbeta ka
> Tsee tsee tsee tsee!)

Nkoka lowu nga kona eka risimu leri hileswaku vana va vanhwanyana va fanele ku tumbeta swirho swa le xihundleni. Leswi swi ni nkoka hikuva loko va nga tumbeti swi ta yisa vumunhu bya vona ehansi.Hi tirhisile ndzavisiso lowu hikokwalaho ka leswi wu tshikelelaka mhaka ya ku tihlayisa ka vana va vanhanyana, ngopfu hileswi emikarhini leyi ku nga ni mavabyi lama nga ni khombo loko vana va nga

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

tihlayisi. Ndzavisiso lowu wu pfuna ni ku vona loko tinsimu ta muxaka lowu ti ri kona eka tinsimu ta Conny tani hileswi ku nga nqhambhi leyi hiyi hlawuleke ku va hi kanela tin'wana ta tinsimu ta yona eka ndzavisiso lowu.

1.5 MITIRHO YA VUYIMBELERI/TINSIMU HI KU ANGARHELA

Vuyimbeleri byi ni mitirho leyikulu ngopfu eka rixaka rin'wana ni rin'wana. Hi marito man'wana, hi kongomisa eka mhaka ya leswaku vuyimbeleri byi ni nkoka ngopfu eka tindhawu hinkwato ku nga ri eka ndhawu yo karhi. Mhaka ya kona hileswaku vuyimbeleri byi ni xiave eka miginghiriko ya siku rin'wana ni rin'wana eka vutomi bya vanhu. Yin'wana ya mitirho ya vuyimbeleri hi leyi landzelaka:

1.5.1 Ku dyondzisa ku xixima ni mahanyelo lamanene

Va kona vanhu lava va nga hava mahanyelo ya vumunhu kumbe ximunhu, lava va nga ni mahanyelo lawa ya nga amukelekiki eka vanhu van'wana. Vanhu lava va tekela vanhu van'wana ehansi, a va swikoti ku xixima vanhu van'wana, hambi vona vinyi va tsandzeka ku tixixima. Xikombiso xa ku va munhu a tsandzeka ku xixima na ku tixixima hi lexi, swa endleka manana wa ndyangu loyi a nga na nuna a tsandzeka ku tiyisela xiyimo xo tika lexi a hlanganaka na xona endyangwini wa yena ni nuna wa yena, ivi a huma a ya rhandzana na nuna wa un'wana ehandle. Wansati loyi u va a tsandzekile ku tixixima tani hi manana wa ndyangu kun'we na ku xixima nuna wa yena. Xikombiso xin'wana hileswaku swa endleka n'wana a tsandzeka ku xixima vatswari va yena kumbe vanhu hinkwavo lavakulu eka yena. N'wana loyi a nga tsakeriwi hi munhu hikuva u hava mahanyelo ya ximunhu.

Kambe munhu loyi kumbe n'wana loyi hi ku yingisela marito ya vuyimbeleri kumbe risimu ro karhi a nga swi kota ku kuma dyondzo kutani a cinca a huma eka mahanyelo yo biha kumbe lawa yo ka ya nga amukeleki, a va munhu wa mahanyelo lamanene. Leswi swi hlamuseriweke swi seketeriwa hi Jacobs (1985:34) hi ndlela leyi landzelaka: ". . . teachers respect . . . good behaviour". Marito ya Jacobs ma tiyisisa leswaku vuyimbeleri bya swi kota ku dyondzisa munhu mahanyelo lamanene.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

1.5.2 Ku hungasa

Vuyimbeleri kumbe tinsimu ti pfuna ngopfu eka mhaka ya ku hungasa vanhu. Hambi munhu o kumeka a ri yexe a nge vi na xivundza kumbe ku borheka hikokwalaho ka ku yingisela vunanga lebyo nandziha. Nkarhi wun'wana munhu wa swi kota ku hleka kumbe a n'wayitela kumbe a vulavula a ri yexe hikokwalaho ka ku landzelerisa marito lawa a ma twaka eka risimu ro karhi. Lava va n'wi vonaka va nga tibyela leswaku u hleka na munhu wun'wana kasi u yexe na vuyimbeleri bya yena.Kasi hi hala tlhelo munhu wa swi kota ku cina a tiphina loko ku ri karhi ku chaya risimu ro karhi, kambe a ri yexe. Hi ndlela leyi munhu loyi xivundza xi va xi nga ri kona eka yena hikuva u va a ri karhi a hungasiwa hi vuyimbeleri. Vachayeri va mimovha va swi kota ku chayela mimpfhuka yo leha swinene, kambe va nga swi twi na ku leha ka mpfhuka hikokwalaho ka ku hungasiwa hi vuyimbeleri.

Kasi hi tiholideyi na ku hela ka vhiki loko vanhu va ri emakaya va nga ri eku tirheni va hungasa hi vuyimbeleri. Nakambe vanhu va hungasa hi ku ya eka tifesithivhali, laha ku yimbeleriwaka ku tlhela ku ciniwa. Hi hala tlhelo vanhu va swi kota ku endla mphikizano wa tikhwayere, ivi vanhu va huma hi xitalo ku ya tshama va yingisela tikhwayere leti hi xikongomelo xo hungasa. Leswi swi hlamuseriweke swi seketeriwa hi Jacobs (1985:28) hi ndlela leyi landzelaka:

> Music can serve for recreational purposes whereby people play and listen to music in their homes when they are not working...People can also attend music festivals.

Marito ya Jacobs ma tiyisisa leswi hlamuseriweke leswaku vanhu va swi kota ku hungasa hi ku yingisela vuyimbeleri hambi ku ya eka tifesithivhali hi xikongomelo xo ya hungasa. Loko hi languta leswi swi hlamuseriweke hi kota ku swi vona kahle leswaku hakunene vuyimbeleri byi na ntirho lowukulu ngopfu wa ku hungasa vanhu.

© University of Venda

1.5.3 Ku phyuphyisa miehleketo

Vuyimbeleri byi ni ntirho ni le ku phyuphyiseni ka miehleketo ya vanhu. Loko munhu a lo khunguvanyeka, a swi twa leswaku moya wa yena wa vava ni ku pfumala kurhula embilwini a nga chayisa tinsimu, loko a ri karhi a yingisela marito ya risimu kumbe tinsimu na timbila leti humesaka vunanga byo tsokombela wa swi kota ku phyuphya emiehleketweni ya yena a sungula ku rivala hinkwaswo leswi a nga hlangana na swona kutani moya wa yena wu phyuphya a tsaka.

Swa endleka munhu a kumeka a karhele hi ku kumeka a tirhile mitirho yo tika, loko o yingisela vuyimbeleri kumbe tinsimu to karhi ku karhala ka hangalaka a sala a ri kahle. Hi ndlela leyi hi kota ku swi vona leswaku vuyimbeleri byi na ntirho lowukulu ngopfu hikuva bya swi kota ku phyuphyisa miehleketo leyi yi nga pfindluka hambi wu ri miri lowu nga karhala. Hinkwaswo leswi hi swi hlamuseleke mayelana na ku va vuyimbeleri byi phyuphyisa miehleketo swi seketeriwa hi Ferris (1995:15) hi ndlela leyi landzelaka: ". . . gives joy, peace of mind . . .".Ntshaho lowu wa Ferris wu seketela leswaku vuyimbeleri byi nyika ntsako na ku phyuphyisa miehleketo.

1.5.4 Ku aka vuxaka

Vuyimbeleri kumbe tinsimu ta swi kota ku hlanganisa vanhu kumbe maxaka lava va nga holova, ivi va hambana. Vanhu va nga holova va kombetelana hi tintiho. Kambe vuyimbeleri bya swi kota ku tlhela byi hlanganisa vuxaka bya vona byi ya emahlweni.Kasi va kona vanhu lava va nga vuriki nchumu hi maxaka ya vona. Nkarhi wun'wana na vanhu lava va nga dyondzeka kumbe va nga na swa le mandleniva nga vonela maxaka ya vona ehansi va twa onge ku titshuneta ekusuhi na vona swi va yisa ehansi. Vuyimbeleri bya swi kota ku va vuyisa endleleni va tlhela va vuyelelana va hanya vutomi byo tsakisa tanihi maxaka. Hi marito man'wana, vuyimbeleri bya swi kota ku tiyisa vuxaka lebyi tsekatsekaka byi tiya byi ya emahlweni hikuva marito ya tinsimu tin'wana ma na matimba ya ku aka.Leswi hlamuseriweke laha henhla swi seketeriwa hi Jacobs (1985:172) hi ndlela leyi landzelaka: "... to build broken relationships between people.People who have issues can be reconciled..."

© University of Venda

Ntshaho wa Jacobs wu seketela leswaku vuyimbeleri bya swi kota ku pfuxa vuxaka lebyi a byi file, vanhu va rivalelana va tlhela va hlangana. Hikokwalaho na hina ha ha tshikelela leswaku vuyimbeleri byi na ntirho lowukulu ngopfu wa ku aka vuxaka eka vanhu.

1.5.5. Ku tshinya

Vuyimbeleri kumbe tinsimu ti pfuna ngopfu erixakeni hikuva ta swi kota ku komba munhu kumbe vanhu ndlela leyinene ya ku hanya. Hi nga nyika xikombiso xa loko n'wana wa nhwanyana a nga yingisi loko vatswari va yena va n'wi tshinya eka mitirho ya yena yo ka a nga rhandzi ku dyondza xikolo, kambe a tsutsumana vafana. Loko a ri lo wa mufana a dzaha timbangi na mafole, loko vana lava kumbe n'wana loyi o tshama ehansi a yingisela vuyimbeleri byo hambanahambana ngopfungopfu na vuyimbeleri bya Conny lebyi hi byi hlawuleke, n'wana loyi a nga swi kota ku cinca a tshika mahanyelo ya yenayo biha.

Hi nga ya emahlweni hi nyika xin'wana xikombiso leswaku tinsimu leti ta swi kota ku nghena emindyangwini ti tshinya nuna ni nsati loko va nga hanyisani kahle, ti tshinya makoti na n'wingi, makoti na vahariva kun'we na tinamu ta yena loko va nga hanyisani hi ndlela leyinene. Tinsimu leti ta swi kota ku swi andlala kahle erivaleni leswaku loko u nga dyondyangi mundzuku u ta hlangana na yini; loko u dzaha timbangi mundzuku ku ta humelela yini; ku venga vingi, vahariva na tinamu u tlhela u dya u va tsona, tinsimu leti ti ku komba kahle leswaku i vubihi byikulu ngopfu hikuva wanuna loyi a nga balekangi enhlangeni, kambe u lo velekiwa hi vatswari lava, va tlhela va n'wi kurisa ku vava lero swa laveka leswaku makoti a va rhandza leswaku na vona va kota ku n'wi rhandza.

Se hi ndlela leyi munhu a nga swi kota ku tlhelela endzhaku a sungula ku hanya vutomi byintshwa hikokwalaho ka ku tshinyiwa hi vuyimbeleri. Leswi hi swi hlamuseleke laha henhla swi seketeriwa hi Jacobs (1985:38) loko a ku:

> Music can rebuke and bring council to wayward people, a song that sends a correctional message can address different tissues in different people.

Ntshaho lowu wu seketela timhaka hinkwato leti hi ti hlamuseleke mayelana na ku tshinya ka vuyimbeleri eka vanhu vo hambanahambana.Marito ya le ka vuyimbeleri ya na matimba ya ku

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

tshinya ku fana na marito lama ya humaka eka Bibele. Leswi swi seketeriwa hi swivuriso (23:223&25) loko yi tshinya n'wana yi ku:

> Yingisa tata wa wena, hikuva hi yena la ku kombeke misava, ni mana wa wena, loko a dyuharile, u nga n'wi nyenyi.Tsakisa tata wa wena ni mana wa wena, loyi a ku mamiseke, n'wi nyike ntsako.

Ntshaho lowu wa Bibele wu seketela leswaku marito ya le ka tinsimu kumbe vuyimbeleri ya na matimba lamakulu eka ku tshinya vana kumbe vanhu hi ku angarhela lero loko vanhu vo tala vo kota ku teka marito lawa va nga swi kota ku hanya hi ndlela leyinene.

1.5.6 Ku hoyozela

Vuyimbeleri bya swi kota ku nyika matimba eka vanhu lava va endlaka swilo leswinene swo saseka, hi ku humesa marito ya ku themendhela kumbe ya ku hoyozela eka vanhu valavo. Leswi swi ni nkoka hikuva swi nyika matimba eka munhu loyi a hoyozeriwaka leswaku a ya emahlweni ni ku endla leswinene kumbe leswo lulama. Naswona va kona lava nga cincaka mahanyelo hi ku twa risimu loko ri ri karhi ri hoyozela mitirho leyinene. Xikombiso ku na tinsimu leti ti hoyozelaka ku va n'wana a ti khome kahle, ku kondza a tekiwa hi ndlela leyinene a ya evukatini. Loko tinsimu leti ti ri karhi ti chaya na van'wana vanhwanyana va nga swi kota ku navela leswaku na vona loko a vo tekiwa kahle leswaku hi siku ra ku tekiwa ka vona ku ta chayisiwa tinsimu leti ta ku hoyozela leswaku ti ta va hoyozela. Leswi swi hlamuseriweke swi seketela hi Okpewho (1992:155) loko a ku: "... it praises people for their good behaviour".Marito ya Okpewho eka ntshaho lowu ya tiyisisa leswaku vuyimbeleri bya hoyozela eka vanhu lava endleke leswinene kumbe vanhu lavanene.

Tani hilaha hi nga vula hakona leswaku marito ya vuyimbeleri ya swi kota ku hoyozela hi ndlela leyi nyanyulaka eka vanhu van'wana hambi ku ri eka lava va endleke leswinene. Loko hi xiyaxiyile hi kumile leswaku marito kumbe vuyimbeleri byi fana khwatsi ni marito lawa ya humaka eBibeleni, naswona ma laya na ku hoyozela hi ndlela ya matimba. Xikombiso, marito yo themendhela kumbe ku hoyozela lama humaka eBibeleni eka Swivuriso wona ma yimile hi ndlela leyi landzelaka:

© University of Venda

> Wena lolo, yana eka vusokoti, u xiyaxiya mahanyelo ya byona, u ta tlhariha. A byi na hosi, ni mulanguteri kumbe ndhuna byi hava, kambe hi ximumu byi hlengeleta swakudya swa byona byi tivekela timbuva enkarhini wa ntshovelo.

Loko hi xiyaxiya marito lawa hi kuma leswaku i marito lawa ya hoyozelaka kumbe ku themendela vusokoti hikokwalaho ka miginghiriko leyi byi yi endlaka.Vanhu va swi kota ku etlela na ndlala hi ku loloha ku tirha, kambe byona bya xurha hikuva byi ti hlengeletela swakudya. Se marito lawa ma nga swi kota ku tlhava munhu wa lolo a sungula ku gingirika a ti tirhela. Hi yona mhaka leyi hi vulaka leswaku vuyimbeleri byi na ntirho lowukulu ngopfu wa ku hoyozela leswaku lavo endla swo biha va tshika va endla leswinene, malolo ma pfuka ma titirhela.

1.5.7 Ku pfhumbisa loko ku ri ni mitlangu

Loko emutini kumbe eka ndhawu yin'wana na yin'wana ko va na ntlangu kambe ku ri hava vuyimbeleri, ntlangu walowo wa phyama, hikuva vanhu va to tsana a va nga nyanyuki kumbe ku tlhariha. Hambi va lava ku cina va nga ka va nga swi koti. Va to tshama ntsena va langutana va ti dyela mabulu. Se hi ndlela leyi u nge swi koti ku hambanyisa leswaku ko va ni nkosi kumbe ntlangu. Kambe loko ku ri na vuyimbeleri u ta vona munhu un'wana na un'wana a tsakile. Lavo tala mi ta va kuma va ri karhi va cina hi macinelo yo hambanahambana. Hambi lava va nga riki eku cineni va lo titshamela mi ta kuma va ri karhi va ninginisa tinhloko ku komba leswaku na vona va tsakile. Vamakhelwana na vona va kota ku mi tshinelela hikokwalaho ka ku nyanyuriwa hi vuyuimbeleri. Hambi vahundzi va ndlela loko ku ri na vuyimbeleri va kota ku swi vona leswaku lahaya ku na ntlangu hi ku va ku ri karhi ku nyakaziwa.

Eswikolweni masiku lawa ku ni siku leri vuriwaka leswaku i siku ra ndhavuko. Hi siku leri vana va swikolo swo hambanahambana va hlangana leswaku ku va na phikizano wa micino ya ndhavuko na micino ya manguva lawa. Eka micino ya ndhavuko tinsimu ta kona ti yimbeleriwa hi milomo ivi va phokotela mavoko, mikarhi yin'wana ku chayiwa na swigubu kumbe swingomana. Kambe eka micino ya manguva lawa ku chayisiwa vuyimbeleri lebyi nga na swichayachayana swa Xilungu. Tinsimu leti ti tsakisa ku tlula mpimo. Vana hinkwavo va cina va

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

tiphina hikokwalaho ko nyanyuriwa hi vuyimbeleri na timbila ta byona. Kambe loko a ko phokoteriwa mavoko ntsena, vana a va ta borheka. Ku na swidyondzeki leswi nga tinyika nkarhi wa ku xopaxopa mitirho ya vuyimbeleri. Hikokwalaho hi twaka Jacobs (1985:40) a seketelaka leswi hi swi hlamuseleke laha henhla a ku: "... makes celebration and fuctions exciting and vibrant".

Marito ya Jacobs ma tiyisisa ni ku seketela leswaku vuyimbeleri bya pfhumbhisa ni ku nyanyula vanhu emintlangwini.

1.5.8 Ku chavelela lava rilaka kumbe lava nga ekhombyeni

Loko a ko va hava vuyimbeleri eka mindyangu kumbe vanhu lava va nga humeleriwa hi khombo, xiyimo xa ku twa ku vava kumbe gome a xi ta tika ngopfu. Kambe hikokwalaho ka tinsimu kumbe vuyimbeleri swilo swa olova hikuva loko ku ri karhi ku yimbeleriwa ivi loyi a nga vaviseka a ri karhi a yingisela marito ya tinsimu leti yimbeleriwaka, gome ra hangalaka munhu a tlhela a rivala na leswi nga humelela, hikokwalaho ka ku twa ku nandziha ka vunanga. Mikarhi yin'wana va katsa na ku tlhela va hlekelela kumbe ku cinisa nhloko kumbe nenge va landzelela biti ya risimu. Leswi swi hi komba kahle leswaku vuyimbeleri byi na ntirho lowukulu ngopfu eka tinxaka hinkwato ta vanhu.

Vanhu lava va nga hela matimba kumbe ku karhala emiehleketweni, vuyimbeleri bya swi kota ku tlhela byi va nyika matimba mantshwa va tiya va ya emahlweni ni vutomi. Munhu loyi a nga heleriwa hi ku tshemba wa swi kota ku tlhela a va ni ku tshemba hikokwalaho ka vuyimbeleri. Munhu loko a ri maxangwini lamakulu a ri eku rileni vuyimbeleri bya swi kota ku n'wi tiyisa byi n'wi miyeta. Hi ta hi nyika xikombiso hi risimu ra manana Rose Nkombyane leri vulavulaka hi wansati loyi a tshamaka a rhwele mindzhwalo enhlokweni a ri karhi a tsendzeleka a nga swi tivi leswaku u ta ya tshama kwihi naswona a nga endla yini hikokwalaho ka ku tikeriwa hi xiyimo. Hi twa vuyimbeleri bya manana Nkombyane byi n'wi tiyisa nhlana, byi n'wi miyeta loko byi ku: "Miyela, u nga rili, mitirho yona yi ta vulavula u nga rili wena a hi ku hela ka misava".

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Marito lawa loko ma fika etindleveni ta munhu loyi a nga eku xanisekeni ma n'wi nyika matimba kumbe ku tshemba leswaku hakunene swa antswa ndzi miyela hikuva Xikwembu xa swi vona naswona na mina mundzuku xi ta ndzi tsundzuka xi ndzi endlela leswinene, hikuva vutomi bya ha ya emahlweni. Ku tiyisisa leswi hlamuseriweke laha henhla Hoffer (1991:15) u hlamusela leswi landzelaka: "... Comfort and gives condolences to people who are bereaverd."

Marito lawa ma tiyisa leswaku vuyimbeleri bya swi kota ku chavelela ni ku miyeta lava rilaka. Leswi swi hi komba kahle handle ko tipfinyinga leswaku mitirho ya vuyimbeleri eka hina vanhu i yikulu swinene.

1.5.9. Ku sola timhaka to karhi

Hi vulavurile hi mhaka ya leswaku vuyimbeleri bya swi kota ku hoyozela loko munhu kumbe vanhu va endlile swilo leswinene kumbe leswo saseka. Kasi hi hala tlhelo loko mahanyelo ya munhu kumbe vanhu vo karhi ma nga tshamisekangi vuyimbeleri bya swi kota ku sola mahanyelo layo tano. Hi nga nyika xikombiso xa vavanuna lavo fika eJoni va dyiwa hi vavasati va Joni va rivala mindyangu ya vona yi hlupheka, vuyimbeleri bya swi kota ku sola maendlelo ya muxaka lowu. Vuyimbeleri bya swi kota ku sola maendlelo lawa ku fika laha munhu a zaka a pfuleka mahlo a swi vona leswaku vutomi lebyi a byi hanyaka a byi nga n'wivuyerisi nchumu swa antswa a cinca, ivi hakunene a cinca.

Leswi swi hi komba leswaku loko vuyimbelri byi swi kota ku sola mitirho ya munhu leyo biha hi tlhelo rin'wana byi kota na ku tshinya kumbe ku tsundzuxa leswaku ndlela yaleyo a hi yona u ta wa, kambe leyi nga yona hi leyi. Hikokwalaho hi tiyisisa leswaku vuyimbeleri byi na ntirho lowukulu ngopfu exikarhi ka tinxaka ta vanhu hinkwato Leswi swi seketeriwa hi Hoffer (1991:18) loko a hlamusela leswaku: "It gives an outlet to a critical look at bad behaviours, tendencies that people have".

Ntshaho wa Hoffer wu hlamusela leswaku vuyimbeleri bya swi kota ku sola mahanyelo hambi yi ri mitolovelo ya vanhu leyo biha.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

1.5.10 Ku lemukisa hi swa vukhongeri

Vuyimbeleri byi fana kahle na rito ra Xikwembu hikuva bya chumayila eka vanhu. Vuyimbeleri bya swi kota ku tsundzuxa vanhu leswaku hambiloko hi dya hinwa hi tsaka, kambe hi nga rivali leswaku laha misaveni a hi le kaya hi lo vhakacha, ekaya hi le tilweni. Se loko laha ku nga ri ekaya swi vula leswaku hi fanele ku dya hi tlhela hi tsundzuka ku longa timbuva ta ndlela hikuva ka mukiwa, ku yiwa ekaya etilweni. Se vuyimbeleri bya hi tsundzuxa ku longa timbuva leti, ku nga ku hanya vutomi lebyo lulama lebyi nga ta endla leswaku Xikwembu xa hina xi tsaka. Leswi swi vulaka leswaku hi fanele ku chava ku endla vudyoho.

Leswi swa ha vuya eka mhaka ya leswaku vuyimbeleri bya tshinya kun'we ni ku dyondzisa mahanyelo lamanene. Hi ta nyika xikombiso xa risimu leri lemukisaka vanhu hi swa vukhongeri. Risimu leri i ra James Nobela na ntlawa wa yena wa Nhlalala "Brothers" leri ri nge:

> Hambiloko, hambi hi dya hi xurha hi nga rivali siku ra makumu.
> Hambiloko , hambi hinwa hi tsaka, kambe hi nga rivali siku ra
> makumu. Siku rona, siku rona ri ta tata, rona i siku ra malakiya.

Marito ya risimu leri ya tsundzuxa vanhu hi swa vukhongeri leswaku va nga tirivati hi swa misava va rivala ku khongela hikuva ku ta ba nkarhi va fa.Eka hinkwaswo leswi hlamuseriweke mayelana na ku lemukisa vanhu hi swa vukhongeri swi seketeriwa hi Jacobs (1985:40) hi ndlela leyi landzelaka: "...brings awareness about christianity and the things of God."

Marito ya Jacobs ya tiyisisa leswaku vuyimbeleri byi lemukisa vanhu eka timhaka ta vukhongeri kumbe ta Xikwembu. Haha rhandza ku tshikelela nakambe leswaku mitirho ya vuyimbeleri i ya nkoka exikarhi ka tinxaka hinkwato ta vanhu.Swidyondzeki kumbe vanhu va ni mavonelo yo hambana hi tlhelo ra mitirho ya vuyimbeleri ni tinsimu erixakeni. Kambe vanhu lava hinkwavo va hlangana eka mhaka yin'we ya leswaku migingiriko yo tala yi endliwa ku ri karhi ku endliwa vuyimbeleri. Leswi swi endliwa hi xikongomelo xa ku olovisa ntirho lowu kumekaka wu ri karhi wu tirhiwa. Xikombiso, loko vanhu va ri emahlomulweni swa vevuka kumbe ku olova loko vuyimbeleri byi ri kona, hikuva gome kumbe ku tsana ka hangalaka vanhu va sala va ri kahle. Mhaka leyi yi tele ngopfu eka vuyimbeleri bya Vantima va Afrika-Dzonga.Mavonelo ya vanhu hi tlhelo ra vuyimbeleri ya paluxiwa nakambe hi Okpewho (1992: 137) loko a ku:

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

> It is however, important to bear in mind that there is hardly any occasion or activity in traditional African life that is not accompanied by songs or chants.

Hi nhlamuselo leyi hi kota ku lemuka leswaku hakanyingi hi Xintima xa laha Afrika ku hava ni nchumu na wun'we lowu nga endliwaka wu nga heleketiwi hi risimu ro karhi. Mavonele lawa ya Okpewho ni le ka Xitsonga switano ku va migingiriko yo tala yi humelela yi kumeka yi pfhumbhisiwa ngopfu hi vuyimbeleri. Handle ka leswi boxiweke hi Okpewho laha henhla Chernoff (1979:167) u yisa emahlweni ku humesela mitirho ya vuyimbeleri hi ndlela leyi landzelaka:

> .... helps people to work, to enjoy, to control a bad person or to praise a good one, to recite history, poetry, and proverbs, to celebrate funeral or festivals, to complete each other,to encounter their gods to grow up fundamentally, to be sociable in everything they do.

Hi ku xiyaxiya tinhlamuselo ta Chernoff na Okpewho hi kuma leswaku ta fambelana swinene. Hi marito man'wana, hinkwavo va hlangana eka mhaka ya leswaku hi tirhisa vuyimbeleri eka swiyimo swo tala leswi hi hlanganaka na swona evuton'wini. Swiyimo swa kona swi nga va swa ntsako kumbe gome, handle ka Chernoff na Okpewho, Finnegan (1970:272) na yena u boxa mitirho ya vuyimbeleri kumbe tinsimu hi ndlela leyi landzelaka:

> Songs can be used to report and comment on current affairs, for political pressure, for propaganda, and to reflect and mould public opinion.

Ntshaho wa Finnegan wu paluxa leswaku vuyimbeleri byi tirhisiwa ku vika timhaka to karhi. Timhaka ta kona ti nga ha va ta ha ku humelelala kumbe ti humelerile khale. Finnegan u tlhela a ya emahlweni a boxa ntirho wun'wana wa vuyimbeleri hi ku vula leswaku timhaka ta tipolitiki, maveriveri kumbe mahungundlela ti humeseriwa ehandle hi vuyimbeleri, Xin'wana xa nkoka i

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

ku dyondzisa rixaka leswinene. Mavonele ya Finnegan ya katsa swo tala swa leswi boxiweke eku sunguleni ka xiyenge lexi. Mavonele man'wani hi tlhelo ra mitirho ya vuyimbeleri ya boxiwa hi Swanwick (1979:26) hi ndlela leyi landzelaka: "... express joy, sorrow, pain, horror, delight, merriment, peace of mind".

Marito ya Swanwick eka ntshaho lowu ma katsa ngopfu timhaka to tala leti hi ti boxeke eku sunguleni ka xiyenge lexi hikuva ya paluxa vuyimbeleri tanihi nchumu lowu hi wu tirhisaka ku komba ntsako, gome, ku vaviseka, nchavo, nyanyulo kumbe mphyuphyo wa miehleketo. Mitirho leyi boxiweke hi Swannwick na yona a yi hambananga ni ya vatsari lavan'wana, hikuva yi kombisa leswaku ku tirhisiwa vuyimbeleri eka swilo swo tala leswi hi swi endlaka. Ferris (1995:19) yena u swi hlamusela hi ndlela leyi landzelaka:

> ... in religious services may express a message or enhance the spirit of worship. Listening to pleasant undermanding music can relieve tension or lessen boredom.

Ferris u paluxa swo yelana ni leswi boxiweke hi Swanwick (1979) swa leswaku vuyimbeleri byi phyuphyisa miehleketo ni ku susa xivundza. Nakambe u tlhela a ya emahlweni a boxa wun'wana ntirho wa vuyimbeleri wu nga wa ku dzunisa hi byona loko hi khongela Xikwembu kumbe swikwembu leswi hi kholwaka eka swona. Lowu i ntiyiso hikuva muxaka wihi kumbe wihi wa vukhongeri wu fambisana ni vuyimbeleri byo karhi. Hoffer (1991:4) loko a hlamusela mitirho ya vuyimbeleri u swi veka hi mukhuva lowu:

> ... is being use to promote or accompany something else. It is secondary to some other purposes.

Marito ya Hoffer ya nyika mitirho ya vuyimbeleri hi ku angarhela. Hileswaku hi mikarhi yo tala loko ku kala ku humelela xo karhi lexi hlamarisakanyana kumbe lexi nga tolovelekangiki ku ni vuyimbeleri byo karhi lebyi fambisanaka na timhaka ta kona. Hi tirhisa vuyimbeleri emikosini, emikhubyeni, etikerekeni, emiphahlwini, emajele, eswibedhlele ni hinkwako lomu vanhu va

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

tikumaka va ri kona va ri eka swiyimo swo karhi. Kasi mavonelo ya Hopkins et al (1979:18) hi tlhelo ra mitirho ya vuyimbeleri hi lama nge: "Birth, manhood initiation, marriage and death are all accompanied by music".

Leswi swi longoloxiweke hi Hopkins swi fambisana na vuyimbeleri hinkwaswo ka swona. Laha ku nga velekiwa n'wana ka yimbeleriwa, erifini, evukhombeni, ni le ngomeni hinkwako ku ni tinsimu to karhi leti yimbeleriwaka. Xikongomelo xa vuyimbeleri lebyi ku ri xilo xin'we xa ku pfhumbhisa kumbe ku nyawurisa leswi humelelaka eka ndhawu yaleyo. Seay (1975:3) na yena u ya emahlweni a nyika mavonelo hi tlhelo ra mitirho ya vuyimbeleri hi ndlela leyi landzelaka: "... it could act as a speculum or "mirror" of the universe.A means whereby one might comprehend the harmony of God's creation".

Hi ku ya hi Seay u hlamusela leswaku vuyimbeleri byi nga tirha tanihi xivoni lexi munhu a kotaka ku vona no twisisa matimba ya Xikwembu, matimba lama endlaka leswaku swivumbiwa swa xona swi tshama swin'we no hlayisana hi ku rhula. Mavonelo lawa hi yima na wona hikuva hambi ku ri erixakeni ra Vatsonga swi tala ku va hi ndlela leyi a hlamuseleke ha yona.

Hi kanerile hi ta mitirho ya vuyimbeleri hi ku angarhela naswona hi vuenti. Kutani eka xiyenge lexi landzelaka hi ta kanela hi tinsimu ta Conny Chauke hi vuenti leswaku hi ta kota ku vona loko mitirho ya vuyimbeleri leyi hi yi nyikeke kun'we ni leyi boxiweke hi swidyondzeki leswi hi swi tshaheke yi ri kona eka tin'wana ta tinsimu ta yena.

Xin'wana lexi hi nga ta xi langutisa loko hi ri karhi hi kanela hi tinsimu ta Conny i nkongomelo, dyondzo leyi a lavaka ku lemukisa rixaka kumbe vayingiseri ni matirhiselo ya yena ya ririmi. Hi ta ringeta ni ku kambisisa ku vona loko vanhu va ri karhi va teka tidyondzo leti kumbe loko va ri karhi va olova ku tshika leswi tinsimu ta Conny ti va tshinyaka leswaku, va swi tshika.

© University of Venda

1.6 NKATSAKANYO

Ndzima ya 1 yi kanerile nsusumeto, xikongomelo na maendlelo ya ndzavisiso. Ku tlhele ku kaneriwa hi milavisiso leyi endliweke hi swidyondzeki swin'wana hi vuyimbeleri byo hambanahambana. Ku kaneriwile ni ntirho kumbe nkoka wa vuyimbeleri erixakeni.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

NDZIMA YA 2

2. MAENDLELO YA NDZAVISISO

2.1 Manghenelo

Eka ndzavisiso wun'wana ni wun'wana ku ni maendlelo yo karhi lama tirhisiwaka ku fikelela vundzeni bya nhlokomhaka leyi nga eku lavisisiweni. Eka ndzavisiso lowu hi ta tirhisa maendlelo ya nhlokohliso wa swivutiso (*Interview*) na maendlelo yo xopaxopa (*Analysis Approach*).

2.2. NHLAMUSELO YA NDZAVISISO

Eka ndzavisiso ku ni tinxaka timbirhi ta milavisiso ku nga ndzavisiso, wa nkoka (*qualitative research*) na ndzavisiso wo tirhisa ntsengo (*quantitative research*). Eka ndzavisiso lowu hi ta tirhisa ndzavisiso wa nkoka ku nga *qualitative research*.Loko hi ta eka nhlamuselo ya ndzavisiso hi kuma leswaku ndzavisiso i ndlela ya vurhon'wana leyi mulavisisi a yi tirhisaka ku hlengeleta no xopaxopa swikhedzakhedza swa nchumu wo karhi lowu a lavaka ku engetela vutivi bya yena hi tlhelo ra wona leswaku wu ta twisisiwa ku antswa. Leswi swi tiyisisiwa hi Leedy na Ormrod (2001:4) loko va ku: "Research is a systematic process of collecting information(data)in order to increase our understanding of the phenomenon about which we are concerned or interested".

Nhlamuselo leyi yi paluxa leswaku ndzavisiso wu khumba mhaka ya ku tshama hi ri karhi hi ya emahlweni hi hlengeleta no xopaxopa michumu yo karhi leyi hi khumbaka hi tindlela to karhi leswaku hi ta kota ku engetela ku twisisa ka hina hi tlhelo ra yona. Mcmillan na Schumacher (2001: 259) va hlamusela ndzavisiso hi ndlela leyi: "Research: A systematic process of collecting and logically analysing data for some purpose".

Nhlamuselo ya Mcmillan na Schumacher yi fambelana na leyi yi boxiweke hi Leedy na Ormord.Hinkwavo va hlangana eka leswaku eka ndzavisiso ku hlengeletiwa swikhedzakhedza swa nchumu wo karhi kutani swi tlhela swi xopaxopiwa hi vukheta hi xikongomelo xo kuma ntiyiso wo karhi. Polit, na van'wana (2001:4) vona va hlamusela ndzavisiso loko va ku:

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

> Research is a systematic inquiry that uses disciplened methods to answer questions or solve problems. The ultimate goal research is to develop, refine and expand a body of knowledge.

Nhlamuselo leyi ni a yi hambanangi ngopfu ni ta lavan'wana, kambe vona va engetela leswaku loko hi hlengeleta vutivi bya kona byi ta kota ku hi ntshuxela swiphiqo swo karhi leswi a hi ri na swona. Va tlhela va ya emahlweni va hlamusela leswaku ndzavisiso wu pfuna ni ku engetela no hluta vutivi bya munhu hi ndlela leyinene.

2.2.1Ndzavisiso wa nkoka

Hi boxile laha henhla leswaku eka ndzavisiso lowu hi ta tirhisa ndzavisiso wa nkoka leswi hi Xinghezi hi swi vulaka *qualitative research.* Eka ndzavisiso lowu hilaha mulavisisi a paluxaka nkoka nchumu wo karhi eka rixaka hi ku hlengeleta vutivi byo karhi hi mayelana ni nchumu wolowo. Vutivi lebyi byi nga hlengeletiwa hi tindlela to hambanahambana ku fana ni nhlokohliso wa swivutiso eka vanhu lava va tivaka swin'wana swa nchumu wa kona, kumbe hi nga hlengeleta swikhedzakhedza swa nchumu wa kona hi ku hlaya swo fana na tijenala, maphephahumgu, timagazini ni swin'wana leswi tsariweke hi mayelana ni nchumu wa kona. Cohen, na van'wana (2000:170) va vula leswi landzelaka:

> The qualitative research is able to use a variety of techniques for gathering information...The researcher can use field notes,participant observation, journal notes, interview...

Ntshaho lowu wu paluxa leswaku ndzavisiso wa nkoka wa swi kota ku tirhisa tindlela to hambana to hlengeleta vuxokoxoko byo karhi. Wu paluxa ni leswaku mulavisisi a nga tirhisa maphephahungu, vanhu vo karhi ni swin'wana. Nhlamuselo leyi yi tlhela yi seketiriwa hi Bogdan na Biklen (2003:2) loko va ku: "We use qualitative research as an umbrella term to refer to several research strategies that share certain characteristics".

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Bogdan na Biklen va kombisa leswaku ndzavisiso wa nkoka wu tirhisiwa tanihi ndzavisiso lowu wu angarhelaka tindlela to hambana leti nga pfunaka leswaku hi kuma vuxokoxoko lebyi hi lavaka ku byi tirhisa eka ndzavisiso wo karhi. Tin'wana ta tindlela ta kona hi leti ti boxiweke laha henhla. Creswell (1994:2) u hlamusela ndzavisiso wa nkoka hi ndela leyi landzelaka:

> Qualitative research: An inquiry process of understanding a social human problem, based on building a complex, holistic picture, formed with words, reporting detailed views of informants, and conducted in natural setting.

Creswell u teka ndzavisiso wa nkoka tanihi tindlela to twisisa swendlo swa vanhu hi ku hetiseka, laha hi hlamuselaka erivaleni xifaniso xa vutomi hi ku tirhisa marito lama fambelanaka ni mbangu wo karhi.Tinhlamuselo leti hi ti tshaheke ti kombisa leswaku eka ndzavisiso wa nkoka ku nga tirhisiwa tindlela to hlaya swinene, ntsena loko tindlela ta kona ti ri ni xiave xa ku endla leswaku hi kota ku fikelela swikongomelo swa ndzavisiso lowu hi wu endlaka.

2.3 NHLOKOHLISO WA SWIVUTISO

Maendlelo lawa ya nhlokohliso wa swivutiso hi Xinghezi ya vuriwa *interview*. Nhlokohliso ku kongomisiwa eka maendlelo yo hlengeleta vuxokoxoko bya xitsalwana hi ku tihlanganisa ni vanhu lava nga ni vutivi mayelana ni leswi lavisisiwaka. Loko munhu a endla vulavisisi swi lava leswaku a tinyikeketela a lava vanhu lava a vonaka onge va ni vuxokoxoko hi nhlokomhaka leyi a lavisisaka hi yona. Loko munhu a endla vulavisisi a nga fanelangi ku va a hlokohlisa munhu un'we ntsena, kambe u fanele ku tihlanganisa ni vanhu vo hlaya ku kota ku vona ku fana ni ku hambana ka vuxokoxoko lebyi nyikiwaka hi vahlokohlisiwa. Allport (1987:2) u hlamusela leswi landzelaka hi mayelana na nhlokohliso:

> Interview ... if you want to know something about people's activities the best way of finding out is to ask them, interview then is taken as an interaction in which two or more people are brought into direct contact in order for at least one party to learn something from the other.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku ku va munhu a kuma vuxokoxoko hi nhlokomhaka yo karhi, u fanele ku va a tihlanganisa ni vanhu hi ndlela yo va hlokohlisa. Hi ndlela yaleyo u ta va a karhi a kuma leswi a swi lavaka.

Eka nhlokohliso ku khumbheka vanhu vambirhi, ku nga muhlokohlisi na muhlokohlisiwa. Muhlokohlisi hi loyi a lavaka vutivi hi nhlokomhaka yo karhi, kasi muhlokohlisiwa hi loyi a a nga na vutivi, loyi hi yena a byi nyikaka loyi a nga riki na byona. Leswi swi seketela hi Wayne (1987:1) loko a ku:

> An interview involves one on one verbal interaction between the researcher and a respondent.

Ntshaho lowu wu seketela leswi boxiweke laha henhla leswaku eka nhlokohliso ku va ni muhlokohlisi loyi a nga mulavisisi ni muhlokohlisiwa ku nga yena a hlamulaka swivutiso leswi vutisiwaka hi muhlokohlisi.

Ku ni tinxaka tinharhu ta nhlokohliso, ku nga nhlokohliso lowu pfalekeke, wa le xikarhi ni lowu pfulekeke. Eka xitsalwana lexi hi ta tirhisa maendlelo lama ya vuriwaka ya "structured". Nhlamuselo ya nhlokohliso lowu yi nyikiwa hi Brenner, na van'wana (1987; 199) hi ndlela leyi:

> A structured interview includes a series of closed form questions similar to those used in a questionnaire.

Vatsari va boxa leswaku eka maendlelo ya nhlokohliso wo pfaleka hilaha muhlokohlisi a lulamisaka swivutiso swa yena a swi tsala ko karhi i vi a ya eka munhu loyi a vonaka a ta n'wi nyika vuxokoxoko hileswi a swi lavisisaka ku ya n'wi hlokohlisa.

Maendlelo ya nhlokohliso wo pfaleka ya hambana na maendlelo ya nhlokohliso wa le xikarhi. Leswi swi seketeriwa hi Brenner (1987:199) ni vatswari kulobye loko va hlamusela maendlelo lama hi ku boxa leswi landzelaka:

> Semi-structured interviews go one step

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

> further by following these closed form questions with probes designed to obtain additional, clarifying information.

Vatsari lava va boxa leswaku nhlokohliso wa le xikarhi wu hambana ni wo pfaleka hikuva eka maendlelo lama loko muhlokohlisiwa o tshuka a tile ni mhaka yin'wana leyi nga humanyana ni leswi muhlokohlisi a lavaka swona loko a ri karhi a vutisiwa u nyikiwa nkarhi wo va a hlamula hi vuenti . Leswi swi endleriwa leswaku muhlokohlisi a tiva timhaka tin'wana leti nga pfunaka eka ndzavisiso wa yena.

Nhlokohliso wa vunharhu i nhlokohliso wo pfuleka. Eka nhlokohliso lowu a ku na swipimelo kambe muhlokohlisi ni muhlokohlisiwa va tivulavulela hi tinhlokomhaka to hambanahambana.Leswi swi seketeriwa hi World Encyclopedia (1981:100) hi ndlela leyi landzelaka:

> Unstructured interview is free-wheeling exchange and may shift from one subject to another depending on the interests of the participant.. the goal may be explore unknown areas in search of new ideas.

UNIVERSITY OF VENDA
LIBRARY

World Encyclopedia yi veka erivaleni maendlelo ya nhlokohliso wo pfaleka leswaku i maendlelo lawa muhlokohlisi a swi kotaka ku cincacinca tinhlokomhaka leti a hlokihlisaka hi tona hi nkarhi wun'we, xikongomelo ku ri ku kuma vutivi byin'wana eka muhlokohlisiwa.

Kasi un'wana loyi na yena a hlamuselaka kahle hi ta nhlokohliso wo pfuleka i Brenner et al (1987:199) loko va ku:

> An unstructured interview is a spontaneous conversation not a specific set of questions asked in a predetermined order.

Mhaka leyi ya ha seketela swinene miehleketo ya leswaku nhlokohliso wo pfuleka wu amukela xivutiso xin'wana na xin'wana lexi khumbhaka kumbe ku fambelana ni nhlokomhaka ku nga ri ntsena leswi lulamiseriweke ku ta vutisiwa.

2.4 MAENDLELO YO XOPAXOPA

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Endzhaku ka loko vuxokoxoko bya tinsimu ta Conny byi kumekile eka yena n'winyi na vanhu van'wana lava vutisiweke, swa fanela leswaku vuxokoxoko lebyo byi xopaxopiwa. Hikokwalaho ka sweswo ku ta tirhisiwa ni maendlelo ya ku xopaxopa swikhedzakhedza ni ku hlamusela vuxokoxoko lebyi kumiweke. Maendlelo yo xopaxopa ku kongomisiwa eka maendlelo yo ava na ku longoloxa mahungu hi ndlela leyi amukelekaka.Sharp et al (1996:113) va seketela leswi nga laha henhla hi ndlela leyi landzelaka: "Analysis method is the ordering and structuring of data to produce knowledge".

Hi marito man'wana, hi ku tirhisa maendlelo lama hi ringeta ku tlhantlha ni ku humesela ehandle timhaka leti nga eka mahungu yo karhi. Leswi swi fambelana na leswi boxiweke hi Francis (1990:52) loko a ku: "Analysis method is... a tool we use to make sense of data collected..."

Cohen et al (2000:147) na vona va hlamusela maendlelo yo xopaxopa hi ndlela leyi landzelaka: "This involves organising, accounting for, and explaining the data, in short making sense of the data in terms of the participant's definition of the situation..."

Nhlamuselo ya Cohen,na van'wana (2000) yi kombisa leswaku eka maendleo yo xopaxopa swikhedzakhedza swa nchumu lowu xopaxopiwaka swi hlamuseriwa ku ya hi xiyimo xa swilo swa kona.Sternberg (1995:331) na yena u hlamusela maendlelo yo xopaxopa loko a ku: "Breaking down large, complex concepts or phrases into smaller simpler form".

Mavonelo ya Stenberg ya fambelana na ya Cohen et al, hikuva hinkwavo va hlangana eka mhaka ya ku olovisa miehleketo kumbe swo karhi leswi a swi nonoha eku sunguleni swi va hi swiphemu swo olova leswi nga twisisiwaka hi mani na mani.

Eka xitsalwana lexi, mahungu ya hina lama hi ma hlengeleteke i mahungu lama humaka eka tinsimu ta makumemunenhungu ta Conny leti hi tihlawuleke. Swivula leswaku hi ku tirhisa maendlelo lama hi ta fanela ku ti xopaxopa hi humesela hungunkulu ra tona ehandle.

2.5 NKATSAKANYO

© University of Venda

Ndzima leyi yi langutile maendlelo lama ku nga wona ma swi vekaka erivaleni leswaku ndzavisiso wu ta endliwa hi ndlela yini. Maendlelo ya pfuna swinene ku humesela erivaleni tindlela leti nga ta tirhisiwa eku hlengeleteni vuxokoxoko bya ndzavisiso.

NDZIMA YA NHARHU

3. NKANELO WA TINSIMU TA CONNY CHAUKE

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Eka ndzima leyi loko hi nga se sungula ku kanela tinsimu ta Conny hi ta rhanga hi ku mi nyika matimu ya yena ku endlela leswaku hi tiva tinsimu ta yena ku ri hileswaku na muqambhi wa kona ha n'wi tiva, hi tiva na lomu a nga tswariwa kona, lomu a tshamaka kona kun'we ni nhlohletelo lowu endleke leswaku a navela ku sungula ku qambha ni ku yimbelela.

Loko hi hetile hi ta matimu ya Conny hi ta kanela tinsimu ta yena hi vuxokoxoko hi ku ya hi ku hambana ka mikongomelo ya tona kun'we ni tidyondzo leti a lavaka ku lemukisa rixaka eka tona. Ehandle ka mikongomelo ni tidyondzo nakambe hi ta tlhela hi langutisa matirhiselo ya yena ya ririmi. Swi nga humelela leswaku eka risimu ro karhi ku kumeka ku ri ni mikongomelo yo tlula wun'we kumbe tidyondzo to tlula yin'we. Nakambe hi ta tlhela hi nyika na mavonele ya hina hi tlhelo ra tinsimu leti. Tinsimu ta Conny ti tele, kambe hina hi ta hlawula tinsimu to ringana makumemunetlhanu leti hi ngata kanela hi tona eka ndzavisiso lowu.

3.1. MATIMU YA CONNY CHAUKE

Conny Chauke u velekiwile hi ti 23 Dzivamisoko hi lembe ra 1978, etikweni ra ka Xikundu, emugangeni wa ka Mahlohlwani lowu sweswi wu tivekaka ngopfu hi vito ra Saselamani. Conny hi yena mativula yaDokodela Thomas Hasani Chauke na Joyce N'wa-Xivambu Chauke. Tata wa yena Thomas Hasani Chauke utekile vavasati vantlhanu, loko a ri mana wa Conny hi yena nsati lonkulu. Eka mana wa yena va velekiwe va ri tsevu, vanhwana vanharhu na majaha manharhu.

Conny u sungurile xikolo hi 1985 eVongani emugageni wa Saselamani, laha anga pasa ntangha ntlhanu (5) hi 1991. U yisile tidyondzo ta yena emahlweni exikolweni xa le henhla xa Jim Chavani laha anga pasa ntangha khume (10) hi 1996.

Endzhaku ko pasa ntangha khume (10) u yisile tidyondzo ta yena nakambe emahlweni eYunevhiseti ya Venda laha anga fika a dyondza tidyondzo ta swa mabindzu (Business Management). Khombo ra kona Conny anga ha swikotanga ku dyondza a kala a ya fika emakumu ni tidyondzo leti. Conny u tsandzekile ku hetisa tidyondzo hikokwalaho ka ku kavanyetiwa hi nyiko ya vuyimbeleri leyi a yi ri karhi yi nghenelela. Hakunene Conny a nga yi alelangi mbilu, u yi tshikile yi humela rivaleni hi ku hetiseka. Leswi swi tikombile hikuva a

© University of Venda

tshikile xikolo kutani a ya tinyika nkarhi wo ringana wa ku humesa nyiko ya yena ehandle kutani yi voniwa hi mani na mani.

Ku va Conny a tekile gondzo ra vuyimbeleri a nga lo dlidlimbetiwa tanihileswi tata wa yena anga qambhi, naswona a nga lo swinavela, Conny o va ni nyiko. Leswaku Conny u na nyiko ya vuyimbeleri switikombile eku kuleni ka yena. Vatswari va yena va vula leswaku loko a ri karhi a kula a tsakela ngopfu ku tshama ari karhi a qambha swisin'wana, kambe swi nga ri na mongo wo nyawula loko swi yingiseriwa hi vanhu lavakulu. Swisin'wana leswi Conny aswi qambha a tlhela a tshama a ri karhi a swi yimbelela a ri yexe loko a ri kahi a tihuwhela. Hi ndlela yoleyo tata wa yena a tala ntsako.

Conny u sungurile ku qambha hi 1997, laha anga kandziyisa alibamu yo sungula leyi vuriwaka Buldoza no.1 hi ti 10 Nyeneyankulu 1998. Vuyimbeleri bya yena byi yile byi ri karhi byi ndlandlamuka laha a nga kota ku kandziyisa tialibamu ta khume, laha yin'wana na yin'wana ya tona yi nga na tinsimu ta khume.

Conny anga yimbeleli ari yexe, kambe u yimbelela na ntlawa lowu wu vuriwaka Xixaxari.Conny u vutiwile hi Dan Masiya. Va katekisiwile hi n'wana wa nhwanyana Mahlahle. Hikokwalaho ka ku tika ka vutomi vukati lebyi a byi tlhaveriwangi hi sana.

Endzhaku ka malembenyana u vutiwile hi James Manganyi. Va katekisiwile hi n'wana wa nhwanyana Nkateko.

3.2. NKANELO WA TINSIMU LETI NGA HLAWURIWA

Loko hi nga se kanela hi tinsimu leti nga hlawuriwa hi ta sungula hi ku tsala risimu ra kona leswaku hi ta kota ku xopaxopa hi vuenti marito lama Conny a ma tirhiseke, ndlela leyi a nga ma longoloxa ha yona ni swin'wana swihlawulekisi swa ririmi.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.1. Risimu ra "Magevenga"

A ndzi byi lan'wi vutomi minoo, ndzi lava lowo lulama. X6

Xiyaxiya vamaseve, mi ta kala mi ya kuma lavo dlaya. X6

Ndzi lava "Mr right". X2

Ndzi ringeta "Mr right". X3

Kumbe ndzi nga kuma "Mr right".

Xiyaxiya vamaseve mi ta kala mi ya kuma lavo dlaya. X4

A nga kumeki lowo lulama hinkweru hi lava vona, hi lava "Mr Right". X2

Ku yahala nahala i ku lava lavo lulama. X4

A va kumeki lavo lulama hinkweru hi lava vona, hi lava vamadyisa. X4

A va kumeki lavo lulama hinkweru hi lava vona, hi lava lavo diza. X2

Ku yahala ni hala hinkweru hi lava vona, hi lava lavo diza. X2

A va kumeki lavo lulama hinkweru hi lava "Mr Right". X2

Xo xixisanyana wanunoo, loko xi ku bvundubvundu, xa tlhela xi tlhelela kaya. X2

Xi ku rhanda sweswi wanuna mindzuku xa famba xi tlelela kaya. X5

Xi to tshamanyana loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa nsati. X2

Xi to tshamanyana loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa vana. X2

Xi to tshamanyana loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa ndyangu.

Xo ta fihla nhloko loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi tlhelela kaya. X2

Xo ta fihla nhloko loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa nsati.

Xo ta fihla nhloko loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa vana.

Xo tumbeta nhloko loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi tlhelela kaya. X6

Xo tumbeta nhloko loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa sati. X2

Xo tumbeta nhloko loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa vana. X2

A wu tikhomi maseve wa minoo, a wu chavi ku rhanda na magevenga. X6

3.2.1.1. Mongo wa risimu

Eka risimu leri Conny u yimbelela hi nhwanyana loyi a ti lavelaka nuna wo lungha, wa kahle loyi yena n'winyi a n'wi vulaka leswaku i "Mr Right", loyi a nga tava a ri madyisa hikuva u ta

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

n'wi diza a n'wi nyika mali leyo tala kutani a kota ku ti xavela swakudya na hinkwaswo leswi a swi rhandzaka. Ku navela loku ka nhwanyana loyi ku endla leswaku a cinca vavanuna hi ku ehleketa leswaku u ta kala a n'wi kuma lowo lulama na ku diza. Kambe swa tsandza leswaku lowo lulama a n'wi kuma.

3.2.1.2 Nkanelo wa risimu

Risimu ra "Magevenga" ri tsavuriwile eka alibamu ya "Buldoza 10". Eka risimu leri muyimbeleri u sungula hi ku vula marito ya "A ndzi byi lan'wi vutomi minooku kombisa leswaku u ngo titshika, kambe u tilavela madyelo ya rihlaza. Leswi swi tiyisisiwa hi loko a ku "ni lava lowo lulama". Hileswaku u lava munhu loyi a nga ta tshama na yena hi ku rhula kuri hava timbhlovo. Kambe vahlaveri va n'wi tsundzuxa loko va ku "Xiyaxiya vamaseve, mi ta kala mi ya kuma lavo dlaya". Hi ndlela yin'wana va n'wi lemukisa eka khombo ro kuma ni swifamona hi ku tibyela leswaku u hlotana na "Mr Right" ku vula ka yena.

Muyimbeleri u ya emahlweni a kombisa wanhwana leswaku wo lulama wa kala hikuva u ta kala a ya hlangana na swo tika.Ku tiyisisa mhaka leyi hi vahlaveri va ku "A va kumeki lavo lulama hinkweru hi lava "Mr Right", leswi swi hi veka erivaleni leswaku vanhu hinkwavo emisaveni va tinavelela leswinene. Muyimbeleri u ya emahlweni a boxa leswaku vanhu va ya "hala ni hala" hi xikongomelo xa leswaku va tikumela "Mr Right". Naswona a va lavi ntsena "Mr Right" va lava lavo "dyisa" na "ku diza".

Muyimbeleri u tlhela kombisa leswaku hi mhaka yo hlotana na vamadyisa, wanhwana u hetelela a rhandza ni vavanuna va vanhu. Leswi swi tiyisisa hi marito "Xo xixisanyana wanunoo, loko xi ku bvundubvundu, xa tlhela xi tlhelela kaya". Leswi swi tlhela swi komba ntsako wa nkarhinyana lowu wanhwana a wu kumaka hikuva wanuna loyi a nga rivali ndyangu wa yena. Kuva muyimbeleri a tirhisa swivulavulelo swa ku "xo fihla nhloko" na ku "xo tumbeta nhloko" swi komba swinene leswaku munhu yoleyo u lo yima hi milenge. Leswi swi tiyisisiwa hikuva a ku "bulumuku" a ehleketa nsati ni vana ekaya. Muyimbeleri u hetelela hi ku kombisa leswaku wanhwana loyi a nga chavi ku rhandzana ni swigevenga hikuva maendlelo ya wanuna loyi ya le rivaleni u hanya xitumbelelani.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.1.3Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri paluxa mikongomelo mimbirhi. Nkongomelo wo sungula i wa leswaku swi na nkoka ku va munhu a tshama na nuna wa yena hambi u endla leswinene hambi u endla leswo biha, u fanele ku tiyisela a tihanyela na yena hikuva loko u tshika nuna u ta hlupheka hikuva vavanuna va vanghana va to ta vata tumbeta nhloko ntsena loko a pfuka, a tifambela a tlhelela ndyangu wa yena. Nkongomelo wa vumbirhi hileswaku vanhwanyana va tsundzuxiwa leswaku va fanele ku tivonela ehenhla ka mhaka yo namuntlha a rhandza loyi, mundzuku hi loyi, mundlwani hi luyaa, hikuva vata kala va ya rhandza na swigevenga leswi nga ta va dlaya.

3.2.1.4 Dyondzo ya risimu

Risimu ra "Magevenga" ri na tidyondzo to hlayanyana. Dyondzo yo sungula hileswaku vanhwanyana va fanele va dyondza ku hlayisa vutomi bya vona hi ku va rhandza wanuna un'we ntsena va tiyisela ku hanya na yena hambi u na swa le mandleni kumbe u hava. Ku tsutsuma na vavanuna votala hi ku lava leswi vavanuna lava va nga na swona swa dlayisa, swi komisa masiku yaku hanya hikuva u ta kala u ya hlangana na swigevenga swi ku dlaya kumbe u kuma lava nga ta ku chela mavabyi lawa ma nga ta ku dlaya. Dyondzo ya vumbirhi hi leswaku wanuna wo lungha ku hava, hambi wo yahala ni hala u nge n'wi kumi. Vavanuna hinkwavo va fana, lero munhu u fanele ku tiyisela a hanya na ya loyi a nga hlangana na yena na swihoxo swa yena.

3.2.2Risimu ra "Timholovo"

Ndzi lava muti wa kahle, a ndzi wu lavi muti wa huwa. x7
Mhe ndzi lava muti wa kahle, a ndzi wu lavi muti wa rhasi. x4
Miti ya huwa a yi lunghangi ya nyangatsa. x10
Mi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi munti wa rhasi. x12

© University of Venda

Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi munti wa nyakanyaka. x12
Tihuwa ti vitana mimoya ya thyaka. x10
Mimoya ya thyaka i mimoya yo biha. x3
Mimoya ya thyaka i mimoya yo kafa. x3
Kurhula ka laveka, ka laveka mindyangwini. x2
Ku tsaka ka laveka, ka laveka mindyangwini. x4
Tshamisekani hi kurhula, kurhula ka laveka mindyangwini. x10
Timholovo ta nyangatsa, ta nyangatsa emindyangwini.

3.2.2.1. Mongo warisimu

Eka risimu ra "Timholovo", Conny u yimbelela hi munhu loyi swi nga riki erivaleni leswaku a nga va a ri wansati kumbe wanuna. Kambe hi ngo ehleketelela kunene leswaku a nga va a ri wansati hikuva vavasati hi vona va talaka ku vangeriwa hasahasa hi vavanuna emindyangwimi. Munhu loyi nakambe a swile rivaleni leswaku u vula marito ya risimu leri a ri endyangwini wa yena kumbe kova xikhongelo xa leswaku loko a ta tekiwa kumbe a ta va na ndyangu u ta tsakela ndyangu wa njhani.

3.2.2.2 Nkanelo wa risimu

Risimu ra "Timholovo" ri tsavuriwa eka alibamu Buldozano:10. Risimu leri ri vulavula hi ndyangu lowu va tshamaka va ri karhi va holova.

Ku hava munhu loyi a lavaka kumbe ku ti navelela leswo biha. Laha hi vona munhu loyi Conny a yimbelelaka hi yena a ri karhi a tinavelela ku kuma muti wa kahle, muti wo hola, muti lowu nga ta va wu ri na ntsako. Leswi swi tiyisisiwa hi marito ya muyimbeleri loko a ku: "Ndzi lava muti wa kahle, a ni wu lavi muti wa huwa. Ndzi lava muti wo hola, a ndzi wu lavi muti wa rhasi.Ku tsaka ka laveka, ka laveka emindyangwini". Hi ndlela yin'wana, muyimbeleri u hi tsundzuxa leswaku hi fanele ku lwa nyimpi ya leswaku emindyangwini ku va na kurhula hikuva mimoya leyo biha yi kona leyi lwisanaka na leswaku ku nga vi na kurhula, se hi fanele hi lwela ku hlula mimoya leyi. Mhaka leyi yi tshikeleriwa hi munhu loyi ku yimbeleriwaka hi yena loko a

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

vula marito lama landzelaka: "Kurhula ka laveka, ka laveka emindyangwini. Ku tsaka ka laveka, ka laveka emindyangwini. Timholovo ta nyangatsa, ta nyangatsa emindyangwini".

Muyimbeleri u hi kombisa leswaku vanhu va tshama hi huwa emutini masiku hinkwawo leswi eku heteleleni swi va vitanela mimoya leyo biha ya thyaka, hikuva valoyi kumbe valala va vhela va kuma ndlela yo nghena hi rona kutani va hlasela muti. Leswi swi seketeriwa hi marito ya loyi ku yimbeleriwaka hi yena loko a ku:"Tihuwa ti vitana mimoya ya thyaka emindyangwini".Marito lawa ma hi komba kahle leswaku hi fanele ku sivela moya wa timholovo kumbe huwa emindyangwini leswaku hi ta kota ku phepha eka ku hlaseriwa hi mimoya leyo biha ya thyaka.

3.2.2.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu ra "Timholovo" ri paluxa mikongomelo yinharhu. Nkongomelo wo sungula i wa leswaku swi na nkoka ku va vanhu endyangwimi va tshamisana hi kurhula hikuva swi phyuphyisa miehleketo. Munhu un'wana na un'wana u lava leswa kahle, ku hava munhu loyi a nga tsakelaka ku tshama eka muti lowu nga na hasahasa. Nkongomelo wa vumbirhi hi leswaku loko vanhu va tshama hi hasahasa endyangwini va ti vitanela makhombo hikuva hasahasa yi vitana mimoya leyo biha exikarhi ka ndyangu. Nkongomelo wa vunharhu i ku khongotela vanhu leswaku va fanele ku tshamiseka va tshamisana hi kurhula emindyangwini.

3.3.2.4. Dyondzo ya risimu

Eka risimu ra "Timholovo" hi dyondza leswaku munhu un'wana na un'wana u lava swilo swa kahle evuton'wini. Hi tlhela hi dyondza leswaku loko hi ri vanhu hi fanele ku papalata timbholovo hikuva ti faya miti ni ku byala moya wo biha. Hi tlhela hi dyondza leswaku vanhu endyangwini va tiphina loko ku ri na ku rhula, kambi loko ku ri na hasahasa ku hava loyi a tsakaka. Un'wana na un'wana u fanele a lwa nyimpi ya ku tisa ku rhula endyangwini wa yena, leswaku vutomi byi ta nandziha.

3.2.3. Risimu ra "Mikateko"

© University of Venda

Hahane, phahlani va le hansi hi phahleni hi ta tshama vukatinee! x5
Hahane, phahlani swikwemboo, hi phahleni hi ta tshama vukatinee! x5
Ma hi vona a hi kumi na mikateko, phahlani hi ta kuma malaki. x5
Ma hi vona a hi kumi na mikateko, hi phahleni hi ta va na malaki.
Swa hi tsandza ku humelela, hi phahleni hi ta thumbhavu mindyangu.
Ka hinkweru hi lo tshama, ko va mona wa yini?
Hi lo dyoha yini naa?
Ma hi vona a hi tshami a vukatini swi nga va swi lo yini naa? x3
I khombo ra yini?
I badi ra yini vana va munhu?
Kumbukani vakokwanee, va hi nyika wo mapepera ya vukati. x5
Hi dyohele mani la misaveni ya bava?
Hayi phahlanee hahanee, tihlantswani ta n'wina. x5
A swi mi vavi hahanee ku hi vona hi ya hala na hala.
Chelani fole hahanee!
Hina hambi ho phahla swikwembu a swi hi tivi a swi nga hi yingisi.
A swi nyawulee hahanee, a swi mi vavi ku hi vona hi ya hala na hala.

3.2.3.1. Mongo wa risimu

Risimu ra "Mikateko" ri vulavula hi vanhwanyana lava nhlayo ya vona yi nga boxiwangiki. Vanhwanyana lava swa vukati bya vona a swi nga nyawuri. Loko va ku va tekiwa hala byo fa va vuya ekaya. Hinkwavo ka vona i swivuya. Se eka vanhwanyana lava ku humile un'we loyi a yimelaka na lavan'wana ku humesa xirilo xa vona xa ku ka va nga tshami evukatini. Nhwanyana loyi u rilela hahani wa vona leswaku a va twela vusiwana a phahla swikwembu leswaku na vona va ta tekiwa.

3.2.3.2 Nkanelo wa risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Risimu ra "Mikateko" ri huma eka alibamu ya Buldoza "no.10". Eka risimu leri muyimbeleri u hi kombisa leswaku rixaka rin'wana na rin'wana a ri fanelangi ku tsan'wa kumbe ku tekela ndhavuko wa rona ehansi. Hi fanele ku wu teka wu ri na nkoka hambiloko swilo swi hi fambela kahle na loko swi nga hi fambeli kahle. Loko hi languta eka risimu leri swi hi komba leswaku loko vanhu lava ku yimbeleriwaka hi vona a va lo humelela evuton'wini, mikateko ya vutomi yi va nela, tinjombo ti va wela, swi hi komba kahle leswaku a va nga ta swi tsundzuka ni siku ni rin'we ku phahla swikwembu swa ka vona. Kambe namuntlha va za va ehleketa ku rilela hahani leswaku a phahla hi mhaka ya leswaku va le ku tweni ka ku vava hikuva va na mabadi, a va tshami evukatini, va hava mindyangu, mikateko ya vutomi va hava. Muyimbeleri hi nomo wa yena u ri:

Hahani, phahlani va le hansi, hi phahleni hi ta tshama vukatini.
Ma hi vona a hi kumi na mikateko, phahlani hi ta kuma malaki.
Swa tsandza ku humelela, hi phahleni hi ta thumbhavu mindyangu.
Ka hinkwerhu hi lo tshama, ko va mona wa yini.

Vanhwana lava va kayakayile va ya hala na hala ku ringeta swa vukati swi nga va lunghela, kambe swi tsandza. Va tivutisile swivutiso leswo tala, kambe nhlamulo a va yi kumanga. Ku kombisa leswaku se va hele matimba hi xiyimo xa vona hi twa hi marito lama landzelaka:

Hi lo dyoha yini naa? I khombo ra yini? I badi ra yini vana va munhu?Hi dyohele mani la misaveni ya bava?

Endzhaku ka ku ya hala na hala ni ku tivutisa swivutiso swo pfumala tinhlamulo hi kona va nga ehleketa leswaku swa antswa va ya rilela hahani wa vona leswaku va ringeta ku phahla, va chela fole va tivisa swikwembu swa ka vona. Marito lawa ma tiyisisiwa hi marito lawa ya landzelaka:

Chelani fole hahanee! Kumbukani vakokwanee, va hi nyika wo mapepera ya vukati.

© University of Venda

Marito lawa ya komba xirilo xa swirilo lexi a xi khumba xiviri xa vona. Leswi swi nga vula leswaku va ringetile tindlela hinkwato kambe ku fana ni kwala. Nhlamulo yo wisa mbilu a va yi kumi. Namuntlha va tsundzuka ni swikwembu swa yena.

3.2.3.3 Nkongomelo wa risimu

Hungunkulu leri Conny a ringetaka ku ri hundzisela eka vayingiseri hileswaku ndhavuko wa hina Vatsonga wu na nkoka eka vutomi bya hina. Loko vutomi byi hi fambela kahle ha wu tsan'wa, kambe loko hi ri karhi hi twa ku vava, loko swilo swa vutomi swi nga hi fambeli hi kona hi swi tsundzukaka leswaku hi fanele ku byela vahahani va phahla swikwembu leswaku mabadi ma ta kota ku suka, swilo swa vutomi swi kota ku hi fambela kahle.

3.2.3.4 Dyondzo ya risimu

Dyondzo leyi hi yi kumaka eka risimu leri i ya leswaku rixaka rin'wana na rin'wana ri ni mitolovelo yo karhi. Hileswaku loko vutomi byi nga fambi hi ndlela leyi hi yi langutelaka hi kala hi nghena na laha nkarhi wun'wana a hi hlambanyile leswaku a hi ngheni. Hi tlhela hi dyondza leswaku evuton'wini ku ni ntsako ni ku getsela ka meno. Nakambe hi dyondza leswaku ndhavuko wa hina wa ku phahla swikwembu swa vakokwani a hi fanelangi ku wa tsan'wa. Hi fanele ku swiendla mikarhi hinkwayo, loko hi tsakile na loko hi ri karhi hi twa ku vava.

3.2.4. Risimu ra "Mpfendempfende"

Loko ndzi lunghisa leswi ku onhaka swin'wana, swilo yini la mutini. x2
Ndzi ku yini mina? x2
Loko ndzi lunghisa hala ku onhaka lahaya, ndzi ku yini mina?
Vamakweru ma tiva ndzi na khombo.
Ma tiva ndzi na khombo a mirini.
Swa mina a swi nyawuli vatatana. x10
Ku laveka ndzi ku yini n'wina bava ke? x6
Ku laveka ndzi ku yini n'wina mhani? x6

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Onge Xikwembu xi nga pfuna na swa mina swi famba. x3

Onge Xikwembu xi nga pfuna na swa mina swi khanya. x3

Onge Xikwembu xi nga pfuna na swa mina swi saseka. x3

Ku laveka ndzi ku yini mina bava? x2

Ku laveka ni ku yini mina mhani? x2

I khombo naa? Kumbeni swo tiendlelavu. x4

Ku laveka ndzi ku yini mina mhani ke? Swa mina a swi nyawuli.

Ku laveka ndzi ku yini mina bava kee? Swa mina a swi nyawuli.

I badi naa? Kumbe swo tiendlelavu.

Ku laveka yini n'wina mbava ke? Swa mina a swi nyawuli.

Ku nga va ku ri xinyama kumbeni swo tendlelavu, no navela. X2

No navela! X6

3.2.4.1 Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi munhu loyi emutini wa yena ku nga na hasahasa hikuva loko a lunghisa leswi ku onhaka swin'wana. A swi le rivaleni leswaku i wanuna kumbe, wansati kambe swi languteka a ri nhloko ya muti. Munhu loyi u twa ku vava hikokwalaho ka ku va swa muti wa yena swi nga nyawuli. Hikokwalaho u le ku tivutiseni ka swivutiso leswo tala, kambe nhlamulo ku hava. A nga swi tivi leswaku i yini lexi a nga xi endlaka leswaku swa muti wa yena swi ta kota ku saseka kumbe ku ololoka swi kota ku famba kahle.

3.2.4.2Nkanelo wa risimu

Risimu ra "Mpfendempfende" ri tsavuriwile eka alibamu ya "Buldoza No.10". Hileswaku muyimbeleri u hi kombisa leswaku vutomi a byi talangi ku famba hi ku landza pulani ya munhu. Loko swi nga fambi hi ku navela ka yena u sungula ku vilela hi ndlela yo hlamarisa. U sungula ku tivutisa swivutiso leswi nkarhi wun'wana na nhlamulo ya kona ku nga tava ku ri hava. Marito lawa ma tiyisiwa hi marito lama humaka eka risimu lama kumekaka hi ndlela leyi:

Loko ni lunghisa leswi ku onhaka swin'wana, swilo yini la mutini?

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ku laveka ni ku yini n'wina bava ke? Ku laveka ni ku yini n'wina mhani ke?
Ni ku yini mina?

Marito lawa ma hi komba leswaku munhu loyi u tivutisa swivutiso, a tlhela a vutisa na vatswari va yena ku ri u fanele ku endla yini leswaku swilo swi ta kota ku n'wi nyawulela. Leswi swi siya muvutisi a nga ha tivi leswaku u fanele ku khoma yini. Ku fika nkarhi lowu munhu a hanyaka ku fana na xivuriso xa vatolo loko va te 'munhu u tsundzuka n'anga hi loko a twa ku vava'. Marito lawa ma tiyisisiwa hi marito lawa ma humaka eka risimu lawa ma yimbeleriwa hi ndlela leyi landzelaka:

Onge Xikwembu xi nga pfuna na swa mina swi famba.
Onge Xikwembu xi nga pfuna na swa mina swi khanya.
Onge Xikwembu xi nga pfuna na swa mina swi saseka.

Marito lawa ma hi komba leswaku munhu loyi u le ka xikhongelo xa ku rilela Xikwembu leswaku xi n'wi pfuna hikuva u le ku tweni ku vava. Kambe loko a swo endleka leswaku Xikwembu xi n'wi twela vusiwana xi n'wi nisela mpfula ya mikateko a ta tlhela a xi rivala hi ku hatlisa. Risimu leri ra ri fambelana ngopfu na vutomi bya namuntlha hikuva hi leswi vanhu hi hanyisaka swona. Muyimbeleri u vutisa swivutiso swo ka swi nga heli. U pumba swilo swo tala leswi a ehleketaka leswaku hiswona swivangelo swa xiyimo xa hasahasa. Hi twa a ku: ".

I badi naa? Kumbe swo tiendlelavu.
Ku laveka yini n'wina mbava ke? Swa mina a swi nyawuli.
Ku nga va ku ri xinyama kumbeni swo tendlelavu, no navela. X2
No navela!

Muyimbeleri u hetelela a tivula wa badi na xinyama hikuva lexi a xi khomaka a xi saseki. Swa yena swi gombonyaka swi ya emahlweni. U tlhela a tikandza mapfalo hi ku boxa leswaku "kumbeni swo tendlelavu". Hi ndlela yin'wana u kombisa leswaku kumbe i ntumbuluko wo susumetaka leswaku swi humelela.

3.2.4.3 Nkongomelo wa risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Risimu leri ri hi paluxela nkongomelo wa leswaku loko swilo swi nga fambi kahle emutini ku hava munhu loyi a nga tsakaka eka ndyangu wolowo. Vanhu va muti wolowo va pfumala kurhula na ntsako. Loyi ku nga yena nhloko ya ndyangu walowo u tivutisa swivutiso leswo tala. Loko a ri wo khongela Xikwembu u katsa no tisola milandzu ya yena hi ku ehleketa leswaku kumbe i swidyoho swa yena swi endlaka leswaku vutomi byi nga n'wi fambeli. Loko a ri wo phahla u phahla a vuyelela a huwelela vakokwana hinkwavo.

3.2.4.4 Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri hi dyondzisa leswaku munhu evuton'wini u hlangana ni swilo swo hambanahambana. Hileswaku hi nga languteli leswinene ntsena. Hi fanele hi amukela leswaku vutomi bya bava mikarhi yin'wana. Hi dyondza nakambe leswaku ku vilela loko hi ri na swiphiqo a swi nga hi pfuni nchumu, hikuva munhu u tivutisa swivutiso swo pfumala tinhlamulo. Swa antswa hi khongela kumbi hi phahla, naswona hi amukela.

3.2.5. Risimu ra "Ingi ndzi lo pfapfa"

Loko a ndzi dyondzekile a ni nga ta xaniseka, inge ndzi lo pfapfa. x2
Loko a ndzi lo fuma a ndzi nga ta xaniseka, inge ndzi lo pfapfa. X6
Loko a ndzi lo dyondza a ni nga ta xaniseka wonge ndzi lo pfapfa. x2
Loko a ndzi lo fuma a ndzi nga ta xaniseka, wonge ndzi lo pfapfa.
Loko a ndzi katekile a ndzi nga ta xaniseka, wonge ndzi lo pfapfa.
Loko a ndzi dyondzekile a ni nga ta xaniseka, inge hi lo tshama na nuna wa mina, inge hi lo pfapfa. x6
Loko a ndzi lo phendla tibuku na minavoo, inge ndzi lo pfapfa. x2
Loko a ndzi lo phendla swipele na minavoo, inge ndzi lo pfapfa. x2
N'wina mi nga dyondzeka pela ma tiphina ha mi vona mi lo pfapfa. x2
Inge ndziti tshamele na nuna wa mina, ingi ndzi lo seke. x3
Inge hi lo tshama na nuna wa mina inge hi lo pfapfa.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Mali yi na laki na ro laki ra hlawula. x5

A ndzi vangi na malaki. x2

A ndzi vangi na nkateko. x2

A yi ndzi rhandzangi mali.

Mali yi na laki, na ro laki ra hlawula. x5

Ndza swi rhandza ku tshama kusuhi na lo wa ka mina. x5

I mani wo zondha ku seketela kata yena. x5

A nga kona yaloyee! x5

3.2.5.1 Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi nhwanyana loyi a nga dyondzangiki xikolo hi ku jahela ku tekiwa. Vukati a bya ha n'wi fambelangi kahle nuna u n'wi hlongorile a ti tekela lavo dyondza. Nhwanyana loyi u le ku hluphekeni lokukulu. Se u le ku tisoleni kumbe ku tilaya loko a languta lava va nga dyondzeka va ti tshamerile kahle na vanuna va vona. Nhwanyana loyi u tilaya hi xiyimo xa le henhla kambe a swa ha pfuni nchumu hikuva nuna va tekile van'wana vanhwanyana. U tivula munhu wo ka a nga rhandziwangi hi mali, kasi hi yena n'winyi a nga nyenya mali hi ku tshika ku hlaya tibuku.

3.2.5.2 Nkanelo wa risimu

Risimu leri ri nyika xifaniso wa nhwana loyi a nga tshika ku dyondza xikolo. Eka risimu leri wanhwana loyi wa tisola kuva a nga dyondzangi hikuva namuntlha wa xaniseka yena na nuna wa yena. Hi twa a tirhisa "loko" ku komba leswaku namuntlha u twa ku vava. Hi vona xirilo kumbe ku tisola ka yena hi marito lama landzelaka:

> Loko a ndzi dyondzekile a ndzi nga ta xaniseka, ingi ndzi lo pfapfa.
> Loko a ndzi lo fuma a ndzi nga ta xaniseka ingi ndzi lo pfapfa.
> Loko a ndzi dyondzekile a ndzi nga ta xaniseka, inge hi lo tshama na nuna wa mina, inge hi lo pfapfa.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Marito lawa i dyondzo eka lava va nga na nkateko wa ku ma twa ku ve va hari na nkarhi wa ku dyondza. Ku tiyisisa ku tisola ka yena kuva a nga dyondzangi hi twa loko a ku:

Loko a ndzi lo phendla tibuku na minoo, inge ndzi lo pfapfa.
Loko a ndzi lo phendla swipele na minoo, inge ndzi lo pfapfa.
N'wina mi nga dyondzeka ma tiphina, ha mi vona mi lo pfapfa.
Ingi hi lo tshama na nuna wa mina hi lo pfapfa.

Marito lama ma kombaka xirilo xa ku tisola. Nuna loyi a n'wi tsutsumela se u n'wi tshikile, hikuva hi n'wi twa a vula leswaku loko a ndzi dyondzekile a ndzi tava ndzilo tshama na nuna, a hi ta va hi lo seke! Hambiswiritano, marito lawa ma na matimba ya ku hlohletela van'wana leswaku va endla swo hambana na loyi a nga eku rileni kumbe ku tilaya eka siku ra namuntlha. Hikuva n'wana a nga chava a tibyela leswaku ku hlupheka hi ndlela leyi loyi a hluphekaka ha yona a nga swi lavi, hikokwalaho u fanele ku hlaya tibuku kumbe ku dyondza leswaku a ta humelela evuton'wini.Nhwanyana loyi u tilaya ku fika laha a hembelaka Xikwembu hikuva u vula leswaku a nga vangi na nkateko, naswona mali a yi n'wi rhandzangi hi ku va a humesa marito lawa ya landzelaka:

A ndzi vangi na malaki, a ndzi vangi na nkateko. Mali a yi ndzi rhandzangi.
Mali yi na laki na laki ra hlawula.

Lawa i marito lawa ma kombaka onge Xikwembu yena xi lo n'wi hlawula exikarhi ka vanhu lavan'wana xi n'wi tsona mikateko kasi u lo tiendla hi ku chava ku dyondza xikolo.

3.2.5.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri paluxa nkongomelo lowu wu kongomanaka ngopfu na vana lavantsongo lava va ha faneriwaka hi ku dyondza xikolo. Nkongomelo lowu wu paluxa mhaka ya leswaku swi na

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

khombo ku va vana va tshika ku dyondza loko va ha ri na nkarhi wo endla tano. Khombo leri ri talela ngopfu eka lava va va nhwanyana hikuva u ta tshika xikolo a xisiwa hi jaha, ivi endzhaku ri n'wi hlongola a tlhelela ekaya na mavana a ya hlupheka. Se loko a languta vanghana lava nga sala va tiyisela va dyondza a swi vona leswaku yena u ohakeriwile ngopfu. Vafana va antswa hikuva a nga swi kota ku titirhela a etlela a dyile, u to navela vanghana ntsena loko va karhi va famba hi timovha.

3.2.5.4. Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri hi dyondzisa leswaku hi fanele ku dyondza xikolo leswaku mundzuku hi nga pumbi vatswari kumbe Xikwembu hi ku vahi tsandzekile ku dyondza. Ri tlhela ri hi dyondzisa kuva hi tekela vumundzuku bya hina enhlokweni hi nga tsutsumeri leswi nga ta hi onhela vutomi. Hi dyondza nakamba leswaku a hi endleni swilo leswi nga ta hi pfuna mundzuku hi nkarhi,hikuva ku tilaya a swa ha pfuni nchumu, a swi nga ololoxi na xilo na xin'we.

3.2.6. Risimu ra "Xinyata"

Vula u nga chavi na hambi swo vava moyenee! x4
Ina ndzi ta twa ku vava, kambe leswi salaka ndzi ta hola,
ku hlupheka hi lo swi kuma swi ri kona.
Ihi ndzi ku byela xi nga heriki ka misava leyi xa hlola. x5
Na ku pfumelela u ni tshika, kambe rhanga u ndzi byela ku ri i ncini ndzi nga dyoha. x5
Xinyata u nga chavi na hambi swo vava mbilwini ndzi ta swi tiyisela. x2
Xinyata u nga chavi na hambi swo vava moyeni ndzi ta tikhongotela.
Xinyata u nga chavi na hambi swo vava mbilwini ndzi ta tiyisela.
Xinyata u nga chavi na hambi swo vava moyeni ndzi ta tikhongotela.

3.2.6.1 Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a khongotelaka nuna leswaku a boxa leti a nga na tona embilwini ya yena. Swi languteka onge wanuna loyi a nga ha n'wi rhandzi nsati wa yena kambe

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

khombo ku va vana va tshika ku dyondza loko va ha ri na nkarhi wo endla tano. Khombo leri ri talela ngopfu eka lava va va nhwanyana hikuva u ta tshika xikolo a xisiwa hi jaha, ivi endzhaku ri n'wi hlongola a tlhelela ekaya na mavana a ya hlupheka. Se loko a languta vanghana lava nga sala va tiyisela va dyondza a swi vona leswaku yena u ohakeriwile ngopfu. Vafana va antswa hikuva a nga swi kota ku titirhela a etlela a dyile, u to navela vanghana ntsena loko va karhi va famba hi timovha.

3.2.5.4. Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri hi dyondzisa leswaku hi fanele ku dyondza xikolo leswaku mundzuku hi nga pumbi vatswari kumbe Xikwembu hi ku vahi tsandzekile ku dyondza. Ri tlhela ri hi dyondzisa kuva hi tekela vumundzuku bya hina enhlokweni hi nga tsutsumeri leswi nga ta hi onhela vutomi. Hi dyondza nakamba leswaku a hi endleni swilo leswi nga ta hi pfuna mundzuku hi nkarhi,hikuva ku tilaya a swa ha pfuni nchumu, a swi nga ololoxi na xilo na xin'we.

3.2.6. Risimu ra "Xinyata"

Vula u nga chavi na hambi swo vava moyenee! x4
Ina ndzi ta twa ku vava, kambe leswi salaka ndzi ta hola,
ku hlupheka hi lo swi kuma swi ri kona.
Ihi ndzi ku byela xi nga heriki ka misava leyi xa hlola. x5
Na ku pfumelela u ni tshika, kambe rhanga u ndzi byela ku ri i ncini ndzi nga dyoha. x5
Xinyata u nga chavi na hambi swo vava mbilwini ndzi ta swi tiyisela. x2
Xinyata u nga chavi na hambi swo vava moyeni ndzi ta tikhongotela.
Xinyata u nga chavi na hambi swo vava mbilwini ndzi ta tiyisela.
Xinyata u nga chavi na hambi swo vava moyeni ndzi ta tikhongotela.

3.2.6.1 Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a khongotelaka nuna leswaku a boxa leti a nga na tona embilwini ya yena. Swi languteka onge wanuna loyi a nga ha n'wi rhandzi nsati wa yena kambe

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

a nga swi lavi ku boxa a byela nsati ntiyiso. Se wansati loyi wa n'wi khongotela a ku ndzi byeli u nga chavi, hambi swo vava ndzi ta tiyisela hikuva ku hlupheka a ku nga sunguli hi mina kambe i ka khale hikuva hi ku kumile ku ri kona loko hi ta laha emisaveni. Eku heteleleni u boxile kambe wansati loyi u komberile leswaku a n'wi byela nandzu wa yena, hikona anga ta n'wi tshika.

3.2.6.2 Nkanelo wa risimu

Risimu ra "Xinyata" i risimu leri welaka eka alibamu ya "Buldoza No. 10". Hi risimu leri muyimbeleri u kombisa leswaku loko munhu rirhandzu ri herile u fanele a nga chavi ku byela murhandziwa wa yena. Hi twa a ku:

> Vula u nga chavi na hambi swo vava emoyenee. Ina ndzi ta twa ku vava kambe leswi salaka ndzi ta hola, ku hlupheka hi lo swi kuma swi ri kona. Xinyata u nga chavi na hambi swo vava mbilwini ndzi ta swi tiyisela.

Ku tirhisa ka rito "xinyata" swi komba leswaku a swi olovi ku byela munhu loyi a n'wi rhandzaka leswaku rirhandzu ra n'wina se ri herile. Leswi hi tlhela hi swi vona hi marito "u nga chavi na hambi swo vava mbilwini ni ta swi tiyisela". Hi ndlela yin'wana murhandziwa wa yena u sindzisa leswaku a n'wi byela ntiyiso.

Wansati loyi u lwa hi matimba ku khongotela nuna leswaku a boxa xihundla xa yena. A vona swi antswa leswaku a swi twa xikan'we a ta kota ku tiyisela, kambe mhaka ya kona a ri karhi a yi tiva. U hetelela hi ku vula leswi:

> Xinyata u nga chavi na hambi swo vava mbilwini ndzi ta swi tiyisela. Xinyata u nga chavi na hambi swo vava moyeni ndzi ta tikhongotela. Ndza ku pfumelela u ndzi tshika kambe rhanga u ndzibyelaku ri i ncini ndzi nga dyoha.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Hileswaku wansati loyi a swi vona leswaku a swi pfuni nchumu ku ka a nga byeriwi ntiyiso hikuva a swi vona leswaku rirhandzu se a ri mile timpapa ri haha. Xo hlawuleka hileswaku a tiyimiserile ku amukela.

3.2.6.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri hi paluxela nkongomelo wa leswaku munhu a nga fanelangi ku hanya a ri ni makungu lawa ma n'wi vavisaka endzeni ka mbilu ya yena. Hambi mhaka ya kona yo vava kambe wa boheka ku yi humesela erivaleni. A swi pfuni nchumu ku tumbela mitirho hala handle yi ta vulavula. Loko munhu a boxa leswi nga embilwini ya yena u ta sala a ntshuxekile. Xihundla a xi kahle xa dlaya.

3.2.6.4. Dyondzo ya risimu

Eka risimu leri hi dyondza leswaku loko rirhandzu ri herile swi kahle ku hlamusela ku tlula kuva swendlo swi sungula ku vulavula. Munhu a ntshuxeke a boxa ntumba kuva loyi un'wana na yena a ta kuma kurhula hambiloko a ri karhi a swi tiva leswaku ku tshikiwa swa vava. Nakambe hi dyondza leswaku nuna na nsati a va fanelangi ku vavisana hi ku va va tshikana hikuva swi vava ku tlula mpimo eka loyi a tshikiwaka hikuva tolo a va tshembisanile leswaku va fa swin'we.

3.2.7. Risimura "Hi dyohile"

U vona xilavi etihlweni ra un'wana makwenoo! x2
Hi dyohile vanhu hinkwerhu emahlweni ka tatana. x10
Etihlweni ra wena ku na tsandza. x2
U vona un'wana ku ri loyi i khamba. x2
U nghena kereke kambe ntsena ha fana. x2
Hi ku u nghena kereke hina wa hi sola.
Vanhu vo lungha a va talangi la etikweni va hlayiwa. x6
U nghena kereke swendlo swa ku landzula.
Timhaka ta wena vanhu a wu va byeli kambe ta van'wana tona wa va byela. x3

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

U ambala dzovo ra nyimpfu u ri mhisi. x2

Hi nga hlekani ka hinkwerhu hi dyohile. x10

U tiendla wo lungha ku ve a wu lunghangi. x2

U tiendla wo lungha ku ve wa yiva. x2

U tiendla wo lungha ku ve wa dlaya. x2

U tiendla wo lungha ku ve wa hleva. x2

3.2.7.1. Mongo wa risimu

Risimuleri ri vulavula hi munhu loyi a nghenaka kereke lero u ti vona yena a lulamile kasi a nga lulamangi. U vona vudyoho bya van'wana lebya yena a nga byi voni hikuva u tiendla lowo lulama. U vulavula hi timhaka ta van'wana, kambe leti ta yena a nga tivuli u tshama hi tona. Wa yiva, wa hleva, wa dlaya, kambe u tiendla lonene a paluxa vudyoho bya van'wana.

3.2.7.2 Nkanelo wa risimu

Risimu ra "Hi dyohile" ri hlawuriwile eka "Buldozano.6". Muyimbeleri u kombisa leswaku vanhu loko hi ri karhi hi hanya hi tala ku vona xihoxo xa un'wana. Se ku nga vi na loyi a langutaka vudyoho bya un'wana a hleka hikuva lebyi yena a nga na byona i byikulu ngopfu byi tlula bya loyi a n'wi hlekaka kumbe ku n'wi hleva. Munhu un'wana na un'wana u fanela ku tiva timhaka ta yena a tshika ta van'wana. Marito lawa ma tiyisisiwa hi marito ma muyimbeleri loko a ku:

> U vona xilavi etihlweni ra wun'wana makwenoo! Hi dyohile vanhu hinkweru emahlweni ka tatana. Etihlweni ra wena ku na tsandza. U vona un'wana ku ri loyi i khamba… ku ve wa yiva, dlaya, hleva.

Hi marito man'wana, muyimbeleri u humesela erivaleni leswaku ku nghena kereke a swi vuriwi kuri u kwetsimile. Hi nga voni munhu loko a ri karhi a nghena kereke, ivi hi swi teka ku ri u lulamile kumbe u hetisekile. Vanhu vo tala va nghena kereke kambe mahanyelo ya vona ya

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

hambanela kule ni vutomi bya Xikreste. Vanhu vo tala va loya, va yiva na ku hemba ri endlwini ya Hosi. Hi twa muyimbeleri a ku:

> Hi ku u nghena kereke hina wa hi sola.U nghena kereke swendlo swa ku landzula. U ambala dzovo ra nyimpfu u ri mhisi.

Marito ya ku "ambala dzovo ra nyimpfu u ri mhisi" ma tshikelela leswaku vanhu va tiendli vamunenene kasi hi vona valoyi vo hetelela. Hileswaku ekerekeni vo yela ku ya tumbela. Leswi swi seketeriwa hi marito ya muyimbeleri loko a ku: "Vanhu vo lungha a va talangi la etikweni va hlayiwa".

3.2.7.3 Nkongomelo wa risimu

Hi risimu leri Conny u hi paluxela nkongomelo wa leswaku swi bihile ku va munhu a rhandza ngopfu ku vona swihoxo swa van'wana kambe leswa yena a nga swi voni. U kongomisa eka leswaku ku hava na munhu na un'we loyi a nga hava xidyoho. Vanhu hinkweru laha emisaveni hi vadyohi. Vudyoho bya kona byi lo hambanahambana. Se hikokwalaho ka sweswo hi nga hlekani hikuva ha fana. Nakambe Conny u kongomisa eka mhaka ya leswaku tikereke vanhu vo tinghenelavu, mitirho leyo biha a va swikoti ku hambana na yona. Leswi swi vulaka leswaku hambi munhu wa nghena kereke kumbe a nga ngheni ha fana, hinkweru hi vadyohi.

3.2.7.4 Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri hi dyondzisa leswaku vanhu vo tala tikereke vo tinghenela a va le timhakeni ta Hosi. Va tirhisa kereke tanihi sosayiti ku ngari nhlangano wo lulamisela vutomi lebyi nga heriki. Hi dyondza leswaku loko hi ri karhi hi nghena kereke hi fanele ku endla leswo lulama, leswi fambelanaka na kereke. Hi dyondza nakambe leswaku hi nga endli vubihi kambe hi byi tumbeta hi kereke. Hi fanele ku hanya vutomi bya le rivaleni.

3.2.8 Risimu ra "Humelela boy"

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ku n'wi tshembisa ka kona u n'wi tshembisa swi nga heli humelela la kaya "boy". x3
Ku ni rhandza ka kona wo ni rhanda ku tumbela a va swi lavi le kaya. x3
Humelela, humelela u ta lovola. x4
Ayo, ayoyoo! x3
Ku n'wi tshembisa ka kona u n'wi tshembisa swi nga heli, u pfa u nghena u ta lovola.
Se va lava xuma le kaya na xidukwana xo sula nyuku, hatlisa! x3
Na vakokwana va lava fole.
Ku n'wi vhakela ka kona wa panicheka hi ku a wu tiveki la kaya. x2
Ku ni vhakela ka kona u ni vhakela hi qhingha swa ni borha. x5
Ku n'wi tshembisa ka kona u n'wi tshembisa swi nga heli, humelela la kaya "boy". x2

3.2.8.1. Mongo wa risimu

Eka risimu leri ra"Humelela boy" Conny u yimbelela hi nhwanyana loyi a nga tshembisiwa hi jaha leswaku va ta tekana. Jaha leri ri n'wi tshembisile nkarhi wo leha ku fika laha mutswari a vilelaka, na yena lowa nhwana se wa vilela. Va vilela hikuva o tirha ku n'wi vhakela naswona a swi olovi na ku n'wi vhakela ka kona. Mhani wa n'wana u byela jaha leri leswaku ri humelela ekaya ri ta eku lovoleni ka nhwanyana loyi leswaku na rona ri ta kota ku tshunxeka loko ri vhaka.

3.2.8.2. Nkanelo wa risimu

Risimu leri ra "Humelela boy" ri hlawurile eka alibamu leyi vuriwaka "BuldozaNo.2". Muyimbeleri u tsundzuxa kumbe ku emukisa majaha leswaku loko va tshembisa vanhwana va vona va nga va tshembisi nkarhi wo leha ngopfu. Naswona va nga tati mikondzo ekaya ka lo wanhwana hikuva va ta kala va va nwa moya va sungula ku vilela loko va va vona. Mana wa nhwana na yena nhwana loyi va cincana hi marito ehenhla ka lowa jaha va n'wi koxa leswaku a ta eku lovoleni hikuva se va karhele hi timhaka ta yena. Marito lawa ma landzelaka ma tiyisisa leswi boxiweke hi ndlela leyi landzelaka:

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ku n'wi tshembisa ka kona u n'wi tshembisa swi nga heli, humelela la kaya "boy". Ku n'wi tshembisa ka kona u n'wi tshembisa swi nga heli, u pfa u nghena u ta lovola.

Marito lawa i marito lama ya kombaka ku karhala na ku nyangatseka hikokwalaho ka ku va jaha leri ri nga lovoli. Nhwana loyi na yena se u humesa marito yo komba ku karhala hi ndlela leyi landzelaka:

Ku ni rhandza ka kona wo ni rhanda ku tumbela… humelela u ta lovola. Se va lava xuma le kaya na xidukwana xo sula nyuku, hatlisa. Na vakokwana va lava fole. Ku ni vhakela ka kona u ni vhakela hi qhingha swa ni borha.

Marito lawa ma hi komba leswaku nhwanyana loyi na yena se u karhele, u navela leswaku jaha leri ri lovola leswaku va ta kota ku ntshuxeka. Loko nhwanyana a borheka hi ndlela leyi, a nga tshiki ku rhandza un'wana loko o ta hi ku ehleketa leswaku yena u ta hatla a lovola.

3.2.8.3 Nkongomelo wa risimu

Nkongomelo wa risimu i ku tsundzuxa majaha lama nga tshembisa vanhwana ku va teka leswaku va nga tati mikondzo emakaya ya vona, kambe a va hatle va va lovola.

3.2.8.4. Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri hi dyondzisa leswaku jaha a ri fanelangi ku tshembisa nhwana nkarhi wo leha. Hi dyondza ni leswaku xitshembiso xo khumba vanhu vo tala ku nga vatswari ni maxaka xi fanele ku hatla xihitesisiwa. Va hetelela hinkwavo va yimela ku vona leswaku xitshembiso xa

© University of Venda

fikeleriwa. Loko jaha ri hlwela ku lovola nhwanyana wa vilela na vatswari va vilela. Hi dyondza nakambe leswaku loko jaha ri nga se lovola ri nga tati mikondzo evukon'wanini hikuva vatswari va nhwana a swi nga va khomi kahle.

3.2.9 Risimu ra "Basopa"

N'wi chavee, n'wi chavi munhu wa dlaya. x2
Basopa, basopa munhu wa dlaya. x2
Basopa, basopa na xaka ra dlaya. x2
A nge ku dlayi munhu ku ri hava xaka ra wena. x2
Van'wana va na nsele vanhoo, a nga ku dlaya munhu a ri xaka ra wena. x5
A nge ku sukeli munhu ku ri hava xaka ra wena. x2
Na ku sasa, n'wi sasi munhu u swi tiva ku ri munhu wa dlaya. x2
U nga hambi u n'wi tshemba munhoo, wa dlaya munhu basopa.
Na ku pfuna, n'wi pfuni u swi tiva ku ri munhu wa dlaya. x2
N'wi chave, n'wi chavi munhu wa dlaya. x2

3.2.9.1. Mongo wa risimu

Risimuleri ri vulavula hi leswaku hi nga tshuki hi tshemba munhu hikuva munhu a nga lunghangi wa dlaya. U hlamusela leswaku hi fanele ku chava munhu hambi ri ri xaka. Na loko hi tshuka hi pfuna munhu, hi fanele ku pfuna hi ri karhi hi swi tiva leswaku munhu a nga sasiwi wa dlaya. Naswona vanhu va le handle va nga ka va nga dlayi munhu loko ku ri hava xaka ra yena endzeni ka makungu walawo.

3.2.9.2. Nkanelo wa risimu

Muyimbeleri u yimbelela ku ringeta ku pfula mahlo ya rixaka hinkwaro ku va ri swi tiva leswaku munhu a nga tshembekangi. U ya emahlweni a kombisa leswaku laha misaveni ku hava na munhu na un'we loyi hi fanelaka ku n'wi tshemba hikuva munhu u fana ni rimpfani. Leswi swi tiyisisiwa hi marito lawa ma landzelaka: "N'wi chave, n'wi chavi munhu wa dlaya. Basopa munhu wa dlaya".

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Hakunene marito lawa ma tiyisisa leswaku muyimbeleri u lemukisa rixaka leswaku ri fanele ku chava munhu na hi komba leswaku hi fanele ku tivonela hikuva hambi ko va xaka a ri lunghangi na rona ri nga ku dlaya. Hileswaku hambi kuri xaka a hi fanelanga ku ri tshemba. Hi twa a ku:

> Basopa, basopa na xaka ra dlaya. A nge ku dlayi munhu ku ri hava xaka ra wena. A nge ku sukeli munhu ku ri hava xaka ra wena. Van'wana va na nsele vanhoo, a nga ku dlaya munhu a ri xaka ra wena.

Muyimbeleri u tshikelela ni ku tiyisisa leswaku munhu hi nga n'wi tshembi hikuva a nga tshembekangi. U tlhela a kombisa leswaku hambi munhu u n'wi sasa a nga na mhaka na swona:

> Na ku sasa, n'wi sasi munhu u swi tiva ku ri munhu wa dlaya.
> U nga hambi u n'wi tshembha munhoo, wa dlaya munhu basopa.
> Na ku pfuna, n'wi pfuni u swi tiva ku ri munhu wa dlaya.

Hi ndlela yin'wana muyimbeleri u kombisa leswaku vanhu va hanya vutomi bya xitumbelelani, a ku hanyiwi vutomi bya le rivaleni.

3.2.9.3 Nkongomelo wa risimu

Nkongomelo wa risimu leri i ku lemukisa rixaka leswaku munhu a nga tshembekangi wa dlaya. Hambi wa n'wi pfuna, hambi wa n'wi sasa swa fana wa dlaya. Hambi i xaka hambi a hi xaka ra wena munhu u nga n'wi tshembi wa dlaya.

3.2.9.4. Dyondzo ya risimu

Hi dyondza leswaku hina vanhu a hi tshembanangi, naswona hi nge pfuki hi tshembanile munhu hikuva wa dlaya. Nakambe hi dyondza leswaku hambi a ri xaka unga n'wi tshembi wa dlaya. Hi fanele ku hanya swin'we kambe hi tlharihile, vanhu a va lulamangi. Hi dyondza leswaku loko hi

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

ri vanhu hi fanele hi hanya kahle naswona hi kombisa vun'we. Vun'we byi ta endla leswaku hi byala moya yo tshembana ni ku tirhisana eka swilo swo hambanahambana leswi nga khoma vutomi.

3.2.10. Risimu ra "Chumayela"

U ya va chumayilela, u ya vachumayilela va tiarisi. x2
Wa tiva Xikwembu lexi xi na tintswalo ta ku hi ponisa, xi hi rhumela n'wana wa xona un'we Yesu a ta hi fela. x5
U ya va chumayilela na va yivi. x2
U ya va chumayilela na va dlayi. x2
U vitaniwile eka Kreste, u vitaniwile u nga chavi chumayila. x2
U vitaniwile eHosini chumayela, u vitawiwile u nga chavi.
U ta vuriwa la alaka loko u hlawula u ku eka lava a ri ngheni rito hi ku i vanyamusoro. x2
U ta vuriwa la alaka loko u hlawula u ku eka lava a ri ngheni rito hi ku i tin'anga.
Tsundzuka Petro, u byeriwile ku ri tlhava u dya ka hinkwaswo leswi, u nga yi hi nghohe, chumayila, chumayila naa, vanhu hinkwavo u nga hlawuli. x2
Chumayilela na lavo dlaya. x2
Chumayilela na lavo yiva. x2
Chumayela, chumayela naa, lava swikwembu. x2

3.2.10.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ri valavula hi munhu loyi a nga hundzuka a ponisiwa a amukela Yesu Kreste. Munhu loyi a nga vuriwanga leswaku i wanuna kumbe i wansati. Munhu loyi u tiyimiserile ku tirhela Xikwembu. Se eka risimu leri ku byeriwa munhu loyi leswaku a famba a chumayelela vanhu a va byela rito ra Xikwembu. U byeriwa leswaku u fanele ku chumayilela vanhu hinkwavo a nga kheti munhu. U fanele ku chumayilela hinkwavo lava va tiarisaka, vanyamisoro hambi ku ri tin'anga a nga siyi munhu. U fanele ku va byela leswaku Xikwembu xi na tintswalo hikuva xi hi rhumerile n'wana wa xona Yesu Kreste a ta hi fela leswaku hi kota ku ponisiwa.

UNIVERSITY OF VENDA
LIBRARY

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.10.2 Nkanelo warisimu

Risimuleri ri huma eka alibamu ya "Buldoza No.3". Eka risimu leri muyimbeleri u hlohlotela vanhu kuri hi kota ku vona kumbe ku tekela enhlokweni tintswalo kumbe rirhandzu leri Xikwembu xi hi rhandzaka ha rona. U lava hi swi tiva leswaku rirhandzu leri a ri pimanyisiwi na nchumu hikuva xi hi rhandzile ku kondza xi hi nyika n'wana wa xona Yesu Kreste leswaku a ta fela vudyoho bya hina. Leswi swi tiyisisiwa hi muyimbeleri loko a ku:

> Wa tiva Xikwembu xi na tintswalo ta ku hi ponisa, xi hi rhumela n'wana wa xona un'we Yesu a ta hi fela.

Muyimbeleri u tlhela a kombisa leswaku a hi fanelangi ku hlawulana tanihi vamakwavo hikuva emahlweni ka Tatana hi xilo xin'we. Loko munhu a ri karhi a chumayela rito ra Xikwembu a nga fanelangi ku hlawula a vula leswaku etin'angeni a ni ngheni hambi eka vanyamusoro na kona a ni ngheni. Hi fanele ku dyondza ngopfu eka xifaniso xa Petro hikuva u byeriwile leswaku tlhava u dya hinkwaswo, a ku khetiwangi nchumu se na rito ra Xikwembu a ri fanelangi ku hlawula ndluwa eka hove. Leswi swi tiyisisiwa hi muyimbeleri loko a ku:

> U ta va chumayilela na vayivi…na vadlayi…vanyamusoro, tin'anga. Tsundzuka Petro u byeriwile ku ri tlhava u dya ka hinkwaswo leswi u nga yi hi nghohe, chumayela, chumayela naa, vanhu hinkwavo u nga hlawuli.

Muyimbeleri u tlhela a kombisa leswaku malandza ya Xikwembu ma karhi ma rhumeriwa ku ta chumayila, kambe vanhu vo tiarisa. Leswi swi tiyisisiwa hi ndlela leyi landzelaka: "U ya va chumayilela, u ya va chumayilela va tiarisi".

Hileswaku i nkateko ku kuma vanhu lava fambaka va chumayela rito leswaku misava yi hundzuka yi tshika leswo biha.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.10.3 Nkongomelo wa risimu

Eka risimu leri hungukulu leri Conny a kongomisaka eka rona i mhaka ya leswaku vanhu hinkweru hi fanela ku tiva leswaku Xikwembu xi na tintswalo kumbe rirhandzu lero hlamarisa ehenhla ka vutomi bya hina. Rirhandzu leri hi ri vona hi ku va xi hi rhumerile n'wana wa xona Yesu Kreste leswaku a ta fela mani na mani handle ko hlawula kumbe ku ya hi nghohe.

3.2.10.4 Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri hi dyondzisa leswaku hi fanele ku amukela Hosi Yesu Kreste tanihi muponisi wa hina. Leswi swi ta endla leswaku hi hanya kahle ni vanhu van'wana. Ri hi dyondzisa leswaku Xikwembu lava xi nga va rhuma ku tirha ntirho wa xona, a va wu tirhi va ntshuxekile va nga chavi nchumu. Hi dyondza nakambe leswaku rito ra Xikwembu ri fanele ku byeriwa vanhu hinkwavo handle ko hlawula. Xikombiso: tin'anga, lava nga na swikwembu, vanyamusoro. Hi dyondza nakambe leswaku Xikwembu xi na tintswalo na rirhandzu lerikulu evuton'wini bya hina hikuva xi hi nyikile n'wana wa xona un'we leswaku a ta hi fela leswaku hi kota ku rivaleriwa swidyoho.

3.2.11 Risimu ra "Mbendzani"

Pfumela u nga monyi xinkwa Makhananee. x2
A ndzi nga pfumeli minoo, ku tekiwa hi ku byeleteriwa. x2
A ndzi nga pfumeli minoo, ku tekiwa hi ku kombeteriwa. x2
A ndzi swi lavi minoo, ku tekiwa hi ku rhandza ka n'wina. x2
Nawu wa mutswari a wu tluriwi he!, pfumela.x2
A ndzi swi lavi minoo, ndzi ta tekiwa hi ku rhanda ka mina. x2
Wo pfumela Phephoo, ku tekiwa hi Mbendzani a nga fuma. x2
Wo pfumela Phephoo, ku tekiwa hi Mbendzani u ta dyela.
A ndzi nga pfumeli minoo, ku tekiwa hi mukhalabya hi ku fela ku dyela. x2
A ndzi nga pfumeli minoo, ku tekiwa hi mukhalabya, mali a xi tidyeli xi yo verenga.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

A ndzi nga pfumeli minoo, ku tekiwa hi mukhalabya, mali a xi tidyeli xi yo tiverengela

3.2.11.1. Mongo wa risimu

Laha ka risimu leri ra "Mbendzani" Conny u yimbelela hi nhwanyana loyi vito ra yena a nga Makhanani kumbe Phephu. Vatswari va nhwanyana loyi va n'wi tlimbeleta leswaku a pfumela ku tekiwa hi Mbendzani. Xikongomelo xa kona i mhaka ya leswaku xikhalabyana lexi xi fumile. Vatswari lava va vula leswaku Makhanani loko o pfumela ku tekiwa hi Mbendzani lexi u ta dyela. Makhanani wa ala u ri yena a nga pfumeli ku tekiwa hi ku kombeteriwa naswona hi mukhalabya hi mhaka yo fela ku dyela. U vula leswaku yena a nga swi lavi mali ya xona a xi tidyeli hikuva xi yo tirha

3.2.11.2 Nkanelo wa risimu

Risimu ra "Mbendzani" ri vulavula hi swiphiqo leswi ni namuntlha hi hlanganaka na swona swa ku va vatswari va tlimbeletela vana ku tekiwa hi munhu wo karhi hikokwalaho ka ku vona rifumo. Muyimbeleri u kombisa mutswari loyi a hlohlotelaka n'wana ku tekiwa hikokwalaho ka rifumo ra misava:

> Pfumela u nga monyi xikwa Makhananee! Nawu wa mutswari
> a wu tluriwi he, pfumela. Wo pfumela Phephoo, ku tekiwa hi
> Mbendzania nga fuma.

Eka marito lawa, mutswari u humesa marito yo tika ya ku tshikelela n'wana leswaku a ta kota ku za a pfumela ku tekiwa hi mukhalabya loyi a nga n'wi rhandziki.

3.2.11.3 Nkongomelo wa risimu

Nkongomelo wa risimu leri hileswaku vatswari a va fanelanga ku nghenelela eka timhaka ta ku tekiwa ka vana va vona hi ndlela yo va tlimbeleta leswaku xikolokolo u fanele ku tekiwa hi ximanimani hikokwalaho ka swikongomelo swa vona. Vatswari a va fanelanga ku vekela vana milawu yo tika mayelana na matekiwele ma vona. ivi loko vana va ala ku yi landzelela va vula leswaku nawu wa mutswari a wu tluriwi.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.11.4 Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri hi dyondzisa leswaku a hi fanelangi ku susumeta vana va nghena eka vukati byo ka byi nga fanelangi. Vana va tekana ni vakhalabye hi ku lwela rifumo. Nakambe risimu leri ri hi dyondzisa mhaka ya leswaku munhu a nga fanelanga ku rhandza munhu hi ku languta rifuwo ra yena kumbe a n'wi nyenya hi ku languta vusiwana bya yena hikuva vutomi bya cinca hi ku famba ka mikarhi. Swa endleka leswaku loyi a a ri xisiwana a hundzuka xifumi, xifumi xi hundzuka xisiwana. Se loko kuri ku u n'wi rhandzile hi ku ya hi xiyimo xa yena vukati byebyo a byi nga yi helo byi ta fa. Hi dyondza leswaku n'wana u fanele ku tihlawulela nuna loyi a n'wi lavaka. Nakambe vana a va fanelangi ku rhandza munhu hi ku languta rifuwo ra yena.

3.2.12 Risimu ra "Mutswari"

Ni tswarile vana pela kokwana, kambe a swi nyawuli swa mina la kaya. x5
A ndzi ri na swifuwo, kambe va ni tekerile namuntlha no hlupheka. x2
A ndzi rina tihomu, kambe va ndzi tekerile namuntlha no hlupheka. x2
Na buruku ni hava ku ve ndzi na vana va khume va verengaku. x2
Ndzo kayakaya, ndzo kayakaya. x2
Swin'wana swikhalabyana swi ambala tisuti swi bomba mina ndzi hava na phaxani. x2
Van'wana vakhalabya va ambala tisuti va bomba, mina ndzi hava na phaxana. x2
I khombo ra mina kokwana naa? x2
I badi ra mina kokwana naa? x2
Ndzi tswarile vana pela kokwani, kambe a swi nyawuli swa mina la kaya. x2

3.2.12.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ra "Mutswari" ku yimbeleriwa hi mukhalabya loyi swa yena swi nga n'wi lungheriku. Mukhalabya loyi u tswarile vana va khume lava na ku tirha va tirhaka. Ematshan'wini ya ku vana lava va hlayisa tata wa vona hikuva va tirha, va tlhela va xanisa mukhalabya loyi hi ku n'wi tekela swintsongo leswi a nga na swona swo fana na tihomu kumbe swifuwo.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.12.2 Nkanelo wa risimu

Risimu leri u ri hlawurile eka alibamu leyi vuriwaka "Buldoza No.3". Muyimbeleri u kombisa hi mutswari loyi a nga ku hluphekeni hi mhaka ya vana. Hileswaku a nga tiphini hi nchumu. U ya emahlweni akuri vatolo va teri xondli xi ta ku ondlavu. A swi laveki leswaku vatswari va vilela hikokwalaho ka mahanyelo yo biha lawa vana va vona va va kombaka wona hikuva swi ta va tsonisa mikateko ya Xikwembu. Va fanele ku lwa hi matimba ya vona hinkwawo leswaku mahanyelo ya vona ma tsakisa vatswari va vona loko va ha hanya. Muyimbeleri u kombisa mukhalabya a ri karhi a khavaxela mihloti loko a ku:

> Swin'wana swikhalabyana swi ambala tisuti swi bomba mina ndzi hava na phaxana. I khombo ra mina kokwana naa? I badi ra mina kokwana naa?

Marito lawa ma komba ku vaviseka lokukulu ngopfu eka mukhalabya, loko a languta swa van'wana swi ri karhi swi famba kahle leswaku vana va yena ku ri nhlomulo ntsena. Xikwembu xi te, munhu un'wana na un'wana u ta dya swa nyuku wa yena ku kondza a tlhelela entshurini. A xi vulangi ku ri munhu u ta dya swa mutswari ku kondza a fa. Va fanele ku rivala hi ku koxa swifuwo hinkwaswo swa vatswari va vona. Leswi swi seketeriwa hi marito ya muyimbeleri:

> A ndzi ri na swifuwo kambe va ni tekerile namuntlha no hlupheka. A ndzi ri na tihomu va ndzi tekerile namuntlha no hlupheka. Na buruku ndzi hava ku ve ndzi na vana va khume va verengaku.

Marito lawa ma tshikelela mhaka ya ku xanisiwa ka mukhalabya loyi hi ku tekeriwa swilo swa yena hi vana yena a sala a lo phyata!

3.2.12.3 Nkongomelo wa risimu

Laha ka risimu leri ra "Mutswari" ku kongomisiwa eka leswaku ku va vana va xanisa vatswari va vona hambiloko va kurile va ri karhi va titirhela, kambe va ha ala va va tekela swintsongo

© University of Venda

leswi va nga naswona a yi sasekangi. Nakambe ri kongomisa eka leswaku ku va vana loko va kurile va endla swendlo leswi nga ta tshama swi ri karhi swi vavisa mutswari wa vona a yi kahle hikuva yi ta va chela makhombo ni mindzhukano hikuva u ta fa a va khomile hi mbilu.

3.2.12.4 Dyondzo ya risimu

Hi dyondza leswaku vana a va fanelangi ku tekela vatswari leswi va nga swi hlengeleta nkarhi lowo leha. Vana va fanele ku titirhela hi mavoko ya vona. Nakambe hi dyondza leswaku vana a va fanelengi ku dyisa vatswari mbitsi. Va fanele ku endlela vatswari va vona leswinene leswaku va ta fa va tsakile ku nga ri ku va khoma hi mbilu hikuva swa vona a swi nga va nyuwuleli.

3.2.13 Risimu ra "Misava ya lova"

Vulavulani vakulukumba mi nga miyeli, vulavulani. x2
Vanhu hinkwavo lavo lungha mayana tatana va lova la tikweni xidyoho i yini? x2
Ha hela, ha dlawa la tikweni xidyoho i yini naa?
Vulavulani vakulukumba, vulavulani.x2
Vanhu hinkwavo lavo lungha mayana va hela la tikweni xidyoho i yini naa?
Vanhu hinkwavo lavanene la tikweni va hela xidyoho i yini naa?
Misava ya lova n'we vakulukumba pfunani. x2
Leswi ndzi nga swi vona eSoweto swa chavisa. x2
Leswi ndzi nga swi vona eAlexandra swa chavisa. x2
Leswi ndzi nga swi vona eThokoza swa chavisa. x2
Leswi ndzi nga swi vona eKagiso swa chavisa. x2
Misava ya lova n'we vakulukumba pfunanee!
Hi kombela kurhula eka n'wina Tatana. x2
Eka n'wina Tatana hi kombela kurhula. x2
Ha rila vana va mina,
Ha hlupheka vana va mina,
Ha rila vana va mina yoo!

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Vanhu ho tshama onge tinhlampfi to phyeriwa hi mati ha heloo! x3
Tshikani swibamu ka hikweru hi lava ku hanya.
Leswi humelelaka swi tele, na hina vanhu va tiko hi dlayana hi xihina. x2
Vanhu hinkwavo lavo lungha mayana Tatana va lova la misaveni leyi, xidyoho i yini naa?

3.2.13.1. Mongo wa risimu

Risimu leri na risimu ro vilela kumbe ra xirilo laha vanhu va tiko kumbe ndhawu yo karhi va vilelaka hikokwalaho ka vanhu lava va dlayeteriwaka ku ri hava nandzu. Van'wana va vanhu lava va dlawaka hi lava vo lungha ngopfu etikweni. Kutani vanhu va tiko va humesa xirilo ku rilela vakulukumba va tiko leswaku va ringeta ku vulavula hi mhaka leyi hikuva va ta hela. Kasi hala tlhelo va kombela na Xikwembu leswaku xi va pfuna xi tisa kurhula.

3.2.13.2 Nkanelo wa risimu

Muyimbeleri u vulavula hi xirilo lexi a xi ri kona etikweni. Vanhu a va hela hi ku dlaya. Leswi seketeriwaka hi mukhuva lowu:

> Vanhu ho tshama onge tinhlapfi to phyeriwa hi mati ha heloo! Tshikani swibamu ka hinkweru hi lava ku hanya.

Marito ya munhu loyi a nga eku rileni laha ma tshikelela ngopfu mhaka ya ku lova ka vanhu hinkwavo lavo lungha kambe va ri hava ni nandzu. Leswi swi seketeriwa hi marito ya Conny lama humaka eka risimu loko a ku:

> Vanhu hinkwavo lavo lungha mayana Tatana va lova la tikweni xidyoho i yini? Vanhu hinkwavo lavanene la tikweni va hela xidyoho i yini naa?

Mhaka yo fana na leyi ya ha humelela na namuntlha ku va vaakatiko va pfukelana matimba va dlayetelana ku ri hava ni nandzu. Eka mikarhi ya namuntlha emadorobeni ku vumbiwile mitlawa ya vantshwa leyi lwisanaka na vugevenga bya muxaka wo tani. Kambe hambiswiritano, swa ha

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

ri eku humeleleni. Ho pfumela leswaku loko tidyondzo ta Conny ti ri karhi tiphikelela swi ta kala swi hela.

3.2.13.3 Nkongomelo wa risimu

Hungunkulu eka risimu leri hileswaku n'wana la nga riliki u ta fela edzobyeni. Vanhu va tiko va rila hikokwalaho ka ku dlayeteriwa ka vanhu leswaku va ta kota ku pfuneka. Hikokwalaho va kombela ku pfuniwa eka vakulukumba va tiko kun'we ni Xikwembu leswaku va ta kota ku hanya hi kurhula na ku tshuxeka.

3.2.13.4. Dyondzo ya risimu

Eka risimu leri hi dyondza leswaku vanhu a va fanelangi ku lwa,kambe va fanele ku khomana vava xilo xin'we. Hi dyondza leswaku mpfilumpfilu etikweni a yi laveki, kambe ku laveka ku rhula na ntirhisano.Loko kurhula ku nga ri kona etikweni vanhu va rila, va tivutisa swivutiso swo kala tinhlamulo. Hi dyondza nakambe leswaku hi nga khongeli Xikwembu loko hi twa ku vava, kambe a hi Xi khongeleni mikarhi hinkwayo.

3.2.14. Risimu ra "Papa ra ntima"

"A ndzi titlonyangi n'wina mhani ndzi nge tshami na mukhalabya luya. x2
Mi yo ndzi khetela mina a ndzi titlonyangi na divhoza. x2
Kwala ka xikhalabyana xexi, hi ku fela ro rifumo. x2
Ntangha ya Nghunghunyani hi ku fela ro rifumo. x2
Munhu wo davula misava hi ku fela ro rifumo swa ndzi tsandza.
Mhi ndza xi tshika a ndzi xi chavi na ku fuma ka xona.
Timali ta xona xi nga tidyela xi yo verenga ndzi nge vileli. x2
Ku teka hi madala swi ta tsandza ndzi lava lowa jaha ndzi nga tikhetela. x2
Eka madala swi ta tsandza ndzi lava lowa jaha ndzi nga tikhetela. x2
Madala u le khombyeni nhwanyana xa n'wi tshika. x2

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.14.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ri valavula hi vatswari lava va tlimbeleteka n'wana wa vona wa nhwanyana Makhanani kutekiwa hi mukhalabya Mbendzani, hiku vona rimfumo. Makhanani u karile a pfumela ku tekiwa hi mukhalabya loyi. Kambe loko se a tshamile a sungula ku swi vona leswaku a nga nyikiwangi nkarhi wa ku tilanghela nuna loyi a nga n'wi rhandza hi yexe.Kutani swiphiqo swi sungula hi ku va a tirhandzela jaha a ri kwala evukatini, a vula leswaku madala se ndza n'wi tshika ndzi lava lowa jaha, hikuva ndzi lo titlonya eka madala ndzi lo kheteriwa.

3.2.14.2 Nkanelo wa risimu

Papa ra ntima" ri hlawuriwa eka alibamu ya "Buldoza No.3". Risimu leri vulavula hi swiphiqo leswi ni namuntlha swi nga kona swa ku va vatswari va tlimbeleta vana va vanhwanyana ku tekiwa hi munhu loyi a nga n'wi rhandziki hikokwalaho ka ku vona rimfumo.

Muyimbeleri u ya emahlweni a ku vatswari va fanele ku swi tiva leswaku loko n'wana a tekiwa hi ku tlimbeletiwa vukati byebyo byi ta va na swiphiqo naswona n'wana yaloye u ta rila hi vatswari lava, naswona swa endleka n'wana a hetelela a byi sukela a ya tekiwa kun'wana. Leswi seketeriwa hi marito lama landzelaka:

> Mi yo ni khetela a ni titlonyangi na divhoza. Eka madala swi ta tsandza
> ni lava lowa jaha ni nga tikhetela. Madala u le khombyeni nhwanyana
> xa n'wi tshika.

Marito lawa ma hi komba leswaku mhaka ya ku langhela vana vanuna yi na swiphiqo swikulu, hikuva vukati byebyo byi hava kurhula, naswona byi hetelela hi ku fa va hambana, lowa nhwana a ya rhandza tintangha ta yena

3.2.14.3 Nkongomelo wa risimu

© University of Venda

Nkongomelo wa risimu leri hileswaku vatswari a va fanelanga ku nghenelela eka timhaka ta ku tekiwa ka vana va vona hi ndlela yo va tlimbeleta leswaku xikolokolo u fanele ku tekiwa hi ximanimani hikokwalaho ka swikongomelo leswi swi tsakisaka vona tanihi vatswari.

3.2.14.4 Dyondzo ya risimu

Eka risimu leri hi dyondza leswaku vatswari a va fanelangi ku hlawulele vana va vona vukati. Ku hlawulela munhu vukati swi nghenisa swiphiqo leswi eku heteleleni swi nga oloviki ku swi hlula. Hi dyondza nakambe leswaku loko munhu a hlawuleriwa nuna , rirhandzu u ta va a nga ri na rona eka nuna wa kona. Hi ndlela leyi vukati bya kona byi ta fa a ya tekiwa kun'wana.

3.2.15. Risimu ra "Wo khensa Hosi"

Ni pfumala na tiya minoo, nta byela manee? x2
Wo nkhesa hose, loko u tlela u dyile swivuswana wena. x2
Swivuswana swa kona swa rila. x2
Na xikwa xa kona hi lexa khakhi ntsena. x2
Swigayana swa kona no pimerisoo! x2
Swicekana swa kona hi leswa xikhale. x2
Lavo tala va rila peloo, hi ndlala. x2
Swibayana swa kona mirahela donki. x2
Swirhokwana swa kona tifasikoti. x2
U ni tshikisile na xikolo yena a dyondza u na sele. x2
U ni tshikisile na xikolo yena a dyondza i dokodela. x2
Yena wa tiphina mina no hlupheka. x2
Ndzi pfumala na tiyoo, minoo, nta byela manee?
Na nyama ya kona yi dyiwa hi nuna. x2

3.2.15.1. Mongo wa risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a nga tekiwa, loyi nuna wa yena a nga dokodela, kambe vutomi kumbe vukorhokeri lebyi wanuna loyi a byi endlaka eka ndyangu wa yena a byi tikombi leswaku u tirha ntirho lowu wu nga wa timali to tala. Nsati wa dokodela leri u le ku vileleni hikuva emutini ku dyiwa rikoko ra xilondza kambe nuna a ri karhi a nusa mali ya xitalo. Hinkwaswo a swi nyawuli eka ndyangu wa dokodela leri.

3.2.15.2. Nkanelo wa risimu

Risimu ra "Wo khensa Hosi" ri huma eka alibamu ya "Buldoza No.3. Risimu leri ri khumba mhaka ya swiphiqo leswi humelelaka emindyangwini exikarhi ka nuna na nsati. Risimuleri ri na nkoka ngopfu hikuva ri na tidyondzo ta nkoka eka vutomi bya hina. Muyimbeleri u hi kombisa hi wansati loyi a solaka xilo xin'wana na xin'wana lexi nuna wa yena a n'wi endlelaka xona. Leswi swi seketeriwa hi marito lama nge:

> Na xinkwa xa kona hi lexa khakhi ntsena. Swigayana swa kona no pimerisa. Swicekana swa kona hi leswa xikhale. Swibayana swa kona mirahela donki. Swirhokwana swa kona tifasikoti. Swivuswana swakona swa rila.

Wansati loyi u ri u pfumala na tiya, kasi hi hala tlhelo u vula leswaku xinkwa xa kona hi lexi xa khakhi ntsena. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu lama nge:

> Ndzi pfumala na tiya minoo, nta byela manee! Na xikwa xa kona hi lexa khakhi ntsena.

Wansati loyi u na vunwa, tiya yi kona hikuva na xinkwa xa buraweni xi kona kambe yena wa xi sapatela a vula leswaku i khakhi.

Hileswaku risimu leri ri fana swinene na risimu ra "Ingi ni lo pfapfa" laha vanhwanyana va nga yengiwa hi vafana va tshika ku dyondza xikolo hikuva mundzuku va nga swi tivi kuri vutomi byi ta va jikela. Hi twa muyimbeleri a ku:

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

U ni tshikisile na xikolo yena a dyondza u na sele. U ni tshikisile
na xikolo yena a dyondza i dokodela.

Marito lawa ma komba ku tilaya, kambe a swa ha pfuni nchumu. Leswi swi vula leswaku munhu a nga fanelangi ku tshembela eka un'wana munhu. Kambe hi tlhelo muyimbeleri loyi u ri eka hinkwaswo khensa Hosi hikuva swintsongo swo nghenisa enon'weni u na swona.

3.2.16.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri na mikongomelo yinharhu. Nkongomelo wo sungula i mhaka ya leswaku munhu a nga fanelanga ku sola xilo xin'wana na xin'wana lexi a endleriwaka xona. U fanele ku sola swin'wana, kambe eka swin'wana a pfa a khensa. Nkongomelo wa vumbirhi i wa leswaku munhu un'wana na un'wana u fanele ku chava ku xisiwa. Nkongomelo wa vunharhu hi lowu nge: "khwembe ro hiwa a ri na murhu". Laha i xiyimo laha munhu a nyikiwaka swilo swintsongo leswi swi nga enetisiki mbilu.

3.2.16.4 Dyondzo ya risimu

Eka risimu leri hi dyondza leswaku munhu a nga fanelangi a teka ku tshemba ka yena a ku veka eka un'wana. Hileswaku hi fanele ku tikarhetela ku tirha hi ku hiseka kuva hi nga hundzuki vakomberi eka van'wana. Hi tlhela hi dyondza leswaku munhu u fanele ku khensa eka swilo hinkwaswo leswi a endleriwaka swona, swi nga va swi ri swintsongo khensa leswaku Xikwembu xi ta engetela swi tala mundzuku. Nakambe ri dyondzisa vana leswaku va nga pfumeli ku yengiwa hi vafana va tshika ku dyondza xikolo, hikuva mundzuku va ta tilaya va ri karhi va hlupheka.

3.2.17 Risimu ra "Ho hlangana ku hleka"

U vona ku hleka wena makwerhu u ri hi swona naa, wo humbiwa manoo, yoo! x2
U nga voni ku hleka wena makwerhu u ri hi swona naa, wo humbiwa manoo, yoo! x2

© University of Venda

U nga n'wi tiva njhani munhu a kha a humesa meno, mbilu yi miyerile. x2

Swa hlamarisa mativa n'wina loko wena a ku komba xikosi. x2

Swa hlamarisa mativa n'wina loko wena a ku fularhela. x2

Yoo, vanhu van'wana va ti tumbeta. x2

Yoo, vanhu van'wana va ku tumbelela. x2

U hanya kahle na munhu la, a ku kombeta meno, mbilu a yi tumbeta. x2

U hanya kahle na munhu a ku kombeta meno, mbilu a fihlile.

Ho hlangana ku hleka a ti hlangani timbilu. x2

Mativa munhu hambi mo hleka swin'we a nga ku tsakeli a heta.

Swi vangiwa hi yini ku vona vana va munhu va vengana? x2

Xivangelo i ncini vana va munhu u va kuma va vengana? x2

A hi swi lavi swa kahle swi humelela.

A hi swi lavi swa munghana swi saseka. x2

Un'wana munhu loko o khomanyana swa kahle ha gungula. x2

Munhu un'wana loko o nyikiwa nyiko ya yena ha gungula. x2

3.2.17.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi leswi vanhu va hanyisaka xiswona kumbe leswi hi nga xiswona. Ri vulavula hi mhaka ya leswaku munhu hambi o tikomba a ri karhi a ku tsakela a tlhela a ku hlekela, kambe swa endleka endzeni ka mbilu ya yena a nga ku tsakeli hikokwalaho ka ku va a ku mavondzo. Ri vulavula hi mhaka ya leswaku mavondzo ma hi talerile ngopfu hikuva loko un'wana o kuma swo saseka ha kwata kumbe ku vilela. Mavondzo lawa hi wona ma hi karhataka ngopfu, hi wona ma endlaka leswaku hi vengana hambi ku ri ku dlayana.

3.2.17.2 Nkanelo wa risimu

Eka risimu leri muyimbeleri u vulavula hikuva vanhu va hanya swin'we kambe kuri hava ntwanano. Hileswaku hi nga voni vanhu va phakatana ni ku dya swin'we hi swi teka leswaku i bandhi na buruku a swi tano. Hi twa muyimbeleri a ku:

U hanya kahle na munhu la, a ku kombeta meno, mbilu a tumbeta.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Mativa munhu hambi mo hleka swin'we a nga ku tsakeli a heta.

Marito lawa ma hi komba leswaku hakunene munhu a nga tshembekangi. Hileswaku kombana meno a swi vuli rirhandzu hikuva rirhandzu ri fambe ni vumunhu. Muyimbeleri u ya emahlweni a ku:

U hanya kahle na munhu la, a ku kombeta meno, mbilu a yi tumbeta.
U hanya kahle na munhu a ku kombeta meno, mbilu a fihlile.

Hileswaku muyimbeleri u swi veka kahle erivaleni leswaku munhu hambiloko a n'wayitela a swi kombi ntsako hikuva emakorhweni ya mbilu u na tin'wana leti nga riki swin'we eka tona.

3.2.17.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri na nkongomelo wo fana na nkongomelo wa risimu ra "Xinyata". Nkongomelo lowu wu tlhela wu fana na wa risimu ra "Basopa", Mikongomelo ya tinsimu leti nharhu i ya leswaku a hi fanelanga ku tshemba munhu hikuva munhu a nga tshembekangi. Mi nga va mi ri vanghana, vamakwavo hambi maxaka, kambe hi fanele ku swi tiva leswaku a nga tshembekangi.

3.2.17.4 Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri hi dyondzisa leswaku a swi olovi ku tiva munhu u n'wi heta hikuva ku cinamisa meno mikarhi yin'wana a swi kombi rirhandzu kumbe vun'we. Hi tlhela hi dyondza leswaku munhu u nga n'wi tshembi, hukuva u ku komba ku saseka ka meno ntsena, endzeni mbilu yi ri karhi yi vava. Nakambe hi dyondza leswaku vanhu va na mavondzo, a va naveli swa munhu un'wana swi saseka.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.18. Risimu ra "Hi dyohe yini"

Kokwani mi hi siyile maxangwini swo tala a swa ha lunghi la kaya. x2
Kokwana mo hi siya maxangwini swilo a swa ha lunghi la kaya. x2
Mabanga, mabanga swilo a swa ha lunghi la kaya. x2
Kokwani mo hi siyela vusiwana, mi hi siyele vusiwana.
Swikwembu a swi hi tivi hina, hambi ho phahla a swi hi tivi. x2
Mindyangu yinene ya hahluka, vonani va hahlulela. x2
Rifu ra vava na miti ra hahlula.
Kokwani mo hi siya erivaleni swilo a swa ha lunghi vonani. x2
Kokwana mo hi siya erivaleni swo tala a swa ha lunghi vonani.
Hi dyohe yini la mutinee, ku ngo sala tihuwa.
Tihuwatihuwa. x2
Tinhongatinhonga. x2
Kokwani mi hi siyile maxangwini swo tala a swa ha lunghi la kaya. x2

3.2.18.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi vana lava va nga eku rileni hikokwalaho ka rifu ri nga va tekela kokwani wa vona. Vana lava va rila hi leswaku hi mpfhuka kokwana wa vona a lova swilo a swa ha lunghi emutini. Eka muti lowu se ku na hansahansa leyikulu. Ka lwiwa ku khomelaniwa na mabanga kun'we na tinhonga. Kutani vana lava va le ku ti vutiseni loko va languta hansahansa leyi humelelaka leswaku va lo dyoha yini naswona va dyohele mani.

3.2.18.2 Nkanelo wa risimu

Risimu leri ri tsavuriwile eka alibamu "Buldoza No. 6". Risimu leri ri vulavula hi rifu ra kokwana loyi muyimbeleri a va khomanile swinene. Hileswaku muyimbeleri u le xirilweni lexikulu hikuva swilo swa yena a swa ha tshamiseki. Hi twa a ku:

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Kokwani mi hi siyile maxangwini swo tala a swa ha lunghi la kaya. x2
Kokwana mo hi siya maxangwini swilo a swa ha lunghi la kaya. x2
Mabanga, mabanga swilo a swa ha lunghi la kaya. x2
Kokwani mo hi siyela vusiwana, mi hi siyele Vusiwana

Marito lama ya komba leswaku muyimbeleri u le xindziveni xa mihloti. Ku hava lexi lunghaka. Hileswaku ka lwiwa, leswi swi tiyisisiwaka hi "mabanga".

Eka risimu leri, hi kuma leswaku lava saleke va tsandzeka ku amukela leswaku mabanga a nga va nyiki kurhula. Va tsandzeka ku teka rirhandzu leri kokwana wa vona a a va dyondzisile kumbe ku va nyika rona. Leswi swi seketeriwa hi ndlela leyi:

Mabanga, mabanga swilo a swa ha lunghi la kaya. Tihuwa, tihuwa.
Tinhonga tinhonga.

Marito lawa ma hi komba kahle leswaku eka ndyangu lowu a ku nga ha lunghi nchumu se a ku ri hasahasa ntsena. Swi vangiwa hi ku tsandzeka ku teka milawu ya vatswari.

3.2.18.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri na nkongomelo lowu fanaka ngopfu na nkongomelo wa risimu ra "Mpfendempfende" eka alibamu ya Buldoza No.10. Tinsimu leti ti na nkongomelo wa leswaku loko swilo swi nga fambi kahle kumbe ku nyawula emutini ku hava munhu loyi a nga tsakaka eka muti kumbe ndyangu wolowo. Vanhu va ndyangu walowo va sungula ku ti vutisa swivutiso leswo tala ngopfu. Loko va ri vanhu lava khongelaka Xikwembu xa le matilweni va katsa na ku khongela va tisola milandzu ya vona hinkwayo hi ku ehleketa leswaku kumbe i swidyoho swa vona leswi endlaka leswaku swilo swi nga va fambeli. Loko va ri vo phahla va phahla va vuyelela va huwelela vakokwana hinkwavo ku nga sali na un'we.

3.2.18.4. Dyondzo ya risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Eka risimu leri hi dyondza leswaku loko kuri ni mutswari kumbe kokwana endyangwini hi fanele ku teka nawu lowu a hi nyikaka wona leswaku hi ta kula hi va vanhu va vutihlamuleri. Hi tlhela hi dyondza leswaku ku tshemba munhu swi na khombo hikuva wa fa, kutani swi lava hi dyondza ku tiendlela swilo hi hexe.

3.2.19Risimu ra "Hlupheka No.2"

Tiyisela a ndzi ali swa vava. x2
Tiyisela a ndzi ali swa hisa. x2
Se swi jikile mhe ndzi biwa na n'wana. x2
A hi nchumu n'wana mhani tiyisela. x2
Tshama n'wana mhani ka, tshama n'wana mhani. x2
Hayeehee, ndza zama. x2
Munhu o tiyisela, tshama n'wana mhani ka!
Na hina ho tiyisela hi tshamela ko ku biwa, vona. x3
Loko swi nga heli, Hlupheka ndzi to teka ndzi famba.
Hayi n'wana mhani ka, tiyisela.
Hayi, hayi n'wana mhani tshama. x3
Tiyisela n'wana mhani xi nga heriki xa yila. x2
Tiyisela makweru xi nga heriki xa yila. x2
Hi ta vona hi swona, wanuna loyi wa karhata.
Tiyisela a ndzi ali swa vava kambe tiyisela.

3.2.19.1. Mongo wa risimu

Risimu ri vulavula hi munhu loyi a nga evukatini. Wansati loyi u le ku hluphekeni hikuva vukati se byi n'wi jikerile. Masiku hinkwawo u biwa na n'wana. Wansati loyi u karhele hi mhaka leyi, u byela sesi wa yena leswaku yena u lava ku famba a tshika swa vukati hikuva u karhele ku hlupheka. Sesi wa yena u le ku n'wi khongoteleni leswaku a tiyisela hikuva na yena u le ku tiyiseleni, naswona swi ta hela hikuva lexi nga heriki xa hlola. Munhu loyi u heta a vula leswaku

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

u ta tiyisela kambe loko swo ala swi ya emahlweni u to titekela n'wana wa yena Hlupheka a famba.

3.2.19.2. Nkanelo wa risimu

"Hlupheka No.2" i risimu leri hlawuriweke eka alibamu ya "Buldoza No.6".Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a nga vukatini naswona a hluphekaka. Hi twa a byeriwa leswaku:

Tiyisela a ndzi ali swa vava. Munhu o tiyisela, tshama n'wana mhani ka?
Na hina ho tiyisela hi tshamela ko ku biwa vona!

Marito lawa ya ku khongotela ma hi komba leswaku mindyangu hinkwayo swiphiqo swi kona, kambe vanhu vo tiyisela. Muyimbeleri u ringeta ku komba wansati loyi leswaku vutomi bya tika, kambe swi lava u tiyisela. Loko munhu o tshama a ri karhi a tiva mhaka leyi na siku leri a nga ta hlangana na yona a nge tsemeki nhlana hikuva na khale a a swi tiva leswaku swi kona, swa humelela. Leswi swi seketeriwa hi mukhuva lowu: "Se swi jikile, mhe ni biwa na n'wana". Hi ndlela leyi munhu u fanele ku tiva leswaku vutomi a byi tshami ndhawu yin'we bya pfa byi jika.

3.2.19.3 Nkongomelo wa risimu

Nkongomelo wa risimu ra "Hlupheka No.2" wu fana ngopfu na nkongomelo wa risimu ra "Mpfendempfende". Nkongomelo lowu wa risimu leri ra "Hlupheka No.2" wu tlhela nakambe wu fana na nkongomelo wa risimu ra "Hi dyohile yini?". Mikongomelo leyi minharhu yi hi paluxela leswaku loko swilo swi nga fambi kahle emutini kumbe endyangwini ku hava munhu na un'we eka ndyangu walowo loyi a nga tsakaka. Vanhu va muti walowo va hava kurhula na ntsako. Hikokwalaho hi twaka wansati loyi a ri karhi a vilela kun'we ni ku xungeta ku dlaya vukati.

3.2.19.4 Dyondzo ya risimu

© University of Venda

Hi dyondza leswaku evuton'wini swilo swi pfa swi jika. Se hi fanele ku dyondza ku tiyisela hi tibyela leswaku siku rin'wana swi ta tlhelela ematshan'wini ya swona. Hi tlhela hi dyondza leswaku loko munhu a ri endzeni ka xiyimo xo tika hi fanele hi n'wi khutaza hi marito lama nga ta n'wi tiyisa leswaku a kota ku kongoma a ya emahlweni ni vutomi ku kondza a hlula.

3.2.20Risimu ra "I mani wa wena?"

Nuna wa mina cincani, a ndzi ku voni kurhula la kaya. x2
Nuna wa mina ni kombela rirhandzoo! x2
Nuna wa mina cincani vutomi, a ndzi ku voni kurhula la kaya. x2
Loko ndzi nga kumi kurhula ndzi nge ri tshiki jomela. x2
Ku le kwihi kurhuloo, a ndzi ku voni hwe' papa. x3
Loko u nga pfuni mina u lava ku pfuna mani?
Loko mi nga ni kombi kurhula, mha ndzi nga tshiki jomela.
A ndzi ku voni kurhula mi komba mani whe papa?
I manee, i manee ku nga yena?
Mi komba mani xana?
Xana a wu ndzi kombi rirhandzu?
Mhe ndzi nge ri tshiki jomela loko mi nga ndzi kombi rirhandzu.

3.2.20.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a vutisaka nuna wa yena leswaku hikokwalaho ka yini a nga n'wi kombi rirhandzu naswona loko a nga kombi nsati rirhandzu xana u ri komba mani. Mhaka leyi yi endla leswaku laha emutini wa vona ku pfumaleka kurhula, naswona wansati loyi u byela nuna leswaku loko a nga n'wi kombangi rirhandzu yena a nge tshiki ku n'wa byalwa hikuva u vona onge ebyalweni hi kona a nga ta kuma kurhula.

3.2.20.2 Nkanelo wa risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Risimu ra "I mani wa wena?" ri huma eka alibamu ya "Buldoza No.6". Risimu leri ri khumba mhaka ya ku va munhu a phofula timhaka leti n'wi vavisaka embilwini ya yena. Mayimbelelelo ya risimu leri ma yimile hi mukhuva lowu landzelaka:

Wansati loyi ku yimbeleriwaka hi yena eka risimu leri u ehleketa leswaku ku nwa byalwa hi yona ndlela leyi yi nga n'wi nyikaka kurhula kumbe ku ololoxa swiphiqo swa yena. Leswi swi tiyisisiwa hi marito lama landzelaka:

> Loko mi nga ndzi kombi kurhula, mha ndzi nga tshiki jomela. Mhe
> ndzi nge ri tshiki jomela loko mi nga ndzi kombi rirhandzu.

Hileswaku muyimbeleri u komba leswaku xiyimo xi vuye xi tika swinene ku fika laha wansati a tsutsumelaka eka jomela a ehleketa leswaku vutomi bya yena byi ta antswa. Kambe ku cinca a nga ku kumi. Hi twa muyimbeleri a ku:

> Nuna wa mina cincani, a ndzi ku voni kurhula la kaya. Nuna wa mina
> ni kombeni rirhandoo! Loko u nga pfuni mina u lava ku pfuna mani?
> A ndzi ku voni kurhula mi komba mani whe papa?

Marito lawa ma hi komba kahle leswaku mhani loyi u humesile hinkwato leti a ti tatile mbilu ya yena, a byela nuna wa yena leswaku a kota ku n'wi hundzisa. Kambe jomela ra hluleka ku hundzula nuna hambiloko a vona nsati a hundzuka xihlekiso hi ku kukutlela mabyalwa.

3.2. 20.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri kongomisa eka mhaka ya leswaku hi nga tshuki hi ti byela evuton'wini leswaku byalwa byi nga swi kota ku lulamisa swiphiqo leswi hi hlanganaka na swona eka vutomi bya hina bya masiku hinkwawo.

3.2.20.4 Dyondzo ya risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Eka risimu leri hi dyondza leswaku hambiloko swilo swi tika a hi fanelangi ku tinghenisa eka swipyopyi kuri ku lava swintshuxo swa swirhalanganyi swa hina. Hi tlhela hi dyondza leswaku hi fanela ku lulamisa swiphiqo hi ndlela leyi amukelekeka. Nakambe hi dyondza leswaku nuna na nsati va fanele ku lwa nyimpi ya leswaku endyangwini ku va na ku rhula.

3.2.21Risimu ra "Hi tshikiwile"

Ku hambana ka tatana na mhanee, hina ku hi dlele. x5
Hina hi tshikiwile hi tatana, a hi ri tivi rirhandzu ra bava. x5
Loko u lava vana va hlupheka tshika nuna sesi. x3
Loko u lava vana va hlupheka tshika nsati bava. x3
Mativa swa vava loko u twa vanghana va ku papapapa, wena u ri hava ku ve vanhu va lo hambana hi ku holova. x5
N'wina mi nga hambaniku mindyangwini hi mi bela mandla. x5
Tinxaniseko ta vana i ku hambana ka manana na papa.

3.2.21.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi ku vilela ka vana lava vatswari va vona va nga hambana. Vana lava vutomi bya va tikela hikuva a va ri tivi rirhandzu ra tatana. Mhaka leyi ya va tshikelela hikuva loko va twa van'wana vana va ku papapapa va navela hikuva vona ku hava loyi va nga ta vula yena ku ri papa. Lexi xi va vavisaka ngopfu i mhaka ya leswaku papa a nga lo fa, kambe va lo hambana na mana wa vona.

3.2.21.2. Nkanelo wa risimu

"Hi tshikiwile" i risimu leri hi ri tsavuleke eka alibamu ya "Buldoza No.10". Muyimbeleri u yimbelela hi ku hambana ka vatswari leswaku swi tisa ku getsela ka meno eka vana. Hi twa a ku:

Hina hi tshikiwile hi tatana, a hi ri tivi rirhandzu ra bava. Mativa

© University of Venda

UNIVERSITY OF VENDA
LIBRARY

University of Venda
Creating Future Leaders

loko u twa vanghana va ku papapapa, wena u ri hava ku ve vanhu v
lo hambana hi ku holova.

Leswi komba leswaku vana lava va le xirilweni lexikulu hi ku tshika ka vatswari va vona. Hileswaku ku hava kurhula nikantsongo. Hileswaku swi va vavisile ku tlula mpimo. Hi twa muyimbeleri a ya emahlweni a ku: "Laha tindlopfu timbirhi ti lwaka kona byanyi bya xaniseka". Leswi vulaka leswaku ku hambana ka vatswari va vona swi tikela vona ngopfu.

3.2.21.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri kongomisa eka leswaku vatswari ha vambirhi va na nkoka lowukulu eka vana va vona. Ri kongomisa nakambe eka mhaka ya leswaku ku va vana va ta kota ku kula kahle va ri hava swiphiqo va dinga rirhandzu ra vatswari va vona hinkwavo.

3.2.21.4 Dyondzo ya risimu

Eka risimu leri hi dyondza leswaku ku hambana ka vatswari swi siya vana va nga hlayisekangi. Va sala erivaleni. Va sala va kayakaya vari voxe. Hi dyondza leswaku loko vatswari va tiyiselana va hanya swin'we i nkateko eka vana. Hi dyondza nakambe leswaku vana va na rirhandzu ro tlula mpimo eka vatswari va vona.

3.2.22. Risimu ra "Vun'wa i bya yini"

Vunwa i bya yini xana ke? bava. x2
A wu ku u ndzi rhandza ngopfu wena wo vona mina ntsena. x5
Ku hemba i ka yini xana ke, he boti. x2
Vun'wa i bya yini xana ke, boti? x2
U jikili kwihi xana ke, boti. x2
U jikisa hi yini xana ke, boti. x2
U jikisa hi yini xana ke, bava. x2

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ndzi hanya ku vava hi mbitsi ya wena. x5

Se ni jirile kwihi xana mina ke?

Se ndzi rhete kwihi xana leswi u ngo ndzi tshika. x2

Ndzi jili kwihi xana ke, boti leswi u ngo ndzi tshika?

Ndzi rhete kwihi xana ke, bava leswi u ngo ndzi tshika. x5

Mbilu ya mina a wu yi twangi tatana ya rila.

Moya wa mina a wu wu twangi tatana wa vaviseka.

Ndzi twela moya wa mina wa wu xanisa.

3.2.22.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a nga evukatini loyi se nuna wa yena a nga n'wi jikela. Rirhandzu ra wanuna loyi ehenhla ka nsati se ri herile. Se wansati loyi u twa ku vava emoyeni wa yena hikuva wanuna loyi a tshembisile wansati loyi leswaku u vona yena ntsena exikarhi ka vavasati lavo tala. Se namuntlha wansati loyi u vutisa nuna leswaku a ku ri vunwa bya yini leswi a wu vula leswaku u rhandza mina ntsena.

3.2.22.2 Nkanelo wa risimu

Risimu leri ri hlawuriwa eka alibamu ya Buldoza No.10. Na rona risimu leri ri na nkoka hikuva ri vulavula hi swiphiqo leswi humelelaka emindyangwini exikarhi ka vatswari, leswi swi hetelelaka hi ku faya mindyangu. Muyimbeleri u komba leswaku ekusunguleni swilo a swi fambe kahle kambe se swi jikile. Hi twa a ku:

Vun'wa i bya yini xana ke? bava ku hemba i ka yini xana ke?

He boti se ni jirile kwihi xana leswi u ngo ndzi tshika?

Marito lawa ma hi komba leswaku wansati loyi a nga pfumelangi ku fela edzobyeni, wa karhi wa humesa hinkwaswo embilwini ya yena hi ku vutisa yena mavanga tona. Hi twa a ya emahlweni a vutisa murhandziwa wa yena leswaku:

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

A wu ku u ndzi rhandza ngopfu wena wo vona mina ntsena.
U jikile kwihi xana ke boti? U jikisa hi yini xana ke bava?

Marito lawa ma paluxa leswaku ndyangu lowu ekusunguleni swilo a swi fambe kahle, kambe sweswi kurhula a ku kona. Wansati u byela nuna leswaku u vulavula mavunwa ntsena.

3.2.22.3 Nkongomelo wa risimu

Hi nkongomelo wa risimuleri Conny u ringeta ku paluxela rixaka mhaka ya leswaku munhu a nga fanelangi ku hanya a ri ni mhaka leyi n'wi vavisaka embilwini ya yena. Hambi kona yo vava ku fika kwihi munhu u fanele ku yi humesela ehandle leswaku a ta kota ku pfuneka. Mhaka leyikulu hileswaku xihundla xa dlaya a xi lunghangi. Mhaka ya vumbirhi leyi tinsimu leti ti kongomisaka ngopfu eka yona hi leswaku hi nga pfuki hi tshembile munhu ni siku ni rin'we. Nkongomelo wo hetelela hi leswaku mavun'wa a ma laveki hikuva ma bihile.

3.2.22.4 Dyondzo ya risimu

Eka risimu leri hi dyondza leswaku loko vatekani va tshamile emidyangwini va tokota swiphiqo swo hambanahambana. Hi dyondza na leswaku hi fanele hi humesela erivaleni ku vilela ka hina ku tlula ku pfala nomo, mbilu yi ri karhi yi vava. Hi dyondza leswaku loko munhu a lava ku kuma xilo xo karhi, u tshembisa na swilo leswi a nga ta tsandzeka ku swi fikelela. Hi tlhela hi dyondza leswaku ku vilela a swi pfuni nchumu swa antswa ku amukela.

3.2.23. Risimu ra " Ndzi na khombo"

Mina ndzi na khombo nuna wa mina a nga tshami la mutinee! x5
Mina ndzi nyuma no famba tiko leri u hlakatile.
Mina ndzi nyuma no famba tiko leri va na tinombori. x5
Se ndzi ta byela manee, ndzi na maxangu hi kani. x3

© University of Venda

Loko hahani wakwe a va ri kona a ndzi to vhela ndzi ya kona. x2

Loko hahani wakwe a va ri kona a ndzi to vhela ndzi ya rila. x2

Loko hahani wakwe a va ri kona a ndzi to vhela ndzi ya pota. x2

Loko hahani wakwe a va ri kona a ndzi ta yisa swivilelo.

U famba u ndzi siya na mutee, a nga vuyi xirimela khee! x4

Ku ve loko a swi rhandza o famba a nga vuyi nhweti khee! x4

U sungurile hi siku a vona ndzi miyela. x2

Swi ta swi ku vhiki. x2

Swi ta swi ku manharhu. x2

Hi sungula ku banana.

Wo hleketa ku nta famba u ta ti salela na vona.

A ndzi yi helo ndzi tshama laa, hambi swi hlwela u ta cica. x5

Loko u ku nta lan'wa a ndzi nga lan'wi na tshama laa!

Loko u ku nta suka wa hemba a ndzi nga suki na tshama laa!

3.2.23.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a nga evukatini, loyi a nga na xivindzi xa ku tiyisela maxangu hinkwawo lawa a hlanganaka na wona ehenhla ka nuna wa yena loyi a hanyaka vutomi lebyi nga tsakisiki eka nsati wa yena.Wanuna loyi a nga tshami ekaya, u ti tshamela evagawuleni. Loko swi sungula wansati loyi a ku kumbe mati i mantsongo kasi nambu wu to ya wu ri karhi wu tala, hikuva wanuna loyi a nga ha vuyi ekaya. A ehleketa leswaku nsati u ta lanwa aya ekaya, kasi wansati u ta ala a lo tikitiki!

3.2.23.2 Nkanelo wa risimu

Risimuleri ri tsavuriwile eka Buldoza No.10. Na rona risimu leri ri khumba mhaka ya swiphiqo leswi humelelaka emindyangwini exikarhi ka nuna na nsati. Wansati loyi u le ku rileni hikuva nuna anga tshami ekaya, u navela onge hahani wa nuna wa yena u kona leswaku a taya a ya va byela leswaku va kota ku n'wi tshinya. Leswi swi seketeriwa hi dlela leyi: "Loko hahani wakwe

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

a va ri kona a ndzi to vhela ndzi ya kona... ndzi ya rila ... ndzi ya pota ... a ndzi ta yisa swivilelo".

Marito lawa ma tiyisisa leswaku hahani u na nkoka ngopfu endyangwini. Hileswaku muyimbeleri u vona leswaku loko hahani wa yena a va ha hanya a ta kuma ku pfuneta. Marito lawa ya hi komba leswaku loko hi vona mhaka yo karhi leyo biha yi sungula, ku nga va ekaya, entirhweni, ekerekeni na kun'wana na kun'wana hi nga miyeli, hi fanele ku yi ololoxa hi ku hatlisa. Wansati loyi u tshikile mhaka leyi nga sungula a ri karhi a yi vona yi kulela. Leswi swi seketeriwa hi marito ya wansati loyi lawa a nga ma veka hi mukhuva lowu: "U sungurile hi siku a vona ndzi miyela. Swi ta swi ku vhiki. Swi ta swi ku manharhu. Hi sungula ku banana".

Marito lawa ma tiyisisa leswaku wansati loyi u miyerile na mhaka yo vava nkarhi wo leha ku fika laha yi kulelaka. Wansati loyi u yi twile kahle dyondzo ya vatolo loko va te: "vukati va kandza hi mbilu". Marito lawa ya dyondzisa vavasati lava nga evukatini leswaku munhu loko a ri evukatini u fanele ku va na xivindzi xa ku tiyisela maxangu hinkwawo lawa a hlanganaka na wona. Ku nyenyela a ku laveki. Hambi xilo xi nga nyawuli munhu u fanele ku ya ekaya a ya pota. A swi laveki, vavasati va fanele ku fana na wansati loyi Conny a yimbelelaka hi yena loko a humesa marito ya vunhenha a ku:

A ndzi yi helo ndzi tshama laa, hambi swi hlwela u ta cinca.
Loko u ku nta lan'wa ndzi nge lan'wi ndza tshama laa!
Loko u ku nta suka wa hemba a ndzi nga suki ndza tshama laa!

Marito lawa ma tiyisisa leswaku hakunene wansati loyi a tiyimiserile ku tiyisela maxangu ya yena ku kondza xiyimo lexi xi hundza. Leswi swi hi tsundzuxa mhaka yin'wana leyi na yona vatolo va hi siyeleke yona loko va te: " Lexi nga heriki xa hlola" marito lawa ma tiyisa nhlana loko hi ri karhi hi tiyisela swiyimo swo karhi hikuva hi va hi ri karhi hi swi tiva leswaku siku rin'wana swi ta hela.

3.2.23.3 Nkongomelo wa risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Risimu leri ri na mikongomelo yinharhu leyi yi kongomisiwaka eka rixaka ra Vatsonga. Nkongomelo wo sungula i wa leswaku hambi swo yini ku yini hi nga tshuki hi monya vahahani emindyangwini hikuva va na nkoka lowukulu ngopfu. Nkongomelo wa vumbirhi i wa leswaku loko hi vona mikhuva yo biha yi sungula emutini hi nga miyeli, a hi hatliseni hi tshinya. Nkongomelo wa vunharhu wu kongomana ngopfu na vavasati lava va nga evukatini, yi nga mhaka ya leswaku a va fanelangi ku nyenyela, xintsongoxotsongo hi ko ku rhwala mabutsa munhu a kongoma eka rikwavo.

3.2.23.4 Dyondzo ya risimu

Hi dyondza leswaku a hi fanelangi ku tshama ni timhaka to vava hi nga byeli van'wana. Loko hi byela van'wana swi ta hi pfuna ku kuma swintshuxo hi ku hatlisa. Na swona swi ta hi pfuna ku papalata ku xaniseka ku ya emahlweni. Hi dyondza leswaku hi fanele ku tiyisela eka swiphiqo hinkwaswo leswi hi hlanganaka na swona, hi ri ni ku tshemba leswaku lexi nga heriki xa hlola. Nakambe hi dyondza leswaku loko mmunhu lonkulu ari kona emutini swi na nkoka hikuva mi kuma wo byela yena swiphiqo kutani a mi pfuna.

3.2.24. Risimu ra "Mugawula"

A ndzi ali rhandzana na ye handle mara u nga vuyi na yena
u ta ndzi dunga nhloko hi mugawula. x5
Mugawula mi n'wi byela timhaka ta mina na vusopfa bya mina. x5
Vona se mugawula xa ndzi rhuketela. x3
Ta yena a wu tivuli u n'wi byela hinkwato ta mina. x6
Na swihoxo swa mina u swi bulela ye mugawula wa wena.
Mina u ta ndzi byela rini ta mugawula. x6
Kasi nsati na mugawula ku pasa mani ke?

3.2 24. 1. Mongo wa risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Risimu leri vulavula hi wansati loyi a nga evukatini loyi a ti tshamelaka na nuna wa yena. Wansati loyi wa vilela hikokwaloho ka mahanyelo ya nuna wa yena. Nuna wa yena u na mugawula loyi a n'wi byelaka timhaka hinkwato ta ndyangu wa yena, kambe leti ta mugawula nsati a nga n'wi byeli. Wanuna loyi u navela na ku vuyisa mugawula ekaya, se wansati loyi u byela nuna leswaku ekaya kona a nga tshuki a n'wi vuyisa swa antswa va rhandzana kwale kule. Ku va wanuna loyi a paluxa swihundla swa muti wa yena eka mugawula swi endla leswaku mugawula a rhuketela n'winyi wa nuna.

3.2.24.2. Nkanelo wa risimu

Risimu leri hlawuriweke eka alibamu ya "Buldoza no.10". Muyimbeleri u vulavula hi mhaka ya kuva vatatana va fanele ku hlonipha vasati va vona kumbe mindyangu ya vona. A va fanelanga ku teka mindyangu ya vona va yi endla tala laha thyaka ri cheriwaka kona. A va fanelanga ku teka makhukhuri ya swigangu va vuya naswona ekaya emahlweni ka vasati va vona hikuva swi susa ndzhuti wa muti kun'we na ku vavisa nsati.Leswi seketeriwa hi marito lama humaka eka risimu loko wansati loyi Conny a yimbelelaka hi yena loko a hlamula nuna a ku: "A ndzi ali rhandzana na ye ehandle mara u nga vuyi na yena u ta ndzi dunganhloko hi mugawula".

Lawa i marito ya ku komba ku vaviseka lokukulu ngopfu laha a ringetaka ku byela nuna leswaku vugangu a byi fanelanga ku vuyisiwa ekaya. Hileswaku hinkwavo endyangu a va fanelanga ku peperha timhaka ta mindyangu ya vona ehandle. Wanuna loko a ri na xigangu a nga fanelangi ku teka swihoxo swa nsati a byela xigangu lexi. Wansati na yena hambi swo vava ka njhani a nga fanelanga ku hangalasa nuna wa yena eka vanghana, mhaka leyi yi bihile hikuva loko a twa timhaka leti u ta twa ku vava ngopfu. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu laha wansati a phofulaka eka nuna hi ku vula marito lama landzelaka:

> Mugawula mi n'wi byela timhaka ta mina na vusopfa bya mina …
> na swihoxo swa mina u swi bulela ye magawula wa wena. Vona se
> mugawula xa ndzi rhuketela.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Marito lawa ma hi paluxela leswaku papa loyi u hava xihundla eka timhaka ta ndyangu wa yena.Mhaka leyi yi endla leswaku xigangu xi kuma matimba ya ku rhuketela nsati wa yena hikuva hi yena a nga humesa nsati moya eka xigangu.

3.2.24.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri na mikongomelo yinharhu. Nkongomelo wo sungula i wa leswaku wanuna a nga fanelanga ku vuyisa xigangu emutini wa yena. Nkongomelo wa vumbirhi i mhaka ya leswaku wanuna a nga fanelanga ku paluxa timhaka ta ndyangu wa yena a byela xigangu. Nkongomelo wa vunharhu i mhaka ya leswaku loko endyangwini ku ri na swiphiqo exikarhi ka nsati na nuna mayelana na swigangu, wansati a nga fanelanga ku dlaya vukati, kambe u fanele ku dzima timintsu a tshama.

3.2.24.4 Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri hi dyondzisa leswaku hi fanele hi papalata vugangu endyangwini. Vugangu byi ta tisa ku hambana na ku tisa ku getsela ka meno eka nuna na nsati kun'we ni ndyangu hi ku angarhela. Hi dyondza leswaku swihundla swa ndyangu swi fanele ku hlayisiwa. Nakambe vavanuna va kuma dyondzo ya leswaku va fanele ku xixima vasati va vona, vugangu byi fanele ke helela ehandle, byi nga vuyi ekaya.

3.2.25. Risimu ra "Ku hanyiwa kayi 01"

Bayibayi n'wina mhani ndzi titshamela ka Xibendani mahala. X2
Wativa majaha n'wananga u ma dyondza. X2
A nga ndzi lovolangi ku ri hava na cheleni. X2
Majaha a ma na nandzu swantswa ni dyondza n'wina. X2
Ndzi rhandze Rhulani mi ku wa penga.
Se namuntlha i Xibendani, a ndzi nge n'wi tshiki.
Ma ndzi dirayivha vutomi bya mina hwe mhani X2
Ma ndzi dirayivha vutomi bya mina n'wina mhani X2

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

A ndzi swi voni mi ndzi bisa makanyi hi vutomi. X2

Na byona vutomi byi landzelele n'wanangoo, u ta lalama.

A ndzi ali na swi lava ku lalama kambe n'wina ma swi xanda. X2

Na mina se ndzi ntswatsee ndzi tihanyela bya mina n'winyi ndzi kurile X2

A hi hanyi bya un'wana u tihanyela bya wena n'winyi

Sweswi ke ndzi tshikeni ndzi titlonya X2

Se ke ndzi tshikeni ndzi tibosa X2

Se ke ndzi tshikeni ndzi tifuma X2

Tshikani ku ndzi khetela ndzi ta titlonya mina n'winyi ndzi hanya bya mina X2

Ku hanyiwa ka yi 01 a ku hanyiwi ka yi 02. X2

Phela vutomi munhu u byi hanya kan'we "never" kayi "two" X2

Kumbe kayi "two" kumbe kayi "four" "never" kayi "two" X2

3.2.25.1. Mongo wa risimu

Eka risimu leri ku vulavuriwa hi wansati loyi a lwaka nyimpi ya ku tshinya ni ku komba n'wana wa yena ndlela leswaku a tshamiseka a tshika ku tsutsuma na vavanuna hikuva loko o ya emahlweni a endla sweswo a nge hanyi nkarhi wo leha. Kambe n'wana loyi a nga ku amukeli ku tshinyiwa, u twa onge mana wa yena wa n'wi karhata hikuva u lava ku n'wi langhela wanuna loyi a fanelaka ku n'wi teka. U landzula ku tshinyiwa hi ku vula leswaku u tshikisiwile lowo sungula, namuntlha hi loyi na yena mi ri a nga kahle, ndzi tshikeni ndzi ya hloma.

3.2.25.2. Nkanelo wa risimu

Risimu leri ri huma eka alibamu ya "Buldoza No.5". Muyimbeleriu hlamusela hi vutomi hi ku angarhela leswaku munhu u hanya kan'we. Hileswaku munhu a nga nyikiwi xiyenge xa vumbirhi endzhaku ka rifu. Naswona munhu u fanele ku teka switsundzuxo eka van'wana. Ku fana na nhwanyana loyi ku yimbeleriwaka hi yena eka risimu loyi a nga ala a ya tshama eka Xibendani ku ri hava na cheleni, kambe mana wa yena a ri karhi a lwa nyimpi ya ku n'wi komba leswaku a hi swona. Leswi swi seketeriwa hi marito lawa: "Wativa majaha n'wananga u ma

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

dyondza". Marito lawa ya komba ku tshinya kun'we na ku lemukisa, leswaku majaha loko u nga ma dyondzi u ta ti kuma u werile ekhombyeni.

Hileswaku muyimbeleri u swi veka erivaleni leswaku vutomi byo tilawula a byi na ndzima. Leswi swi seketeriwa hi ndlela leyi: "Na byona vutomi byi landzeleei n'wanangoo, u ta lalama".

Marito lawa ma hi komba leswaku ku va n'wana a hanya vutomi lebyinene byo yingisa swi endla leswaku a hanya malembe yo tala a kondza a dyuhala, kambe loko u ti endla madzingandleve u hatla u fa.

Muyimbeleri u tlhela a boxa leswaku vana a va fanelangi ku phikizana na vatswari hi marito loko va ringeta ku va kombisa mahanyelo lamanene. Leswi swi seketeriwa hi nhwanyana loyi ku yimbeleriwaka hi yena loko a hoxana na mana wa yena hi marito hi ndlela leyi landzelaka: "A ni ali na swi lava ku lalama kambe n'wina ma swi xanda".

Marito lawa ma hi komba kahle leswaku nhwanyana loyi a tsan'wa switsundzuxo swa mana wa yena hikuva loko manana a vula leswi yena a vula swa yena. Hileswaku vana a va fanelangi ku tshikiwa va endla swa tinhloko ta vona. Hi fanele ku va komba ndlela: "Se ke ni tshikeni ni ti tlonya tshikani ku ni khetela ni ta ti tlonya mina n'winyi…".

Leswi vula leswaku hi fanele ku va komba ndlela ku ngari ku va tshika va endla ku rhandzi ka vona hikuva vutomi byi hanyiwa kan'we ntsena Leswi swi seketeriwa hi mukhuva lowu: "Phela vutomi munhu u byi hanya kan'we "Never" kayi "Two".

Marito lawa ma hi komba leswaku loko haha hanya a hi endleni leswaku hinkwaswo leswi hi swi endlaka swi va swa xiyimo xa le henhla, ivi hi tiphina hi swona hikuva a hi nga ha tlheli hi vuya loko hi za hi fa.

3.2.25.3 Nkongomelo wa risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Nkongomelo wo sungula wu kombisa leswaku vatswari a hi fanelangi ku tshika vana vaxisati va tsutsuma na majaha, kambe hi fanele ku va tshinya hi va komba leswaku munhu loko a endla sweswo swi bihile hikuva vutomi bya yena a byi hlayisekangi. Nkongomelo wa vumbirhi i ku komba vana va majaha na vanhwana leswaku ku tsutsuma na majaha kumbe vanhwana swi na khombo hikuva swi komisa masiku ya ku hanya ka munhu laha emisaveni. Nkongomelo wa vunharhu i ku komba vana leswaku loko vatswari kumbe vanhu lavakulu va va tshinya va fanele ku yingisa. Nkongomelo wa vumune i ku ringeta ku komba vana va xisati leswaku a va fanelangi ku tsutsumela vukati ku fika laha munhu a yaka a ya tshama evukatini a nga lovoriwanga.

3.2.25.4 Dyondzo ya risimu

Eka risimu leri hi dyondza leswaku hi fanele ku hanya vutomi hi ndlela leyi vuyerisaka. A hi fanelangi ku hanya muhulahula. Hi dyondza nakambe leswaku munhu u fanele ku yingisa loko a tsundzuxiwa. Hi tlhela hi dyondza leswaku n'wana a nga fanelangi ku langheria nuna, u fanele ku titlonya hi yexe, leswaku a nga rili hi munhu un'wana loko swi biha. Ri hi dyondzisa na leswaku loko munhu a endla xilo u fanele ku xi endla hi matimba ya yena hinkwawo leswaku xi humelelela hikuva loko wo za u fa, a wu nga ha tlheli u pfuka u ta hanya kambe.

3.2.26Risimu ra "Marilele"

Marilele u tlanga hi mina wena naa?
U tlanga hi mujombi wa ketani u nge yi tlinyi. x2
U tlanga hi mujombi wa ketani u nge yi tsemi x2
Swa fana na ku lumetela ketani u nge yi tsemi hi meno x2
Marilele u nga wu aka muti u kha u hanyisa sweswi? x2
A swi tikombi ku ri ndzi wa wena x2
Ntsena wo tlanga na ketani u nge yi tsemi.
Swi fana na ku lumetela ketani hi meno, hayi na tshama laa!
U ta n'wi kuma kwihi wo ku rhandzisa sweswi?
A wu ndzi voni ndzi ku rhandza ngopfu naa?

© University of Venda

A wu ndzi voni ndzi ku namarhele naa?

U vona hi ta w u aka muti na wena u kha u hanyisa sweswi?.

Hayi, wa titsandzeka nakona no va wansati.

Hambi kona ndzi na mbilu ya ribye.

Na kona no tiyisela minoo!

Wativa u ndzi onha moya loko u ndzi endlela midaridari u ri nuna wa mina. x2

Wa ndzi hoxela papa loko u ndzi endlela miwenguwengu u ri xirhandwa xa mina.

Loko a ko va wena a wu ta pfumela ku bisa hi moya hi medi naa? x2

Xoo, a ndzi ta tenga. x2

Loko no mi bisa hi moya na mina a wu ta pfumela naa?

A wu nga ta lava na ntambhu naa?

Hambi kona ndzi wasati wa muti.

Naswona mina ndzi na mbilu yo leha.

Hayi no va wansati bava! x2

Hayi no va wansati mina. X2

3.2.26.1. Mongo wa risimu

Eka risimu leri ku yimbeleriwa hi wansati loyi a nga evukatini kambe endzeni ka vukati lebyi a nga tiphini hikuva nuna wa yena u tlanga hi yena. A swi tikombi leswaku wansati loyi a nga va a ri nsati wa yena Marilele ndlela leyi a tlangaka hi nsati wa yena hakona ya chavisa. Kambe wansati loyi i nhenha hikuva a nga xi chavi xiyimo. U kota ku tiyisela swilo swo tika hi ndlela yo chavisa. Hambiloko nuna a karhi a tlanga hi yena u tibyela leswaku a nge suki emutini wa yena, wanuna loyi u ta kala a karhala. Wansati loyi u tlhela a ti themendela a ti fanisa na nketani hi ku tiya.

3.2.26.2 Nkanelo wa risimu

© University of Venda

Risimu leri ra "Marilele" i risimu leri humaka eka alibamu leyi vuriwaka "Buldoza No 07'. Risimu leri na rona ri khumba swiphiqo leswi humelelaka emindyangwini exikarhi ka vavanuna na vavasati va vona. Muyimbeleri u kombisa leswaku wanuna a nga xanisi nsati na nsati a nga tshuki a xanisa nuna. Mhaka leyi yi bihile. Wansati loyi Conny a yimbelelaka hi yena u xanisiwa ngopfu hi nuna ku fika laha swi nga ha ti kombiki leswaku i nsati wa yena. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu loko wansati loyi a byela nuna a ku:

> Marilele u tlanga hi mina wena naa?
> A swi ti kombi ku ri ndzi wa wena.
> U ta n'wi kuma kwihi wo ku rhandisa sweswi?

Leswi komba leswaku ku hava ntsako ni kurhula eka ndyangu lowu. Rirhandzu a ra ha vonaki. Wansati loyi Conny a yimbelelaka hi yena a ri endzeni ka xiyimo xo nonohwa, kambe u humesa ku tiyisela hi ndlela ya xiyimo xa le henhla ku fika laha a ti fananisaka na nketani ku komba leswaku nuna wa yena o ti hlupha yena a nge suki emutini wa yena. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu lawa ma yimeke hi ndlela leyi:

> Hambi kona ndzi na mbilu ya ribye.Nakona ndzo tiyisela minoo! Hambi kona ndzi wansati wa muti naswona ndzi na mbilu yo leha. Ntsena wo tlanga na nketani u nge yi tsemi. Swi fana na ku lumetela ketani hi meno, hayi na tshama laa!

Marito lawa ma komba ku tiyisela ehenhla ka wansati loyi na ku tiyisisa ku tshikelela leswaku yena a nge suki a ya helo, u ta ti tshamela emutini wa yena.

3.2.26.3 Nkongomelo wa risimu

Nkongomelo wa risimu i ku kombisa vavanuna na vavasati lava va nga tekana leswaku a va fanelanga ku xanisana, kambe va fanele ku hanya vutomi lebyinene byo tsakisa emindyangwini ya vona. Nkongomelo wa vumbirhi i ku kombisa rixaka leswaku loko xiyimo xi tika a ku

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

tsutsumiwi, munhu u fanele ku tiyisela a lwa na xiyimo lexi ku kondza xi hundza kumbe a xi hlula.

3.2.26.4 Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri hi dyondzisa leswaku hi papalata ku xanisana emindyangwini hikuva swi veka ndyangu eka xiyimo xo biha swinene. Wanuna a nga fanelengi ku tlanga hi nsati, na nsati anga fanelangi ku tlanga hi nuna, kambe va fanele ku khomana va hlayisana.

3.2.27Risimu ra "N'wana wa munghana".

Nsati loyi manani u siya n'wana na manana wa munghana. x2
Swakudya swa kona swi nga ku hlomula mbilu. x2
Mana wa munghana i mani la nga ku hlayisaka.
Swambalu swa kona swi nga ku vavisa moya, hayi mani!
Xi titshamela xi lo punavuna hambi ku titimela, hayi mani!
Ku fuyisa n'wana kasi swi taniya yehee!
N'wana wa munghana i mani la nga ku hlayiselaka hi mbilu naa?
Yimisa xandla whee u nga swi kotaka hi vona. x2
N'wana wa munghana i mani la nga n'wi hlayisaka mi nga ni komba.
Xihlangi xa munghana i mani la nga xi hlayisaka mi nga ni komba.
N'wana wa munghana pela ku hava la nga n'wi hlayisaka, ndzwalo wu kota hi n'winyi.
Ku hava ku gongelana, n'wanuna tiyisela sati.
Ku hava ku gongelana, wanuna tiyisela nsati.
Vamhani van'wana va tika, ku siya n'wana na yena wo kanya mbilu.
Nsati loyi a nga chavi o siya n'wana na manana wa munghana.
Ndzi vula hambi no vhaka u n'wi phamela matlukeni lowa ka mina n'wana.
Swakudya swa kona swi nga ku hlomula mbilu.

3.2.27.1 Mongo wa risimu

© University of Venda

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a nga suka evukatini a famba a siya n'wana na nkatikuloni wa yena. N'wana loyi u vona maxangu hi ku kholeriwa hi wansati loyi. N'wana u dya rikoko ra xilondza na swiambalo a nga xaveriwi o ti ambalela macakala. N'wana loyi u hava na wo vulavula na yena u tshama a ri yexe a lo ntsee! Vanhu va le ku tivutiseni leswaku hikokwalaho ka yini wansati loyi a siyile n'wana na mana wa munghana hikuva ve ri a yi hleteli swinciwana swa munghana, naswona ku hava na un'we loyi a nga yimisaka rintiho a vula leswaku a nga swi kota.

3.2.27.2. Nkanelo wa risimu

"Nwana wa munghana" i risimu leri na rona ri hlawuriweke exikarhi ka tinsimu ta Conny laha ri kumekaka eka alibamu ya "Buldoza No 07". Muyimbeleri u seketela marito ya va tolo loko va te: "Huku a yi hleteli xinciwana xa munghana".

Hileswaku swi ta endla leswaku n'wana loyi a xanisiwa hi tindlela hinkwato lero u ta kula ku vava, hikuva hambi swakudya u ta dya rikoko ra xilondza, swiambalo a ha ha vuli i macakala ntsena. Leswi swi seketeriwa hi marito lama landzelaka: "Swakudya swa kona swi nga ku hlomula mbilu. Swambalu swa kona swi nga ku vavisa moya".

Hileswaku hi fanele ku va kurisa hi ndlela leyinene. Kumbe n'wana yaloyi u n'wi kholelaka namuntlha hi yena a nga ta ku pfuna mundzuku, lava va wena vana va nga vuli nchumu hi wenahikuva vana lava vo kulu hi ku kholeriwa hi vona va humelelaka ngopfu hi mikarhi leyo tala. Se hi fanele hi dyondza ku va khoma ku fana na lava va hina.

3.2.27.3 Nkongomelo wa risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Eka risimu leri hi kuma mikongomelo yimbirhi. Nkongomelo wo sungula i wa leswaku hi nga tshuki na siku na rin'we hi fuyisa n'wana. Nkongomelo wa vumbirhi i wa leswaku ku khola swi bihile, hi nga tshuki hi swi endla ku kholela munhu un'wana hikuva Xikwembu xa rihisela.

3.3.27.4. Dyondzo ya risimu

Risimuleri ri hi dyondzisa leswaku hi fanele hi va ni rirhandzu ni le ka vana vo ka va ngari va hina hi ngati hikuva loyi a nga ta ku hlayisa mundzuku a wu n'wi tivi. Nakambe hi dyondza leswaku vamanana va fanele ku tikurisela vana va vona hi voxe. Hi tlhela hi dyondza leswaku hi fanele ku nyika vanhu swakudya ku ringana, ku tsona swi bihile.

3.2.28Risimura "Ou ya mina"

Nhwanyana ndzi wena wo teka "Ou" ya mina. x2
Wena munghana wa mina u nga ndzi tekeli Ou ya mina. x2
A wu lunghangee, u ndzi tekela Ou ya mina wa vava. x2
U ndzi dlele ntsako u teka Ou ya mina wa vava.
Mina ndzi dlawa hi wacheni a basa u teka, a wu kahle.
Mina ndzi dlawa hi ku hlantswa a basa u teka, a wu kahle.
Whe' munghana wa mina u bihe na mbilu. x2
Van'wana vanghana a va lunghangi. x2
Van'wana vanghana titsotsee!
Xana whee munghana wa mina wo ndzi tekela naa, Ou ya mina.
Maawuthi ya baya, a wu ma vonee, u vona yaloyi. x2
Majaha ya "baie" soo, wo vona yaloyi wa ka mina. x2
Impela munghana a nga lunghangi yoo, ndzi n'wi chavile.
Whee, munghana se wo xinyata u vutla. x2
Whee munghana wo teka Ou ya mina wa vava.
Impela munghana a nga lunghangi yoo, ndzi n'wi chavile.

3.2.28.1. Mongo wa risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Risimu leri ri vulavula hi vanhwanyana vambirhi lava a va tshembanile hikuva a va ri vanghana. Lowun'wana a ri na jaha leri a rhandzana na rona, hi loko munghana wa kona a teka jaha leri, hi loko ri tshika luya wa munghana wa kona. Mhaka leyi munghana lowo tekeriwa jaha yi n'wi chavisile kun'we ni ku n'wi hlamarisa hikuva yena a a tshembile munghana wa yena ngopfu, lero a nga swi langutelangi leswaku munghana wa yena a nga tshuka a n'wi endlela manyala yo fana na lawa.

3.2.28.2. Nkanelo wa risimu

Risimuleri ri kumekaka eka alibamu leyi vuriwaka "Buldoza No. 07". Risimu leri ri khumba swiphiqo leswi humelelaka exikarhi ka vanhwanyana lava va nga vanghana ku va va tekelana munghana wa xinuna. Marito ya risimu leri ya yimbeleriwa hi mukhuva lowu landzelaka:

Wena munghana wa mina u nga ndzi tekela Ou ya mina… wa vava.
U ni dlele ntsako u teka Ou ya mina wa vava. Xana whee munghana wa
mina wo ndzi tekela naa?... impela munghana a nga lunghangi ndzi n'wi chavile.

Marito lawa marito ya ku tiyisisa leswaku munhu a nga tshembekangi. Hambi wo n'wi endlela leswo saseka wo ti hlupha. Ya tshikelela ku vava loku munghana a ku twaka hikokwalaho ka munghana wa yena loyi a nga n'wi tekela nuna. Munghana loyi u tivutisa swivutiso leswo tala, kambe hlamulo ku hava.

3.2.28.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri na nkongomelo wun'we ntsena wu nga wa leswaku hi nga tshuki hi tshembile munhu na un'we eka misava leyi.

3.2.28.4. Dyondzo ya risimu

© University of Venda

UNIVERSITY OF VENDA

Hileswaku hi dyondza kuri vanghana van'wana a va tshembekangi niswintsongo. Hi tlhela hi dyondza kuri a hi fanelangi ku veka ntshembo ra hina eka munghana hikuva u ta ku siya u karhele siku rin'wana. Hi tlhela hi dyondza leswaku munhu u fanele a va ni xihundla, u nga teki timhaka ta ndyangu wa wena u byela munghana hinkwato hikuva u ta ku hundzulukela. Hi dyondza nakambe ku tiva munhu hi ntalo.

3.2.29. Risimu ra "Shigwili"

La misaven u nga rivateka u ku u nene. x2
A ndzi naveli fambele lero tani xigwilee!
Ku ve a mapapeni u pendiwile.
Hi ri la misaveni u nga rivateka u ku wa rhandzeka.
Kasi vo tala va ku sapatela.
Kasi maxaka va ku sapatela.
Mhe ndzi swi vonile xaka a ri lunghangi ra xavisa chipi.
Mhe ndzi swi vonile xaka a ri lunghangi, ri nga ku dlaya.
Maxaka a wu ma lavi no ma vona u ri va dzivula.
Ma hemba a mi n'wi lavi munhu wo tirha.
Rifumo a ri cinci munhu ko va mavondzo ntsena. X2
Hambiloko munhu o hanyeka ma n'wi sapatela.
Hambiloko munhu o hanyeka mi ri a nga hanyeki.
Ntsena loko a dya mugayoo!
La misaveni u nga rivateka u ku u nenee!
Mara mi ta biwa hi tihlolo mi ri maxaka ya yena.
Mara mi ta khomiwa hi maziyoni mi ri maxaka ya yena.
Tshikani ku tshama hi swisolo maxaka ya mina.

3.2.29.1. Mongo wa risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Risimu leri ri vulavula hi leswaku munhu loko a ri karhi a hanya a nga swi teka onge vanhu va n'wi tsakela loko a va vona va n'wi cinamisela meno, kasi a va n'wi rhandzi. Kasi hi hala tlhelo ri vulavula hi ndlela leyi swifumi swi nga na manyunyu hakona, laha na loko va famba va titwa leswaku vona va hambene na vanhu van'wana hikuva va na swa vona. Kasi hi hala tlhelo ri vulavula hi ku paluxa maxaka leswaku a va lunghangi va nga ku dlaya. Ri vulavula nakambe hi vanhu leswaku va sola xilo xin'wana na xin'wana, u fumile va ku sola, u xisiwana naswona va ku sandza.

3.2.29.2 Nkanelo wa risimu

Risimu leri ri khumba mahanyelo ya vanhu lava va nga humelela kumbe lava nga na swa le mandleni, ri tlhela ri khumba ku sandziwa ka vanhu lava hi lava va nga humelelangiki.

Muyimbeleri u hi kombisa hileswaku ku tiba xifuva loko munhu a humelerile kumbe a ri na swa le mandleni a yi lunghangi hikuva ku humelela loku a nga ku kumanga hi matimba ya yena kumbe vutlhari bya yena, kambe wo va nkateko wo huma eka Xikwembu. Se loko munhu a katekisiwile a nga vavisi van'wana hi swona. Shigwili lexi ku yimbeleriwaka hi xona xi cinca na mafambelo xi famba hi ndlela yo hambana na ya van'wana kumbe ya ntumbuluko leyi Xikwembu xi nga n'wi nyika yona hikokwaklaho ka munyunyu kumbe ku tonga. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu loko un'wana a za a vulavula hi ku vona fambele ra xigwili ri nga amukeleki kumbe ri hlamarisa, kutani a byela xigwili a ku: "A ndzi naveli fambele lero tani xigwili!".

Marito lawa ma komba kahle leswaku xigwili lexi a xi ticincile mafambele hikokwalaho ka manyunyu kumbe ku tonga.

Xin'wana muyimbeleri a xi humesaka hileswaku loko munhu a ri karhi a hanya a nga titshembi a ti byela leswaku u hava xihoxo kumbe a tibyela leswaku vanhu va n'wi rhandza ngopfu hikuva loko a ya swi thumba leswaku vanhu va vona swihoxo swa wena leswo tala naswona a va n'wi

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

rhandzi u ta fa. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu lawa ma andlariweke hi ndlela leyi landzelaka:

> La misaveni u nga rivateki u ku u nene. Ku ve a mapapeni u pandiwile. Hi ri la misaveni u nga rivateka u ku wa rhandzeka. Kasi vo tala va ku sapatela.

Leswi swi tlhela swi seketeriwa hi marito lawa landzelaka:

> Mhe' ni swi vonile xaka a ri lunghangi ra xavisa chipi. Mhe ni swi vonile xaka a ri lunghangi, ri nga ku dlaya. Mara mi ta biwa hi tihlolo mi ri maxaka ya yena.

Hi tlhela hi tsundzuxiwa hi muyimbeleri leswaku hi nga tshuki hi vondzoka vanhu lava humelelaka hikuva mavondzo a ma kahle, ma bihile. Naswona swifumi naswona swi nga tshuki swi vondzoka swisiwana loko swihumelela. Swifumi swi nga pfumeleli rifumo ri swi lawula ku fika laha va vondzokelaka van'wana. Leswi swi seketeriwa hi marito lama humaka eka risimu lawa ma kumekaka hi mukhuva lowu landzelaka: "Rifumo a ri cinci munhu ko va mavondo. Ma hemba a mi n'wi lavi munhuwo tirha".

Hileswaku vutomi i nsohensohe hikuva loko munhu a endla leswo biha ha sola, naswona loko a endla leswinene naswona ha sola. Se hi ta ku lexi xi nga xona hi xihi xana?A hi tshikeni ku solasolana. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu lawa ma yimbeleriwaka hi ndlela leyi: "Hambi munhu o hanyeka ma n'wi sapatela, hambiloko munhu o hanyekami ri a nga hanyeki. Tshikani ku tshama hi swisolo maxaka ya mina".

Marito lawa ma hi komba kahle leswaku hina vanhu hi taleriwile hi ku sola xilo xin'wana na xin'wana, hambi hi lexinene kumbe xo biha eka hina swa fana, ha sola. Muyimbeleri u hetelela hi ku vula leswaku a hi fanelangi ku nyenya maxaka kumbe ku va monya. Kambe hi fanele ku va rhandza. Leswi swi seketeriwa hi marito lama humaka eka risimu lama andlariweke hi mukhuva lowu landzelaka: "Maxaka a wu ma lavi no ma vona…".

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Marito lawa ma hi paluxela leswaku xigwili lexi a xi nga ma rhandzi maxaka, a xi va venga, leyi yi nga mhaka yo biha swinene.

3.2.29.3 Nkongomelo wa risimu

"Shigwili" i risimu leri ri nyikaka rixaka mikongomelo ya mune. Nkongomelo wo sungula i wa leswaku munhu a nga fanelangi ku va na manyunyu kumbe ku tiba xifuva loko a humelerile kumbe a ri ni swa le mandleni. Nkongomelo wa vumbirhi i wa leswaku a hi fanelangi ku tshemba munhu hambi o va xaka hikuva a nga tshembekanga. Nkongomelo wa vunharhu i wa leswaku hina vanhu a hi fanelangi ku sola xilo xin'wana na xin'wana. Nkongomelo wa vumune i wa leswaku a hi fanelangi ku va na mavondzo loko hi vona van'wana va humelela.

3.2.29.4 Dyondzo ya risimu

Eka risimu leri hi dyondza leswaku ku humelela a swi hi siveli ku hanya kahle ni lava va pfumalaka swa le mandleni hikuva ku ta humelela yini mundzuku loko na vona va ta humelela. Hi dyondza leswaku loko hi humelerile hi fanele ku hanya na maxaka hi nga va nyenyi, hi va vula swisiwana. Hi dyondza nakambe leswaku loko hi vona vanhu van'wana va humelela hi nga va vondzoki.

3.2.30Risimu ra "Mali"

Hi ta tiyisela ko dlawa hi ndlala hi ku chava ko ku vengiwa, futhi vanhu va zondha.
Hi ta tiyisela ko ku dlawa hi ndlala hi ku chava ko ku vengiwa, futhi vanhu va sola.

Loko munhu a verenga pela a va n'wi lavi vanhu van'wana. x2
Hi ta swi kota ko ku dlawa hi ndlala hi ku chava ku soriwa, pela vanhu va venga.
U ringeta ku ti pfuxapfuxa ka van'wana i xidyoho xexo.
Naloko u nga tirha ka van'wana i xidyoho mbuya!
Wa ringeta ku ti pfuxapfuxa i vi van'wana va ku poyila va ku a swi tsena leswi. x2

© University of Venda

Hi ta tiyisela ko ku dlawa hi ndlala hi ku chava ko ku vengiwa, futhi vanhu va venga. x2
Naswona wo titirhela hi ku Xikwembu xi ku nyikile mavoko. x2
Loko wo humelela va ta ku vula lowo khendla
Va ku kuma ebyalweni va ku vula lowo popiwa.
Naswona va swi vula va nga dakwangi va ku vula lowo popiwa.

3.2.30.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi leswaku vanhu hambi vo va na mali ya vona va ta chava ku xava swakudya va dya, va ta chava ku ti endlela swilo swo saseka hi ku chava ku vengiwa hi vanhu hikuva vanhu vona va venga ngopfu. Kambe mhaka yo vavisa hi leswi vanhu va vengaka hambi munhu o ka a nga tirhi kumbe a ri hava nchumu, na yena wa vengiwa. Xiphiqo i mavondzo lawa vanhu va nga na wona loko va vona munhu un'wana a humelela eka swilo swa yena.

3.2.30.2. Nkanelo wa risimu

Muyimbeleri u komba leswaku vanhu va fanele kuva na xivindzi xa ku ti endlela swilo hinkwaswo leswo saseka leswi va swi navelaka emindyangwini ya vona va ntshuxekile. Vanhu va fanele ku xava swakudya hilaha va kotaka ha kona va dya handle ko chavisiwa hi munhu hi tlhelo ro vengiwa kumbe ku dlayiwa. Vanhu lava ku yimbeleriwaka hi vona eka risimu va ti dlayisa ndlala mali va ri na yona hi ku chava ku xava swakudya va dya hikuva va ta vengiwa. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu lama yimeke hi mukhuva wo fana na lowu landzelaka: "Hi ta tiyisela ko ku dlawa hi ndlala hi ku chava ko ku vengiwa, futhi vanhu va zondha".

Marito lawa ma hi komba kahle leswaku vanhu lava ku yimbeleriwaka ha vona mali va na yona kambe va chava ku xava swakudya hikokwalaho ko chava ku vengiwa.

Muyimbeleri u tlhela a kombisa leswaku munhu un'wana na un'wana u fanele ku tiva timhaka ta yena a tshika ku landzelela van'wana. Mhaka yo landzelela van'wana hi yona yi endlaka

© University of Venda

leswaku hi vengana. Ku landzelela munhu un'wana swi endla leswaku loko u n'wi vona a endla swa kahle u hlundzuka kumbe u n'wi vondzokela. Mhaka leyi yi karhataka hi leswaku hambi loko munhu a ri hava nchumu naswona wa vengiwa, hinkwaswo swi vangiwa hi ku landzelelana kumbe ku salana endzhaku. Leswi swi seketeriwa hi marito lama humaka eka risimu lama andlariweke hi mukhuva lowu landzelaka: "U ringeta ku ti pfuxapfuxa ka van'wana i xidyoho. Naloko u nga tirhi ka van'wana i xidyoho mbuya!".

Marito lawa ma paluxa kahle leswaku ku na vanhu van'wana lava va salaka van'wana hi le ndzhaku. Loko a vona munhu a humelela a hlundzuka naswona loko a hlupheka wa hleka.

3.2.30.3 Nkongomelo wa risimu

Nkongomelo wa risimu leri i wa leswaku rixaka kumbe vanhu a va fanelanga ku tshika ku ti endlela swilo swa vona leswi va swi lavaka kumbe ku swi navela hikokwalaho ka ku chava ku vengiwa hi vanhu kumbe ku chava ku dlayiwa. Nkongomelo wa vumbirhi i wa leswaku vanhu a va fanelanga ku salana endzhaku.

3.2.30.4 Dyondzo ya risimu

Hi dyondza leswaku a hi fanelangi ku vengana va venga van'wana loko va humelela. Hileswaku a hi fanele hi tikarhatela ku tiva leswaku va humelele hi ndlela yihi leswaku na hina hi landza mikondzo ya vona. Nakambe hi dyondza leswaku loko munhu a ri na xivono xo endla swo karhi a nga tshiki ku endla hi ku chava vanhu. Hi dyondza nakambe leswaku vanhu a hi fanelengi ku salana endzhaku.

3.2.31. Risimu ra "Tihuwa"

Se ndzi ku vonile ku ri a wa ha ndzi rhandzi.
Ndzi ku vonile a wa ha ndzi rhandzi wo tiyisela.
Ndzi ku vonile a wa ha ndzi rhandzi wo "Pretenda".
Leswi a swi lavi goji a wa ha ndzi rhandzi.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ndzi byeli loko se u cincile mihleketo.

Rirhandzu ro xavelela a ri lunghangi vula. x5

N'ta twisisa vula. x5

Hlamusela loko se u cince mihleketo.

Ku tumbela hi ritiho swi nge pfuni ndza ku vona.

Ku tifihla hi ritiho swi nge pfuni vulavula.

Xana ku nga va ku ri yini xo hi hetela ntsako?

Xana ku nga va ku ri yini xo hi vutlela ntsako. x5

Ndzi hlamuseli ku ye kwihi kurhula ke? x5

A wu ndzi byeli ku ye kwihi kurhula ke?

3.2.31.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi nuna wa yena a nga ha n'wi rhandziki. Kambe wanuna loyi a nga swi koti ku boxa a byela nsati. Wansati o vona hi swendlo leswaku munhu loyi a nga ha n'wi rhandzi. Kutani wansati loyi u khongotela nuna leswaku a n'wi byela xikan'we hikuva a swi pfuni nchumu hikuva hambi o ringeta ku swi tumbeta yena wa swi vona leswaku rirhandzu ri herile o ti tshamelavu.

3.2.31.2 Nkanelo wa risimu

Risimu leri ri tsavuriwile eka alibamu leyi vuriwaka "Buldoza No .06". Risimu leri ri khumba swiphiqo leswi humelelaka emindyangwini exikarhi ka nuna na nsati.

Muyimbeleri u kombisa leswaku loko munhu a ri na mhaka yo karhi embilwini ya yena u fanele ku yi humesela ehandle a vulavula leswaku a ta kota ku pfuneka kumbe ku pfuniwa. Xihundla kumbe ku fihla mhaka leyi munhu yi n'wi vavisaka a swi kahle swa dlaya. Se wanuna loyi ku yimbeleriwaka hi yena eka risimu leri u chava ku boxa a byela nsati leswaku a nga ha n'wi rhandzi, leyi yi nga mhaka yo biha ngopfu hikuva swi nga endleka eku heteleleni a tihinga kumbe a dlaya nsati. Nsati wa wanuna loyi u le ku lweni hi matimba ku khongotela nuna wa

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

yena leswaku a boxa mhaka leyi yi n'wi vavisaka embilwini ya yena. Leswi swi seketeriwa hi marito lama humaka eka risimu lama yimeke hi mukhuva lowu landzelaka:

Se ni ku vonile ku ri a wa ha ndzi rhanddzi. Ni ku vonile a wa ha ndzi rhandzi wo tiyisela. Ndzi ku vonile a wa ha ndzi rhandzi wo "pretenda".
Leswi a swi lavi goji a wa ha ndzi rhandzi. Ni byeli loko se u cincile miehleketo. Rirhandzu ro xavelela a ri lunghangi, vula.

Marito lawa ma hi paluxela kahle leswaku wansati loyi a swi vona kahle leswaku swilo a swa ha ri swona leswi a swi tivisaka swona eka nuna wa yena swi cincile wanuna o tumbela ntsena. Hi twa muyimbeleri a ku:

Hlamusela loko se u cince mihleketo.
Ku tumbela hi ritiho swi nge pfuni na ku vona.
Ku tifihla hi ritiho swi nge pfuni vulavula.

Hileswaku marito ya ku "u cince miehleketo" ya komba swinene leswaku wansati a swi vona leswaku swilo se a swi yime hi nhloko. Ku tiyisisa mhaka ya ku cinca ka swilo hi twa a ya emahlweni a ku "tumbela" na ku "tifihla hi tintiho" swi vula kuva a endla swo karhi a ehleketa leswaku u tumberile kasi u le rivaleni.

3.2.31.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri kongomisa eka leswaku loko hina vanhu hi ri na mhaka yo karhi etimbilwini kumbe loko hi cincile miehleketo ehenhla ka mhaka yo karhi a hi fanelangi ku fa na yona endzeni ka mbilu, kambe munhu u fanele ku yi boxa yi humela erivaleni leswaku na yena a ta kota ku hanya a ntshuxekile.

3.2.31.4 Dyondzo ya risimu

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Risimu leri ri hi dyondzisa ku papalata ku hanya hi tinyimpi. Ri kondletela kuri hi hanya hi ri nyandza yin'we. Hi dyondza nakambe leswaku ku va rirhandzu ri hela eka nuna na nsati a swi laveki. Hi dyondza nakambe leswaku munhu u fanele ku hanya vutomi bya le rivaleni. Hi dyondza na ku valavula ntiyiso.

3.2.32. Risimu ra "Titsotsi"

Vanhu vo tala ho tshama hi ku xisetelana loko ri xile dyambu. x2
Vanhu vo tala va hanya vutsotsi. x2
Van'wanyana titsotsi a va tshembheki. x2
Van'wanyana titsotsi hi tlangela byo vugevenga. x2
U ta ku byela ku wa fa loko a nga se ticelela u dlawa hi wun'wanyana.
Van'wanyana a va tshembheki. x2
Van'wanyana i titsotsi. x2
Van'wanyana i swigevenga. x2
Xana i yini a vuton'wini hi xi lavaku.
U ta ku byela ku wa fa loko a nga se ticelela u va a kha a onha kun'wana.
Hi luyaa, wa jika se u onha kun'wana.
Hi luyaa, wa tsutsuma se u onha kun'wana. x5

3.2.32.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ra "Tistotsi" ri vulavula hi ku va vanhu vo tala va nga tshembhekangi va kumeka va ri karhi va hanya vutomi bya vutsotsi. Risimu leri ri kongomisa ngofu eka vaxinuna hikuva va swi kota ku byela nhwanyana loyi leswaku ndza fa hi wena kasi hi hala tlhelo u le ku byeleni na lavo tala leswaku wa fa hi vona. Se vutomi bya muxaka walowo i vutomi bya vutsotsi lebyi pfumalaka ku tshembeka.

3.2.32.2 Nkanelo wa risimu

© University of Venda

Rinimu leri ri tsavuriwile eka alibamu leyi vuriwaka "Buldoza No 06". Risimu leri ri khumba swiphiqo swa ku pfumaleka ka ku tshembeka exikarhi ka vanhu. Wanuna loyi ku yimbeleriwaka hi yena eka risimu leri a a nga tshembekangi hikuva u rhandzi ni vanhu vo tala hi nkarhi wuri wun'we.

U ta ku byela ku wa fa loko a nga se ticelela u va a kha a onha kun'wana.
Hi luyaa, wa jika se u onha kun'wana.
Hi luyaa, wa tsutsuma se u onha kun'wana.

Marito lawa ma hi komba leswaku munhu u hava ntiyiso naswona u nga n'wi tshembi hikuva a nga tshembekangi. Xa yena u ku tsutsumisana ni swikete loko ri kala ri tlhava. Ku komba leswaku a ngo rhandzana na vona ntsena u tlhela a "onha" leswi tiyisisaka leswaku u siya n'wana kumbe vana ivi a baleka.

3.2.32.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ra "Titsotsi" ri kongomisa eka leswakuvanhu va nga hanyi vutomi bya xitumbelelani kambe va fanele ku hanya vutomi byo pfuleka lebyi nga ta va byi ri erivaleni eka munhu un'wana na un'wana.

3.2.32.4 Dyondzo ya risimu

Hi dyondza leswaku vutsotsi a byi kahle. Hileswaku hi dyondza ni mhaka yo papalata ku rhandzana ni vanhu vo tala hi nkarhi wun'we. Nakambe hi dyondza leswaku munhu u fanele ku hanya hi ku tshembeka, loko munhu a tshembisa munhu xilo u fanele ku hetisisa xitshembiso xa yena.

3.2.33. Risimu ra "Twananani"

© University of Venda

Munhu u nga n'wi tshembi van'wanyani u ta tisola. x5

U nga vuli hinkwaswo yohoho, ta le mbilwini. x5

Hambi wo hlekelela u nga rivali ku u hleka na munhu. x5

Loko u hleka na munhu u nga guli meno u khoma. x5

U nga yi u ya hleva, munhu xi ta vula. x5

3.2.33.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ra "Twananai" ri tsundzuxa vanhu kumbe rixaka leswaku hi nga tshiki hi tshembana. Hambi munhu wo hlekelela na yena kumbe mi ri vanghana u nga n'wi tshembi hikuva siku rin'wana u ta tisola. Loko u dya mabulu na yena u fanele ku pima u nga boxi swihundla swa wena hinkwaswo eka yena hikuva mundzuku u ta tisola. Loko ku ri ku hleva kona u nga tshuki u hleva munhu hikuva loko mi hambana u ta ya a ya ma hlaya hinkwawo.

3.2.33.2. Nkanelo wa risimu

"Twananani" i rinimu leri na rona ri humaka eka alibamu ya "Buldoza No.9."Risimu leri ri khumba swiphiqo leswi humelelaka evuton'wini exikarhi ka hina vanhu, ku nga ku pfumaleka ka ku tshembeka na ntiyiso eka hina tanihi vanhu. Risimu leri ra "Twananani" ri tisa xivuriso xa "Ku tshemba munhu swi tlula hi ku tshemba ribye ri nga hava nomo". Marito lawa ma vula leswaku hi nga tshuki hi tshemba munhu ni siku ni rin'we hikuva a nga tshembekangi. Hi twa muyimbeleri loko a ku: "Loko u hleka na munhu u nga guli meno u khoma. U nga yi u ya hleva, munhu xi ta vula".

Hileswaku muyimbeleri u kombisa leswaku hambiloko u tsaka na munhu swi tive leswaku siku rin'wana mo va vamahlangana-ku-hleka loko ti ri timbilu a ti hlangani.. Leswi swi tiyisisiwa hi marito yo huma eka risimu lama paluxiweke hi mukhuva lowu: "Munhu u nga n'wi tshembi… u nga vuli hinkwato… hambi wo hlekelelau nga rivali ku u hleka na munhu".

© University of Venda

Marito lawa ma hi paluxela kahle leswaku munhu hakunene a nga tshembekangi hikuva ku hleva i xihundla lero a fanele a nga vuli eka n'winyi wa timhaka kambe yena wa ngungumela a ya boxa. Se ku hambana na hasahasa leyi hinkwayo i ku tshika ku hleva.

3.2.33.3 Nkongomelo wa risimu

"Twananani" i risimu leri ri paluxaka minkongomelo yimbirhi eka rixaka. Nkongomelo wo sungula hi wu nyikiwile eka tidyondzo to hlayanyana le ndzhaku wu nga wa leswaku a hi fanelangi ku tshemba munhu. Nkongomelo wa vumbirhi i wa leswaku a hi fanelanga ku hleva van'wana vanhu.

3.2.33.4 Dyondzo ya risimu

Risimu leri na rona ri hi dyondzisa leswaku hi fanele ku tivonela eka vanhu lava hi hanyaka na vona hikuva tanihi vanhu va hi dyohela kambe hi nga va veki embilwini hi fanele ku va rivalela. Hi dyondza leswaku munhu u nga n'wi tshembi hikuva a nga tshembekangi. Hi dyondza leswaku a swi fanelangi ku paluxa timhaka ta wena u byela vanhu, u fanele ku tihlayisa. Hi dyondza nakambe leswaku mhaka yo hlevana yi bihile.

3.2.34Risimu ra "U nga giyi"

Vanhu hi ta tshembana rini emindyangwinee!
Ku holova ka yi hahlula mindyangu a ni hembi.
Loko ma ha holova mpela swa moxeka.
Loko ma ha holova mpela ya hahluka.
Yi ta mi hahlukela va bava
Yi ta mi hahlukela va mama
Vanhu mi ta tshembana rini emindyangwinee.
Hi ta tshama hi swibakela na tihuwa emakaya ku fika rini?
Ku tshamiwa hi tihuwa, hi ku holova.
A hi tshembaneni emindyangwini

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ku tshama mi nga twani na swonavu a swi kahle. x5
Mi ta akela hi mani muti va bava loko mi holova. x5
Mi ta akela hi mani muti va mama loko mi holova.
Tihuwa ti nge aki muti.

3.2.34.1 Mongo wa risimu

Risimu leri ra "U nga giyi" ri vulavula hi munhu loyi a khongotelaka vatswari emindyangwini leswaku va fanele ku tshembana va tlhela va twanana leswaku mindyangu ya vona yi kota ku tiya. U vula leswaku huwa kumbe ku holova a swi aki munti kambe swa wu faya kumbe ku wu hahlula. U khongotela leswaku vatswari kumbe nuna na nsati va tshika ku lwa kumbe ku holova, va khomana vava xilo xin'we leswaku va kota ku tiakela munti wa vona hikuva ku hava un'wana loyi a nga va akelaka munti handle ka vona vinyi.

3.2.34.2. Nkanelo wa risimu

"U nga giyi" na rona i risimu leri tsavuriweke eka tin'wana ta tinsimu ta Conny Chauke. Eka risimu leri muyimbeleri u kombisa leswaku ku tshamela ku vulavula ngopfu swa onha swinene. Leswi swi tiyisisiwa hi marito lama landzelaka:

> Ku holova ka yi hahlula mindyangu a ni hembi. Hi ta tshama hi swibakela na tihuwa emakaya ku fika rini? Ku tshama mi nga twani na swona a swi kahle. Loko ma ha holova mpela swa moxeka.

Muyimbeleri u tiyisisa leswaku timbholovo ti tisa nyimpi ni ku langutana hi mahlo yo tshwuka. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu lama andlariweke hi ndlela leyi landzelaka: "Vanhu hi ta tshembana rini emindyangwinee? Yi ta mi hahlukela vaBava. Yi ta mi hahlukela vaMama".

Eka marito lama tshahiweke muyimbeleri u tshikelela mhaka ya leswaku ku pfumaleka ka ku tshembana swi tswala ku avana.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.34.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ra "U nga giyi" ri paluxela rixaka nkongomelo wa leswaku mindyangu a yi fanelangi ku hahluka hikokwalaho ka ku pfumaleka ka ntwanano kun'we na ku tshembana exikarhi ka vatswari kumbe nsati na nuna.

3.2.34.4 Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri tshikelela mhaka ya ku tshembana. Hileswaku ku tshembana swi pfuna kuva vanhu va hlangana vava nchumu wun'we. Hi dyondza nakambe leswaku rixaka ri fanele ku khomana ri va nchumu un'we, ri tlhela ri alela nala ku ri hahlula. Ri tlhela tshikelela mhaka ya leswaku nuna na nsati va fanele ku tshembana.

3.2.35Risimu ra "A hi fambi Joe"

Swi yo yini mi ngo ni endlisa swihoxo mi nga heti n'wina mhanee! x2
Ku tekiwa ni nga heti ni ta swikota la misaveni yaleyi mhani yoo! x2
A mi lava ku ni hlomisa ka wun'wani mi ku hi ta dyela. x2
Ku ta un'wana wa teretere mi ku pfumela i vi ni pfumela.
Loko ni n'wi rhandili, mi ku n'wananga dyi tshiki a dyi dyisi, ni n'wi tshika! x5
I vi mi ku rhandzana na luya u na bucara hi ta dya nyama. x3
I vi mi jika mi ku n'wi tshiki n'wananga a dya ha dyisi dya wa. x3
"Why" mi ni endla leswo tani, nta va yini?
Sweswi ni tirhandela wa minavuu hi mbilu yanga, a hi fambi Joe. x5

3.2.35.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi nhwanyana loyi mana wa yena a n'wi kombetelaka ku rhandzana na vavanuna vo hambanahambana hi ku languta manyukelo ya munhu yoyaloye. Loko ku ta loyi a ku rhandza loyi n'wananga hi ta dyela. Loko a n'wi rhandza mundzuku loko ku ta lowo nyuka ku tlula luya u ri tshika luya u rhandza loyi. Se n'wana swi fikile laha a swi vonaka leswaku mana

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

wa yena u n'wi endlisa swihoxo swo rhandza vavanuna vo tala. Kutani a tshika vavanuna lavaya vo kombeteriwa a tirhandzela Joe loyi a nga lo tihlawulela hi mbilu ya yena.

3.2.35.2 Nkanelo wa risimu

Risimu leri ra "A hi fambi Joe" na rona ri tekiwa eka alibamu ya "BuldozaNo.08". Risimu leri na rona ri khumba swiphiqo leswi vatswari va nga na swona swa ku nghenelela eka ku teka na ku tekiwa ka vana hi ku va va languta xiyimo xa muteki leswaku u nyukile xana?

Muyimbeleri u vulavula hi kuva vatswari va nghenelela eka ku teka na ku tekiwa ka vana. N'wana u fanele ku tshikiwa a tihlawulela nuna kumbe nsati. Swi bihile ku hlawulela n'wana nuna kumbe nsati hikuva mundzuku loko swilo swi jika u ta rila hi vatswari. Kasi loko a lo tihlawulela hi yexe u ta kota na ku tiyisela hikuva u ta tiva leswaku u lo tilavela yena n'winyi. Kasi loyi ku yimbeleriwaka hi yena eka risimu leri o kombeteriwa hi mhani wakwe leswaku a rhandza loyi hi ku wa dyisa, mundzuku loko a gabisa u hundziseriwa emahlweni ku ya rhandza lava ha dyisaka. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu lama yimeke hi mukhuva lowu: "Swi lo yini mi ngo ni endlisa swihoxo mi nga heti n'wina mhanee! Kutekiwa ni nga heti ni ta swikota la misaveni yaleyi mhani yoo!".

Marito lawa ma hi komba kahle leswaku n'wana loyi a rhandzanisiwa na loyi, mundzuku a tshikisiwa a ya rhandzanisiwa na un'wana.

Hileswaku muyimbeleri u tshikelela leswaku lexi xi fanelaka ku langutiwa i rirhandzu ntsena. Loko munhu u n'wi rhandza wa n'wi amukela na vusiwana bya yena. Swi na khombo ku rhandza munhu hi ku vona rifumo ra yena hikuva swilo swa cinca, naswona swi na khombo ku nyenya munhu hikokwalaho ka ku nyenya vusiwana hikuva mundzuku u ta n'wi navela se a fumile hikuva swilo swa cinca. Se nhwanyana loyi ku yimbeleriwaka hi yena a rhandzanisiwa na lavo fuma. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu lama kumekaka hi mukhuva lowu:

A mi lava ku ni hlomisa ka un'wani mi ku hi ta dyela… un'wani wa

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

teretere mi ku pfumela, i vi ni pfumela…rhandzana na luya wa bucara
hi ta dya nyama… dyi tshiki a dya ha dyisi dya wa.

Marito lawa ma swi paluxa leswaku mhani loyi a lava leswaku n'wana wa yena a tekiwa hi munhu wo fuma leswaku a ta kota ku dyela, leyi yi nga mhaka yo biha swinene.

3.2.35.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leyi yi paluxela rixaka mikongomelo yimbirhi. Nkongomelo wo sungula i wa leswaku vatswari a va fanelangi ku hlawulela n'wana nuna kumbe nsati loyi a fanela ku n'wi teka. Nkongomelo wa vumbirhi i wa leswaku vatswari kumbe yena n'wana hi yexe a nga fanelangi ku pfumela ku tekiwa hi munhu hikokwalaho ka ku languta leswi a nga na swona emandleni leswaku swi nonile ku fika kwihi.

3.2.35.4. Dyondzo ya risimu

Hi dyondza leswaku hi fanele ku tshika vana va tihlawulela lomu va tsakelaka ku teka na ku tekiwa kona. A kuve n'wana a hlawulaka murhandziwa wa yena wa vutomi kambe ku nga vi mutswari. Nakambe hi dyondza leswaku loko munhu a rhandza munhu u fanele ku n'wi rhandza ntsena, a nga n'wi rhandzi hi ku vona rifuwo hikuva loko rifuwo ro hela na vukati byi ta hangalaka.

3.2.36Risimu ra "Hi ya rhula rini?"

Ndzi twa ku vava mbilwini ya nga ndzi twa ku vava mina. x2
Ho tshama hi ku holova ntsena hi ya rhula rini pela. x2
A ma ha ndzi vuli na ku mama.
A ma ha ndzi vuli na ku "lovy".
Ku ve khale ra ha pfhumbha a yi nga heli mama. x5
A ra ha fani, a ra ha fani rirhandzu lera khale na lera sweswi. x5
Rirhandzu lera khale mi ri yisi kwihi papoo, a ri vuyi laa! x2

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

A ri vuyi, a mi ku mhani n'wina.

A ri vuyi, a mi ku mama n'wina.

A ri vuyi, a mi ku "lovy" n'wina.

Ho holovela yini naa?

Ho holovela yini papa?

"Why" ri khalabya rirhandzu naa, whe papa?

"Why" ri khegula rirhandzu naa, whe papa?

Mina ndzi nge cici rirhandzu ra wena papa ku ta cica ra n'wina tsena.

A ra ha ri rona ra khale.

A na ha ri yena wa tolo.

Hi tshama hi ku holova ntsena la kaya. x2

Ku pfhumbha leswo holova ntsena hi ya rhula rini?

3.2.36.1. Mongo wa risimu

Eka risimu leri ku yimbeleriwa hi wansati loyi a twaka ku vava hikokwalaho ka ku va va nga tshamisani kahle na nuna wa yena hikuva va tshamela ku holova. Xivangelo xa timholovo i mhaka ya leswaku rirhandzu ra wanuna ri herile eka nsati wa yena. Wansati loyi u twa ku vava ngopfu loko a ehleketa mavito hinkwawo ya rirhandzu lawa a vitaniwa hi wona tolo na tolweni. Kambe namuntlha hinkwaswo swi herile ku lo sala ku banana ntsena kun'we na ku hlambanyisa.

3.2.36.2. Nkanelo wa risimu

Muyimbeleri eka risimu leri u paluxela rixaka leswaku nsati na nuna va fanele ku rhandzana hi laha ku nga heriki ku kondza va hambanyisiwa hi rifu, hikuva ku tshikana kumbe ku hambana i mhaka yo vava ku tlula mpimo. Loyi ku nga yena a tshikiwaka u twa ku vava hi ndlela yo chavisa. Wansati loyi Conny a yimbelelaka hi yena a nga ha ri na kurhula, loko a ehleketa hinkwaswo leswi a va tiphinisa swona na nuna wa yena. U twa ku vava loko a tsundzuka mavito hinkwawo ya ku themendhela rirhandzu lawa nuna wa yena a n'wi vitana ha wona. Wansati loyi u tivutisa swivutiso swo pfumala nhlamulo. Leswi hinkwaswo swi tiyisisiwa hi mukhuva lowu:

© University of Venda

Ndzi twa ku vava mbilwini yanga… ho tshama hi ku holova tsena hi ya rhula rini? A ma ha ndzi vuli na ku mama. Ku ve khale ra ha pfhumbha a yinga heli mama. "Why" ri khalabya rirhandzu naa, whe papa?

Ntshaho lowu wu hi komba leswaku mhani loyi u twa ku vava ngopfu naswona u tivutisa swivutiso leswo tala loko a languta kumbe ku tsundzuka endzhaku.

3.2.37.3 Nkongomelo wa risimu

"Hi ya rhula rini" i risimu leri ri paluxelaka rixaka mikongomelo yimbirhi. Nkongomelo wo sungula hi leswaku rirhandzu exikarhi ka nsati na nuna a ri fanelanga ku hela. Nkongomelo wa vumbirhi i wa leswaku nsati na nuna nsati na nuna va fanele ku tiyiselana.

3.2.36.4 Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri hlohlotela leswaku varhandzani va fanele ku tshama vari karhi va pfuxeta rirhandzu ra vona. Va fanele va khomana va va xilo xin'we. Nakambe ri hi dyondzisa leswaku nsati na nuna a va fanelangi ku tshikana va hambana, va fanele ku tiyiselana naswona va hanya hi ku rhula.

3.2.37Risimu ra "Mimpupurha"

A wu pfumeli ku kanetiwa, namuntlha wa tilaya n'wana bava. x5
A hi ku byela ku tsotsi a hi yi lavi la kaya, u ala u faka mimpupurha a tidleveni ta wena. x5
A wu swi twangi kwala.
A wu swi twangi vona!
U ti yengile vona.
Wativa wa timisa a wu pfumeli ku kanetiwa.
U munhu muni wo sihalala, a wu pfumeli ku kanetiwa. x2
Se hi tshama hi ku vengiwa.
Vona ha vengiwa, ha vengiwa. x5

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

A swi kahle swa tijele u tirha u nga holi.

Se wo tshamela ku yima a tikhoto n'wananga na mina a ni ku tivi a tikhoto. x5

Futhi jele ya vava va tirhisa va nga holeli. x2

Se wo tshamela ku yima a tikhoto n'wananga na mina a ni ku tivi a tikhoto. x5

Se u ta pfuna hi mani kala xaka?

Se bazela u yi kumile ahehee!

Hi ta pfuna hi mani hi hava na xaka.

3.2.37.1. Mongo wa risimu

Conny eka risimu leri ra "Mimpupurha" u yimbelela hi nhwanyana loyi a rhandzana na tsotsi, kutani vatswari kun'we na vamakwavo va n'wi tshinya leswaku a hambana na yena hikuva tsotsi a va yi lavi emutini wa vona. Kambe nhwanyana loyi u ti endlile madzingandleve a teka mimpupurha a pfala tindleve ta yena. Hakunene nhwanyana a nga pfumelanga ku teka switsundzuxo swa vatswari ku fikela laha a zaka a ya fika kwale evukatini. Marito ya mutswari a ya weli ehansi. Vutsotsi lebyiya vatswari a va n'wi tsundzuxa hi byona se byi sungula ku tlanga ehenhla ka yena. Se a sungula ku tshama a lo yima ku ya etikhoto laha na vatswari va yena va nga se tshamaka va nghena. Se o salela ro tilaya kambe "loko" a ya ha n'wi pfunangi hi nchumu.

3.2.37.2 Nkanelo wa risimu

Risimu leri ri kumekaka eka alibamu ya yena leyi vuriwaka "Buldoza No.9".Ri khumba swiphiqo leswi taka endzhaku ka loko n'wana a arile ku tshinyiwa kumbe ku teka tindlela letinene leti vatswari a va n'wi komba tona. Hi twa muyimbeleri a ku:

> N'wananga, yingisa swiletelo swa tata wa wena; ni milawu ya mana wa wena, u nga tshuki u hambana na yona: swi ta va harhi yo saseka enhlokweni ya wena, ni vuhlalu bya nkoka enhan'wini ya wena.

Ntshaho lowu wu hi komba kahle leswaku ku va n'wana a yingisa milawu ya vatswari swi na hakelo leyo saseka eku heteleleni.

© University of Venda

Muyimbeleri u ya emahlweni a ku "La tshinyiwaka kambe a ala a tiomisa nhloko, u ta wa a tshoveka a nga ehleketanga, kutani a nge he tshunguleki". Hileswaku u kombisa leswaku a swi pfuni nchumu ku tsundzuxiwa ivi u nga teki leswi va ku byelaka swona. Nhwanyana loyi Conny a yimbelelaka hi yena u arile ku tsundzuxiwa, a ala a rhandza tsotsi, namuntlha wa tilaya kambe a swa ha pfuni nchumu. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu lama yimeke hi mukhuva lowu: "… namuntlha wa tilaya n'wana bava. A hi ku byela ku tsotsi a hi yi lavi la kaya u ala u faka mipupurha a tindleveni ta wena. U munhu muni wo sihalala…".

Ntshaho lowu wu tshikelela mhaka ya leswaku nhwanyana loyi u arile ku twa loko a tshinyiwa kambe namuntlha wa tilaya hikuva u twa ku vava, kambe a swa ha pfuni nchumu. Hileswaku muyimbeleriwa u ringeta ku tshinya leswaku vantshwa va fanele ku dyondza va swi tiva leswaku ku ala ku layiwa i khombo lerikulu ngopfu hikuva u ta nghena na lomu vatswari va wena va nga si tshamaka va nghena. Leswi swi tiyisisiwa hi marito yo huma eka risimu lama yimeke hi ndlela leyi landzelaka: "Se wo tshamela ku yima etikhoto n'wananga na mina a ni ku tivi a tikhoto".

Loko munhu se a ri ekhombyeni ku laveka vanhu lava va fanelaka ku n'wi humesa eka khombo rero. Khombo ra kona nhwanyana loyi Conny a yimbelelaka hi yena u hava na xaka leri nga kotaka ku n'wi pfuna, u to za a fa a ri karhi a kayakaya na maxangu ya yena, ku ta hetiseka marito ya Bibele loko yi ku munhu a nga ka a nga ha tshunguleki. Leswi swi tiyisisiwa hi marito man'wana ya risimu loko ma ku: "Se u ta pfuna hi mani kala xaka. Se bazela u yi kumile ahehee! "Hi ta pfuna hi mani hi hava na xaka".Hileswaku leswi i switsundzuxo swa nkoka eka vantshwa ku amukela ku tsundzuxiwa ni ku layiwa.

3.2.37.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ra "Mimpupurha" ri na nkongomelo lowu wu kongomanaka ngopfu na vana lava ha fanelaka ku kula ehenhla ka switsundzuxo swa vatswari. Nkongomelo wa kona i wa leswaku vana a va fanelangi ku sihalala loko vatswari va va tsundzuxa kumbe ku va kombisa tindlela letinene leti va fanelaka ku famba ha tona evuton'wini.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.37.4 Dyondzo ya risimu

Hi dyondza leswaku ku yingisa swi tlula magandzelo hikuva loko hi nga amukeli ku layiwa hi ta fa hi nge si mila ni meno. Hi dyondza leswaku jele a hi ndzhawu yo nandziha lero munhu u fanele ku lwela ku yi papalata hi ku va a hanya vutomi lebyinene.

3.2.38 Nkanelo wa risimu ra "Xi hi nyika mahala"

A ni teka vutomi ni byi endla mahuhwani. x2
Vanhu hi nga teki byo vutomi hi byi endla mahuhwani.
A ni teka swipyopyi ni swi katsakatsa ni swi endla mahuhwani. x2
Sweswi ni ti khesela xo Xikwembu xi hi nyikaka byo vutomi. x2
Xi hi nyika mahala. x2
Xi hi hanyisa mahala. x2
Xikwembu xi hi nyika vutomi, xi hi hanyisa mahala. x2
A hi swikoti ku tiengetela minete na yin'we ya ku hanya evuton'wini.
I Xikwembu xi hi nyikaka loko xi swi lava xo byi teka. x2
A hi kheseni Xikwembu hi khesa vutomi lebyi xi hi nyikaka byona.
Vanhu a hi kheseni Xikwembu, hi hefemula hi rirhandu ra xona.
Vanhu a hi kheseni Xikwembu, hi vulavula hi rirhandu ra xona. x2
Vanhu a hi kheseni Xikwembu. x2

3.2.38.1. Mongo wa risimu

Risimu leri vulavulaka hi munhu loyi a nga hanyi kahle evuton'wini. A a nwa swipyopyi hi ndlela yo chavisa naswona swipyopyi leswi a swi hlanganisela. Kahlekahle a nga ti twisisi ku ri u endla yini hikuva hambi Xikwembu a nga vuli nchumu hi xona. Kambe munhu loyi swi fikile laha a nga pfuleka mahlo a sungula ku vona vutomi hi ntalo. U sungurile ku swi vona leswaku vutomi a byi fanelanga ku tlangisiwa. U swi vonile leswaku Xikwembu xi hi nyika vutomi mahala, lero xi fanele ku dzunisiwa ku tlula mpimo.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.38.2. Nkanelo wa risimu

Na rona risimu leri ri tsavurile eka alibmu ya yena leyi vuriwaka "Buldoza no. 9". Risimu leri ri khumba mhaka ya ku khensa Xikwembu lexi xi hi nyikaka vutomi mahala hi nga hakeli na peni. Hi twa muyimbeleri a thye risimu ra yena "Xi hi nyika mahala". Hileswaku loko hi ri karhi hi fanele ku hlayisa vutomi bya hina. Nyiko leyi ya vutomi hi yi nyikiwile hi Xikwembu naswona ya kala naswona i nkateko ku yi kuma. Hikokwalaho ka sweswo hi fanele ku yi hlayisa. Loyi Conny a yimbelelaka hi yena eka risimu leri a a nga swikoti ku hlayisa vutomi bya yena, kambe a teka vutomi a byi endla mahuhwani a nga byi hlayisi. Munhu loyi a n'wa swipyopyi swa tinxakanxaka a swi katsakatsa. Leswi swi tiyisisiwa hi marito yo huma eka risimu lama yimeke hi mukhuva lowu: "A ndzi teka vutomi ndzi byi endla mahuhwani. A ndzi teka swipyopyi ndzi swi katsakatsa ndzi swi endla mahuhwani".

Ntshaho lowu wu hi komba kahle leswaku munhu loyi a a tlanga hi vutomi bya yena, a nga vileri ku ti hlakata kumbe ku endla leswaku vutomi bya yena byi hlanganana.

Wanuna loyi Conny a yimbelelaka hi yena u pfulekile mahlo kutani a kota ku swi vona leswaku swa fanela leswaku a khensa Xikwembu lexi xi nga xona xi n'wi nyikaka moya wo hefemula, ku vulavula na nyiko ya vutomi hi ntalo, na swona xi hi nyika mahala hi nga humesangi na peni. U swi xiyaxiyile a swi vona leswaku loko Xikwembu xi swi lava xi nga tima moya wa xona nkarhi wun'wana na wun'wana naswona ku hava loyi a nga kotaka ku tiengetelela minete yin'we ya vutomi. Leswi swi tiyisisiwa hi marito yo huma eka risimu lawa ma langutekaka hi mukhuva lowu:

> Sweswi ndzi ti khesela xo Xikwembu xi hi nyikaka byo vutomi.
> Xi hi nyika mahala. … A hi swikoti ku ti engetela minete na yin'we ya
> ku hanya evuton'wini.I Xikwembu xi hi nyikaka loko xi swi lava xo
> byi teka. Vanhu a hi kheseni Xikwembu hi hefemula hi rirhandzu ra xona.

© University of Venda

UNIVERSITY OF VENDA

Ntshaho lowu wu hi komba kahle leswaku munhu loyi se a a xiyaxiyile mitirho ya Xikwembu leyo hlamarisa hi vuenti kutani a swi vona kahle leswaku hi faneriwa hi ku khensa Xikwembu hi ku khensa loku pfumalaka makumu.

3.2.38.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri na mikongomelo yimbirhi. Nkongomelo wo sungula i wa leswaku a hi fanelanga ku tlanga hi vutomi, loko Xikwembu xa ha hi nyikile nkarhi wo hanya laha emisaveni. Nkongomelo wa vumbirhi i wa leswaku a hi fanelanga ku tsan'wa Xikwembu hi hanya hi nga vuli nchumu hi vukulukumba bya xona.

3.2.38.4 Dyondzo ya risimu

Eka risimu leri hi dyondza leswaku Xikwembu xi tele nsovo ni tintswalo hikuva xi hi nyikile vutomi mahala. Hi ya hala ni hala hikokwalaho ka tintswalo ta xona.Hi dyondza nakambe leswaku hi fanele ku khensa Xikwembu hikokwalaho ka leswi xi hi nyikaka vutomi mahala. A xi languti leswaku hi dyoha ku fika kwihi, xi hi endla hi tintswalo.

3.2.39Risimu ra "Mi ta penga"

Xirhandzwa xa mina se wo ndzi tshikisa sweswi u na sele. x2
Ndzi vona lowa jaha a nga ndzi tshika, nta penga. x2
U ndzi yengile ka manana nta penga.
Boti loyi se o ndzi tshikisa sweswi. x3
Boti loyi se o ndzi tshika namuntlha. x3
A ndzi ku rhandza hi mbilu yanga wo ndzi tshiketa.
Na swi twa hi nga tshikana kambe swa vava. x5
Ndzi nga dyohangi na nchumu swa vava. x3
Ku ndzi tshika pela xidyoho xa kona i yini?
Xidyoho xa kona xi ringanile ku ndzi tshikiwa naa?
Ndzi byeli hlamusela.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ndzi byeli vulavula.

Tsundzuka na leswinene ndzi nga endla u nga se ndzi tshika.

Vumundzuku bya mina byi ta hlayisiwa hi mani.

Vutomi bya mina byi ta hlayisiwa hi mani.

Tsundzuka na leswinene ndzi nga endla u nga se ndzi tshika.

3.2.39.1 Mongo wa risimu

"Mi ta penga" i risimu leri vulavulaka hi nhwanyana loyi a nga eku vileleni hikokwalaho ka ku tshikiwa hi jaha ra yena leri a ri ri xirhandzwa xa yena. Nhwanyana loyi u twa ku vava lokukulu, u le ku ti vutiseni ka swivutiso swo tala ngopfu kambe tinhlamulo doo. U ringeta na ku tsundzuxa jaha leri leswaku ri ringeta ku tsundzuka swilo leswinene leswi a nga n'wi endlela swona le ndzhaku. Kambe jaha ro ala ra ha tiyisisa leswaku nhwana a ra ha n'wi rhandzi.

3.2.39.2 Nkanelo wa risimu

"Mi ta penga" na rona i risimu ra Conny leri hi ri tsavuleke eka "Buldoza No.9". Risimu leri ri khumba swiphiqo swa ku tshikiwa ka nhwanyana hi jaha ra yena hikokwalaho ka ku hela ka rirhandzu embilwini ya yena.

Nhwanyana loyi Conny a yimbelelaka hi yena a nyiketile mbilu ya yena hinkwayo eka jaha ra yena. Se namuntlha u twa ku vava ku tlula na mpimo hikuva jaha ri n'wi tshikile. Se wa swi vona leswaku mhaka leyi yi ta n'wi pengisa, se loko muyimbeleri a vula leswaku mi ta penga u ringeta ku dyondzisa na van'wana leswaku na vona loko va rhandza ku tlula mpimo na vona va ta penga. Leswi swi hlamuseriweke hinkwaswo swi tiyisisiwa hi marito lama humaka eka risimu lawa ma andlariweke hi ndlela leyi landzelaka:

> Xirhandzwa xa mina se wo ndzi tshikisa sweswi, u na sele.
> A ndzi ku rhandza hi mbilu yanga wo ndzi tshiketa… nta penga.
> Ndza swi twa hi nga tshikana kambe swa vava.

© University of Venda

Ntshaho lowu wu hi komba kahle leswaku sesi loyi wa tsandzeka ku amukela ku tshikiwa hi jaha leri, lero hi mpela u ta penga. Muyimbeleri u kombisa leswaku vanhu va fanele ku dyondza va tolovela leswaku rirhandzu a ri xaviwi, loko ri kala ri hela ri herile. Hambi u nga xavelela, u ba mati leswaku tingwenya ti etlela, kambe doo, ri nga ka ri nga ha vuyi. Hikokwalaho ka sweswo nhwana loyi Conny a yimbelelaka hi yena u ringetile ku lava leswaku jaha ri n'wi byela swidyoho swa yena leswi endlaka leswaku a tshikiwa, ku vutisa loko swidyoho leswi swi ringanerile leswaku a nga tshikiwa, ku n'wi tsundzuxa ku languta leswinene leswi a nga tshama a swi endla kambe hinkwaswo leswi a swi swi kotanga ku vuyisa rirhandzu embilwini ya jaha. Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu lama yimeke hi ndlela leyi:

> Ku ndzi tshika pela xidyoho xa kona i yini? Xidyoho xa kona xi ringanile
> ku ndzi tshikiwa naa? Tsundzuka leswinene ndzi nga endla u nga se ndzi tshika.

Ntshaho lowu wu tiyisisa mhaka ya leswaku hakunene rirhandzu a ri xaviwi, loko ri kala ri hela ri herile. Mali kumbe mitirho leyinene yi nge koti ku xava kumbe ku vuyisela rirhandzu.

3.2.39.3 Nkongomelo wa risimu

"Mi ta penga" i risimu leri ri paluxaka nkongomelo wa rona wu kongoma ngopfu eka vafana na vanhwanyana leswaku loko va rhandza munhu a nga tshuki a nyiketa mbilu ya yena hinkwayo endzeni ka rirhandzu leri hikuva loko a tshikiwa hakunene u ta penga.

3.2.39.4 Dyondzo ya risimu

Hi dyondza leswaku rirhandzu a ri xaviwi. Rirhandzu ro fanela ri va kona hi ntumbuluko ku ngari ku hlotana na rona ni laha ri nga riki kona. Hi dyondza leswaku vavanuna a va fanelangi ku tshika vavasati va vona hikuva swi endla leswaku vavasati va penga hikokwalaho ka rirhandzu leri va nga na rona eka vanuna va vona. Munhu u fanele ku hitesisisa ku tshembisa ka yena.

© University of Venda

3.2.40Risimu ra "Va ku vonile"

U ngo jikajika la switandini na vusiku u nga etleli u ba na noti. x2
Namuntlha wa ala he wena jaha, hi ku vonile tiku hinkwaro pfumela. x2
Se wa jika u vona n'wana u chava ku xava malerha na swikumbana x2
Lava nga na mahlo va ku vonile xava malerha na swikumbana.x2
Vanhu vo tala va ku vonile xava malerha na swikumbana. x10
Lava va nga na mahlo va ku vonile u nga tumbeli vula ntiyiso u hlayisa n'wana. x10
Swilo yini wena wa jaha xava malerha na swikumbana.x3

3.2.40.1 Mongo wa risimu

Risimu leri ra "Va ku vonile" ri vulavula hi jaha na nhwana lava a va rhandzana, kambe a va nga tekanangi, loyi wa nhwana a ha ri ekaya ka yena. Se swi fikile laha lowa nhwana a bihaka emirini kutani lowa jaha a kaneta a ku a hi yena. Se vanhu va pfukela jaha leri matimba va vula leswaku pfumela hikuva tiko hinkwaro a ri ku vona loko u jikajika na yena nhwanyana loyi na vusiku. Se u vona leswaku ti bihile wa kaneta hikuva u chava ku hlayisa n'wana kambe hinkwaswo leswi jaha a swi ri chavisangi ro phika ri phikile.

3.2.40.2 Nkanelo wa risimu

"Va ku vonile" na rona i risimu tekiweke eka Buldoza No.1. Risimu leri ri khumba swiphiqo leswi humelelaka loko vana va tshinyiwa va nga twi hikuva loko se timhaka ti bihile jaha ri to tlula ri nantswa tilo. Loko jaha leri Conny a yimbelelaka hi rona ri hamba ri ngwingwa vusiku ni ku etlela ri nga etleli hi ku gidela nhwana loyi a ri twa onge swi ta helela exihundleni kasi siku rin'wana swi ta humela erivaleni. Leswi swi tshikeleriwa hi marito yo huma eka risimu lama nga yima hi mukhuva lowu: "U ngo jikajika la switandini na na vusiku u nga etleli u ba na noti".

Muyimbeleri u lemukisa rixaka leswaku swa endleka loko a jaha tiphinile hi wena ivi u onhaka a tlula a natswa tilo. Mhaka leyi yi humelerile nhwanyana loyi Conny a yimbelelaka hi yena.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Endzhaku ka loko a onhakile mufana u nantswile tilo, ivi nhwanyana a sala a lo goo, na khwiri ra yena. Leswi swi tiyisisiwa hi marito yo huma eka risimu lama kumekaka hi mukhuva lowu: Namuntlha wa ala he wena jaha, hi ku vonile tiku hinkwaro pfumela. Se wa jika hi ku vona n'wana, xava malerha na swikumbana.

Ntshaho lowu wu hi komba leswaku vanhu a va hoxahoxa marito ya ku n'wi komba leswaku a va n'wi vona loko a endla mhaka leyi namuntlha se a yi kanetaka. Kambe hinkwaswo leswi a ko va ku kayakaya ku ri kumbexana nhlanga yi nga tshuka yi humile ngati kambe ko fana na kwala.

Mhaka u yi tiva kahle, kambe u le ku kaneteni hikuva se ku na ntirho wo hlayisa n'wana. U kaneta onge hakunene a nga tivi nchumu kasi mhaka wa yi tiva. Marito lama landzelaka ma tiyisisa leswi hlamuseriweke: "Lava nga na mahlo va ku vonile u nga tumbeli vula ntiyiso u hlayisa n'wana. Swilo yini wena jaha xava malerha na swikumbana". Mitila leyi yi tshikelela mhaka ya leswaku hakunene munhu wa swi kota ku papalata ntiyiso kambe a ri karhi a wu tiva.

3.2.40.3 Nkongomelo wa risimu

Mikongomelo ya risimu leri i yimbirhi. Nkongomelo wo sungula wu kongoma eka vana vaxisati leswaku a va fanelangi ku pfumela ku etlela na vafana loko mufana wa kona a nga se n'wi lovola. Nkongomelo wa vumbirhi wu kongoma eka majaha leswaku jaha a ri fanelangi ku kaneta loko mhaka ya ku onhaka ka nhwana wo karhi a ri karhi a yi tiva.

3.2.40.3. Dyondzo ya risimu.

Hi dyondza leswaku hi fanele ku vulavula ntiyiso mikarhi hinkwayo. Munhu wa swi kota ku endla nchumu wo karhi a ri karhi a voniwa hi mani na mani kambe a hetelela a landzula a ku a hi yena muendli wa swona. Hi fanele hi dyondza ku yimela timhaka ta hina, hambi tilo biha njhani. Munhu a nga swi kota ku tweriwa vusiwana hikwalaho ko vulavula ntiyiso.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.41Risimu ra "Misava ya jika"

Kasi misava ya jika mhani yoo, mhani yoo! x2
Kasi masiku lawa swi lo yini hwe' mukon'wana a wa ha xiximi. x5
Leswa khale swi hundile mhani yoo, mhani yoo!
Kasi masiku lawa swi lo yini hwe mukon'wana a wa ha xiximi. x5
Loko sati mi holovile a wa ha landi no landa wo nghena hi hlambha x3
Swi ya hi ku sati loyi u hanya njhani.
Swa tolo swi hundile mhani yoo, i mikarhi ya Xilungoo!
Masiku hikwawo na fambafamba a ni xi voni xichavo xana mi ngheniwe hi yini?
Swa tolo swi hundile mhani yoo!

3.2.41.1 Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi ku vilela ka vanhu lavakulu loko va languta mahanyelo ya vanhu va manguva lawa, lawa ya nga hambanela ekule ngopfu na mahanyelo ya vatolo. Ri hlamusela leswaku khale mukon'wana a xixima vakon'wana va yena, kambe namuntlha a swa ha ri tano. Namuntlha mukon'wana wa swi kota ku landza nsati ekaya ka yena a fika a nghena hi nhlamba, kasi tolo swilo sweswo a ku ri hava. Se vanhu lavakulu lava tivaka mahanyelo ya tolo, mhaka leyi ya va vavisa emimoyeni loko va ehleketa hanyelo ra xikhale.

3.2.41.2 Nkanelo wa risimu

"Misava ya jika" ri huma eka "Buldoza No1". Risimu leri ri khumba swihoxo leswi endliwaka hi vana kumbe vanhu va manguva lawa leswi nga hambanela ekule na leswi vatolo a va hanyisa swona.

Risimu leri ri kombisa leswaku "Tolo a nga ha vuyi". Marito lawa ma hi komba kahle leswaku leswi khale a ku hanyisiwa xiswona swi ta pfuka swi nga ha vuyangi na siku a rin'we. Hi ndlela leyi lavakulu va fanele ku dyondza va tlhela va tolovela vutomi bya namuntlha, va byi tekisa

© University of Venda

sweswi byi nga xiswona leswaku va ta kota ku hanya kahle va ri hava mbitsi. Hi twa muyimbeleri a ku: "Swa tolo swi hundile mhani yoo, i mikarhi ya Xilungoo!"

Marito lawa ma tshikelela leswaku hakunene mahanyelo ya tolo ma hundzile, namuntlha ku hanyiwa xinamuntlha, lero lavakulu va boheka ku famba na minkarhi va tolovela. Xilungu hi xona kambe mutswari u ta tshama a ri mutswari u fanele ku hloniphiwa. Mukon'wana na yena u boheka ku hlonipha vakon'wana va yena. Loyi muyimbeleri a yimbelelaka hi yena a ri hava xichavo na xintsongo hikuva ku xixima ka laveka ni le ka manguva walawa. Mahanyelo ma yena a ma endla leswaku lavakulu va vilela na vakon'wana va yena va vilela hikokwalaho ka mahanyelo ya yena ya vusopfa. Leswi swi seketeriwa hi marito ya swivilelo lama humaka eka risimu lama yimeke hi mukhuva lowu:

> ---wo nghena hi hlambha. Masiku hikwawo na fambafamba a ni xivoni xichavo, xana mi ngheniwe hi yini?

Ntshaho lowu wu hi paluxela leswaku hakunene vana va manguva lawa va hava xichavo kumbe a va xiximi.

3.2.41.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ra "Misava ya jika" ri na nkongomelo lowu kongomaka ngopfu vana va manguva lawa leswaku a va fanelangi ku nyadza vanhu lavakulu.

3.2.41.4 Dyondzo ya risimu

Hi dyondza leswaku vutomi a byi tshami ndhawu yin'we, hileswaku bya cinca.Hi fanele hi tshama hi rindzile hikuva yin'wana mitoloveto yi ta cina hi ku famba ka nkarhi.Ri dyondzisa vavanuna leswaku ku xixima vakon'wana va vona a swi fanelangi ku hela. Hambiloko rirhandzu ri nga ha fambi kahle eka nuna na nsati, vakon'wani va tshama va ri vakon'wani, va fanele ku xiximiwa.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.42Risimu ra "U ya ti khoma".

Swiphiqo i ku swekela n'wingi no n'wi chelela mati a ndzi swi lavi mina. x2
Sweswi wa famba u ya vukatini bya wena u ya ti khoma. x2
Loko a tirha lowa jaha u ta ndzi xavela yindlu.
Sweswi wa famba u ya vukatini bya wena u ya ti khoma.
Loko va nga kholi lava n'wingi mhe nta va hlayisa, nta va chelela lamo hisa. x2
A vukatini n'wananga vahariva na vingi u va xixima. x3
Sweswo nta ringeta. x5
Loko va nga bayizi va sikhwiza mhe nta va hlayisa, nta va swekela lebyo hisa. x3.
Se u bejile tshika vanghana va vun'wa swi nga ta hi poyila. x2
Sweswo nta ringeta. x3
Swiphiqo i ku swekela vingi na ku va chelela mati a ndzi swi lavi. x3

3.2.43.1. Mongo wa risimu

"U ya ti khoma" i risimu leri ri vulavula hi nhwanyana loyi a faneleke ku hloma evukatini, kutani vatswari va yena va le ku n'wi layeni leswaku leswi a yaka evukatini u fanele ku ya tikhoma. U fanele a ya hlayisa vingi na vahariva. U fanele a va swekela na ku va chelela mati kun'we na ku va xixima naswona u fanele ku hambana na vanghana lavo hemba hikuva swi nga ta va poyila. Se nhwanyana loyi u ri u ta ringeta ku endla hinkwaswo kambe ntsena loko vingi na vahariva va nga bayizi naswona loko va nga n'wi kholeli.

3.2.42.2 Nkanelo wa risimu

Risimu leri hlawuriwile eka alibamu ya "Buldoza No.01". Risimu leri khumba timhaka ta malayele ya n'wana loyi a fanelaka ku ya evukatini. Hi twa muyimbeleri a ku "U ya ti khoma" tanihi vito ra risimu. Muyimbeleri u ri eka n'wana:

Sweswi wa famba u ya evukatini bya wena, u ya ti khoma.
A vukatini n'wananga vahariva na vingi u va xixima…

© University of Venda

tshika vanghana va vun'wa swi nga ta hi poyila.

Ntshaho lowu wu hi komba kahle leswaku nhwanyana loyi a a ri eku layiweni hi vatswari a byeriwa matikhomelo ya munhu loko a fika evukatini. U byeriwa ku ya xixima vingi na vahariva, naswona u fanele ku hambana na vanghana lavo hemba.

3.2.42.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu leri ri na nkongomelo wa leswaku vatswari a va fanelangi ku tshika vana va ya evukatini va nga layiwangi va kombiwa milawu hinkwayo ya vukati. Nkongomelo wa vumbirhi wu kongoma ngopfu vanhwanyana leswaku a va fanelanga ku va va ya evukatini hi ku onhaka kambe va fanele va hloma hi nawu leswaku va kota ku nyikiwa milawu.

3.2.42.4 Dyondzo ya risimu

Hi dyondza leswaku munhu loko a ya vukatini u fanele a nyikiwa milawu leswaku a ya hi yimela kahle laha a ya ka kona. A nga fiki a sungula kona ku dyondza vutomi. Hileswaku a fambe a ri ni masungulo lamanene. Hi dyondza leswaku evukatini munhu u fanele ku xixima vingi na vahariva. U fanele ku hlayisa vingi a va swekela. Hi dyondza leswaku makoti u fanele ku papalata mhaka ya vanghana hikuva va xisa.

3.2.43Risimu ra "Tshiketa ku hemba"

Tshiketa leswo hembetela ngopfu hwe makweru sathana u va yimerile lava vun'wa, a ta va sweka. x2
Tshiketa leswo hembetela ngopfu hwe makweru kun'wana u ta vengisa vanhu lavo lungha hi vuxisi. x2
Le ka Tatana a va va lavi lava vuxisi.
Basopa leswo dlayisa vanhu whe makwerhu sathana xi rhwele tiforoko na mapoto.
A swi lunghangi wena makweru ku hemba ngopfu swi chela khombo. x10

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Tshiketa leswo hembetela ngopfu whe makweru sathana u va yimerile lava vun'wa a ta va katinga. x3

Ku hemba a swi lunghangi hwe makweru hikuva u ta dlayisa van'wana vanhu wena u sala u lo nyekete. x5

Tshiketa leswo hembetela ngopfu whe makwerhu sathana u va yimerile lava vun'wa a ta va katinga.

3.2.43.1 Mongo wa risimu

Risimu leri ra "Tshiketa ku hemba" ri vulavula hi makweru loyi a khongotelaka makwavo wa yena leswaku a tshika ku hemba kumbe vun'wa hikuva a byi lunghangi. U n'wi byela leswaku vun'wa bya vengisa nakona u ta vengisa na vanhu lava va nga riki na nandzu. U n'wi tsundzuxa leswaku loko a nga byi tshiki sathana u va yimerile lava vun'wa leswaku a ta va katinga hi tiforoko ta yena hikuva Tatana wa le matilweni a nga va lavi lavo hemba se va ya eka sathana.

3.2.43.2 Nkanelo wa risimu

Risimuleri ri tsavuriwile eka alibamu ya Buldoza No.01. Risimu leri ri khumba swin'wana swa swidyoho leswi vanhu va swi endlaka loko va ri karhi va hanya laha emisaveni, leswi va faneleke ku swi lulamisa hikuva loko vo kala va fa na swona sathana u ta va katinga.Muyimbeleri u kombisa leswaku vanhu va fanele ku dyondza ku vulavula ntiyiso va tshika ku hemba. Vun'wa a byi lunghangi bya holovisa. Vanhu va nga vengana hikokwalaho ka mavun'wa. Mindyangu yi nga hahluka hikokwalaho ka vun'wa. Marito yo huma eka risimu ma tiyisisa leswi hlamuseriweke hi ndlela leyi:

> Ku hemba a ku lunghangi hwe' makweru hikuva u ta dlayisa van'wana vanhu wena u sala u lo nyekete. Tshiketa leswo hembetela ngopfu hwe makweru kun'wana u ta vengisa vanhu lavo lungha hi vuxisi.

© University of Venda

Ntshaho lowu wu hi paluxela kahle leswaku makwerhu loyi a ri eku ringeteni ka ku n'wi tshinya kun'we na ku n'wi komba switandzhaku leswi nga vangiwaka hi vun'wa kumbe vuxisi lebyi a byi endlaka.

3.2.43.3 Nkongomelo wa risimu

"Tshiketa ku hemba" i risimu leri nga na nkongomelo wun'we ntsena wu nga wa leswaku a hi fanelangi ku hemba hikuva a swi kahle, vun'wa byi bihile.

3.2.43.4 Dyondzo ya risimu

Eka risimuleri hi dyondza leswaku ku famba hi vulavula mavunwa hi vanhu van'wana a swi sasekangi. Swi hetelela swi nghenisa van'wana ekhombyeni. Hi dyondza nakambe leswaku vanhu loko va hanya hi vubihi eku heteleleni ku na ndhawu laha va panichiwaka kona va twisiwa ku vava. Leswi swi hi dyondzisa leswaku vanhu hinkweru hi fanele ku hanya hi ndlela leyinene leswaku hi ta papalata khombo.

3.2.44Risimu ra "Se wa hloma"

Se wa hloma n'wananga eka mhani van'wanee. x2
Ni ri famba Tinyiku u ya hlayisa nuna wa wena n'wananga. x2
Famba n'wananga vukatini bya wena. x2
U ya tshamiseka Tinyiku. x2
Hambi va ku vula lowo loya u nga vilelee, vukati bya tika. x2
Hambi va ku karhata u nga va tshiki vingi va wena. x2
U nga n'wi tshiki a etlela a nga dyangi nuna wa wena, tingana.
Hambi va lo thivuka u nga va tshiki vingi va wena. x2
Hambi va lo khegula u nga va tshiki vingi va wena. x2
Famba va xixima mhana jaha ku fana na mina mhana wena. x2
U nga swi endli swa van'wana vanhwanyana lavo venga maxaka ya nuna. x2
Hambi va ku venga wo amukela. x2

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Se wa hloma n'wananga eka mhani van'wana. x2

Ni ri famba Tinyiku u ya hlayisa nuna wa wena n'wananga. x2

U va swekela mhani wa yena. x2

U va swekela tata wa yena. x2

3.2.44.1. Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi nhwanyana loyi a va ku i Tinyiku, loyi a a fanele ku hloma a ya evukatini bya yena. Se mhani wa yena va le ku n'wi layeni, va n'wi byela milawu leyi fanelaka ku yi landzelela loko a ri evukatini leswaku vukati byi kota ku n'wi fambela kahle. Va n'wi byerile leswaku u fanele ku ya hlayisa nuna na vingi kun'we na maxaka ya vukati hinkwawo. A nga yi a ya kota van'wana vanhwanyana va vengaka vavukati.

3.2.44.2. Nkanelo wa risimu

Risimu ra "Se wa hloma" ri vulavula n'wana wa xisati loyi a hlomaka evukatini. Muyimbeleri u kombela nhwana ku va a tikhoma ku fika laha a fanelaka ku hlomisiwa kahle hi ndlela leyinene, a layiwa hi vatswari a byeriwa milawu hinkwayo ya vukati. Hikokwalaho ka sweswo mana wa yena u le ku n'wi layeni leswaku evukatini a kota ku ya hanya vutomi lebyinene, lebyi amukelekaka ni ku khenseka eka vanhu hinkwavo. Hinkwaswo leswi hlamuseriweke swi seketeriwa hi marito yo laya lama humaka eka risimu lama nge:

> Se wa hloma n'wananga eka mhani van'wanee… u ya hlayisa nuna wa wena…. U ya tshamiseka. Hambi vo ku vula lowo loya u nga va tshika vingi va wena. Famba xixima mhana jaha ku fana na mina mhana wena. U swekela mhani wa yena na tata wa yena.

Hileswaku wanhwana u nyika switsundzuxo leswi nga tiphuphu ta vukati kuri loko a fika a hanyi hi ndlela leyi nga va nyumisa. Hi twa muyimbeleri a ya emahlweni a ku:

> Hambi va lo thivuka u nga va tshiki vingi va wena.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Hambi va lo khegula u nga va tshiki vingi va wena.

Famba va xixima mhana jaha ku fana na mina mhana wena

Ntshaho lowu wu tshikelela leswaku hakunene Tinyiku u le ku longisiweni ka timbuva ku nga marito layo xonga. Lawa i marito ya nkoka eka n'wana leswaku a ya va xikombiso lexinene eka vingi va yena. Leswi swi hi tisela xifaniso xa leswaku vatswari va tsaka no tinyungubyisa hi vana lava endlaka leswinene. Muyimbeleri u tlhela a ku: "U va swekela mhani wa yena. U va swekela tata wa yena"

Leswi u swi vula hikuva a tiva leswaku van'wana vanhwanyana loko va fika evukatini va dyela etindlwini va tsona vingi.

3.2.44.3 Nkongomelo wa risimu

" Se wa hloma" i risimu leri nga na nkongomelo lowu fanaka ngopfu na nkongomelo wa risimu ra "U ya ti khoma". Mikongomelo leyi i ya leswaku vatswari a va fanelangi ku tshika n'wana kumbe vana va ya evukatini va nga layiwangi va byeriwa milawu hinkwayo ya vukati. Nkongomelo wa vumbirhi wu kongoma ngopfu vanhwanyana leswaku a va fanelanga ku onhaka kunene loko va ya evukatini, kambe va fanele va hlomisiwa hi nawu leswaku va kota ku nyikiwa milawu.

3.2.44.4 Dyondzo ya risimu

Eka risimu leri hi dyondza leswaku loko wanhwana a ringanerile ku hloma a ya evukatini u fanele uku layiwa, naswona u fanele ku amukela ku layiwa loku. Ri dyondzisa vamakoti leswaku va fanele ku hlayisa vanuna kun'we na vingi. Ri dyondzisa na ku va xixima kun'we na ku va tirhela.

© University of Venda

3.2.45Risimu ra "Makhema"

Siku rin'wana ni yo ti tshamela ku fika khema ri ku ka mina, ni lomba malee! x2
U nga teki mali u nyika makhema loko u yi lava ri ta ku dlaya. x5
Siku rin'wana ni yo titshamela ku fika khema ri mbele jasi ri ku ka mina, ni lava mali. x2
A ni nga swi tivi ku mali ya dlaya a mi ni pfuni nhwe va ka hina?
Maxaka ya herile va fela swa vona hi ku pfuna, va ku vo sasa. x5
A ni nga swi tivi ku mali ya dlaya a mi ni pfuni nhwe va ka hina?
Maxaka ya herile va fela swa vona hi ku pfuna, va ku vo sasa. x5
Munhu wa ku dlaya u fa pela va ya ku celela a sala a hanya. x2
Munhu wa ku dlaya u fa pela va ya ku celela a sala a dya mugayo. x2
Munhu wa ku dlaya u fa pela va ya ku celela, a ku dlayela leswi nga swa wena. x5
Munhu wa ku dlaya u fa pela va ya ku celela, hambi u ta ganya ke?
U nga teki mali u nyika makhema loko u yi lava u ta ku dlaya u fa nya! x5

3.2.45.1 Mongo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi siku rin'wana a lo ti tshamela emutini wa yena ivi ku fika khema ri ambale jasi ri n'wi byela leswaku ri lomba mali. Hiloko van'wana va n'wi tsundzuxa leswaku u nga teki mali u lomba makhema hikuva loko u ku wa yi lava, ri ta ku dlaya u fa u cheleriwa u ri karhi u fela swilo swa wena, yena munhu a sala a ri karhi a hanya a dya mugayo.

3.2.45.2 Nkanelo wa risimu

Risimu ra "Makhema" hi rin'wana ra tinsimu ta Conny leri hlawuriweke exikarhi ka tinsimu ta yena leti kumekaka eka alibamu leyi vuriwaka "Buldoza No. 01".

Risimu leri ri vulavula hileswaku loko hi lomba vanhu mali hi fanele ku va na vuxiyaxiya kumbe vukheta. Hi tlhelo rin'wana ri vula leswaku u nga teki mali u lomba munhu loyi u nga n'wi tiviki.Leswi swi seketeriwa hi marito yo huma eka risimu lama kumekaka hi mukhuva lowu:"A

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

ni nga swi tivi ku mali ya dlaya, a mi ni pfuni nhwe va ka hina. Maxaka ya herile va fela swa vona hi ku pfuna, va ku vo sasa".

Ntshaho lowu wu hi paluxela leswaku hakunene munhu loyi u le ku tisoleni ku va a tekile mali a lomba khema hikuva u vona maxaka lavo tala va ri karhi va fa hikokwalaho ka ku pfuna va ti byela leswaku vo pfuna kasi vo ti dlaya.

Muyimbeleri u ya emahlweni a kombisa leswaku vanhu loko u va lombile mali loko u yi lava va ku pfukela matimba. Hileswaku va nga hetelela va ku dlaya va ku dlayela swa wena. Hi twa a ku: "Munhu wa ku dlaya u fa pela va ya ku celela a ku dlayela leswi ngaswa wena, hambi u ta ganya ke?".

Marito lawa ma tshikela leswaku hambi wo dlaya munhu u n'wi dlayela leswi nga swa yena a wu nga sali u kuma nchumu naswona a wu nga fumi. Hileswaku a wu nga sali u "ganya" hikuva rifumo ro yiva a ri tshami.

3.2.45.3 Nkongomelo wa risimu

Risimu ra "Makhema" ri paluxela rixaka nkongomelo wa leswaku a hi fanelanga ku tolovela ku lomba vanhu mali hikuva siku rin'wana hi ta lomba na lava va nga ta hi dlaya.

3.2.45.4 Dyondzo ya risimu

Risimu leri ri tshinya vanhu ku lombisa timali hikuva loko se u yi lava swa endleka loyi u nga n'wi lomba a ku lwisa kumbe ku ku dlaya. Hi tlhela hi dyondza leswaku a hi vanhu hinkwavo lava hi fanelaka ku va pfuna hikuva van'wana a va lavi ku pfuniwa hi ntiyiso kambe vo xiya ku vona leswaku hakunene mali u na yona leswku va ta kota ku ku dlaya.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.3 NKATSAKANYO

Eka ndzima leyi hi kanerile hi vuxokoxoko hi tinsimu to hambanahambana to huma eka tialibamu ta Conny Chauke. Hi xopaxopile tinsimu ta yena hi ku kongomisa eka mongo, nkongomelo na dyondzo leti nga na yona eka rixaka.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

4. MATIRISELO YA RIRIMI EKA TINSIMU TA CONNY

4.1 MANGHENELO

Ririmi i nchumu wa nkoka lowu vanhu varixaka ro karhi va wu tirhisaka eku hanyeni ka vona leswaku ha wona vakota ku twanana. Vanhu va hambanyisiwa ni swihari hikuva vona va tirhisa ririmi ro karhi ku twanana.Ririmi ri vumbiwile hi mimpfumawulo kutani mimpfumawulo leyi yi hlanganisiwile hi sisiteme yo karhi ku vumba timofimi kumbe swiaki swa marito lama nga ni tinhlamuselo to karhi eku vulavuleni ka ririmi rorero. Kutani marito lawa na wona ya hlanganisiwa hi sisiteme yo karhi ku vumba swivulwa leswi kotaku ku paluxa miehleketo yo karhi leyi hetisekeke ya xivulwa kumbe xiyimbeleri.Pei (1966:141) u nyika nhlamuselo ya ririmi hi ndlela leyi landzelaka:

> Language is a system of communication by sound, operating through the organs of speech and hearing, among members of a given community, and using vocal symbols possessing arbitrary conventional meanings.

Pei u boxa leswaku i ndlela yaku vulavurisana hi mimpfumawulo ku karhi ku tirhisiwa swirho swaku vulavula, swa ku twa, exikarhi ka vanhu va muganga wokarhi, ku karhi ku tirhisiwa mimfungho leyi ngani nhlamuselo ya ndhavuko ya Pei loko hi ndlela leyi:

> Language is a systematic means of communicating ideas or feelings by the use of conventionalized signs, sounds, gestures, or marks having understood meanings.

Marito lawa ya paluxa leswaku ririmi i maendlelo ya ndlela yo vulavurisana ku humesela ehandle mavonene, ku titwa, hi ku tirhisa maendlelo ya ndhavuko mimbonakiso, mimpfumawulo

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

na mayimelo ya mirhi, kasi Wardhaugh (1972:3) na yena u seketela miehleketo leyi endliweke laha ehenhla loko a ku:

Language is any means, vocals or other, expressing or communicating feeling or thought… a system of conventionalized signs, especially words or gestures having fixed meanings.

Ntshaho lowu wu boxa leswaku ririmi i ndlela ya marito kumbe yin'wani yaku humesa ehandle ku titwa kumbe mavonelo.Eka ririmi hi kuma leswaku kuna marinwana lawa matirhisiwaka hi vanhu lava vakumekaka kati ndhawu to hambana.Kasi hihala tlhelo kwala endzeni ka ririmi kuna swi hlawulekisi swo tala leswi nga swona swiendleka leswaku vuyimbeleri kumbe mbulavulo wu nyanyula kumbe ku tsakisa.Eka tindzimn leti landzelaka hi ta vulavula hi marinwana kumbe swihlawulekisi swin'wana swa ririmi leswi Conny aswi tirhiseke eka tinsimu ta yena.Endzeni ka ririmi hi kuma leswaku ku na marin'wana lawa matirhisiwaka hi vanhu lava vakumekaka ekatindhawu to hambana. Kasi hi hala tlhelo kwala endzeni ka risimu ku na swihlawulekisi swo tala leswi swi nga swona swiendleka leswaku vuyimbeleri kumbe mbulavulo wu nyanyula kumbe ku tsakisa. Eka tindzimana leti landzelaka hi ta vulavula hi marin'wana kun'we ni swihlawulekisi swin'wana swa ririmi leswi Conny aswi tirhiseke eka tinsimu ta yena.

4.1. MARIN'WANA

Ririn'wana i ririmi leri nga ringanisiwangiki. Ririn'wana i mavulavulelo lama tirhisiwaka hi vanhu va ndhawu yo karhi laha mavulavulelo ya kona kun'we ni marito lama va ma tirhisaka ma nga faniki ni ma tindhawu tin'wana ta vanhu lava vulavulaka ririmi rin'we. Fromkin na Rodman (1988:255) va seketela mhaka leyi hi ndlela leyi landzelaka:

> The term dialect then, refers to varieties of a language that have systematic differences in pronunciation, vocabulary and grammar, andhave a degree of mutual intelligibility.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku ririn'wana i xiyimo eka ririmi laha vanhu lava vulavulaka ririmi rin'we va nga na mavulavulelo yo hambana loko va twarisa marito yo karhi ya ntivoririmi kambe va ri karhi va twanana hi ndlela yo karhi.

Eka tinsimu ta Conny hi kuma ririn'wana rin'we ntsena leri vuriwaka ririn'wana ra Ximhinga. Hileswaku Ximhinga ri tirhisiwa hi vanhu lava tshamaka eka Malamulele, ngopfungopfu etindhawini ta ka Xikundu na Mhinga. Vavulavuri va ririn'wana leri ra Ximhinga va mita switatisi swo fana na va "n", "z" na swin'wana loko va vulavula kumbe ku twarisa marito yo karhi. Loko va vula rito "nhloko" veri "hloko", loko va vula "nsati" veri "sati", loko va vula 'xinkwa" veri "xikwa", "rhandzi" veri "rhanda", "mundzuku" ve ri "minduku". Marito lawa hi nga nyikaka swikombiso hi wona ma tele ngopfu.Se hi ndlela leyi Conny eka tinsimu ta yena a nga tirhisi ririmi leri ringanisiweke. Ririmi leri ri ringanisiweke hi leri vanhu va vulavulaka marin'wana yo hambanahambana, kambe va ri na ririmi rin'we leri va ri tirhisaka eka timhaka ta ximfumo, ku fana ni le ku tsaleni. Wardhaugh (1987:30-33) u tiyisisa mhaka leyi loko a ku:

> Standardisation refers to the process in which one dialect of a speech community is selected to become the national language and is codified in the written medium.

Ntshaho wa Wardhaugh wu boxa leswaku ririmi leri ringanisiweke i maendlelo laha ririn'wana ro karhi ra vanhu vo karhi ri tekiwaka tani hi ririmi ra ximfumo leri tirhisiwaka eku tsaleni. Nhlamuselo ya Wardhaugh (1987) ya ririmi leri ringanisiweke yi yelana swinene ni nhlamuselo ya Hofman (1981:188) loko a ku:

> Standardisation is the process in which a particular dialect is selectedas a national language and codified in the written medium.

Ntshaho lowu na wona wu teka ririmi leri ringanisiweke tanihi xiyimo laha ririn'wana ro karhi ri tirhisiwaka eku tsaleni. Hi ku ya hi tinhlamuselo ta Wardhaugh na Hofman ta ririmi leri ringanisiweke hi nga vula leswaku ririmi leri tirhisiwaka hi Conny eka tinsimu ta yena a hi ririmi leri ringanisiweke hikuva vanhu va ka Mhinga na Xikundu va ri tirhisa ntsena eku vulavuleni

© University of Venda

kambe eku tsaleni a va tirhisi rona, va tirhisa leri ringanisiweke. Xikombiso eka risimu ra "Buldoza no.1", Conny u yimbelela marito lawa: "Hambi wo ni hlongola a ni nga suki wo ya ni lavela Buldoza yi ta ni rhwala".

Loko hi languta marito lawa hi kuma leswaku ematshan'wini yo tirhisa "ndzi" Conny u tirhisa "ni". Kambe loko va tsala va boheka ku tirhisa "ndzi". Marito lawa a ma fanele ma yimile hi ndlela leyi loko a ma lo tsariwa hi ririmi leri ringanisiweke, xikombiso: "Hambi wo ndzihlongola a ndzi nga suki wo ya ndzi lavelaBuldoza yi ta ndzi rhwala".

A hi languteni xikombiso xin'wana eka risimu ra "timholovo", laha Conny a yimbelelaka marito lama nge: "Ndzi lava muti wa kahle, a ndzi wu lavimuti wa huwa. Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa nyakanyaka".

Loko hi xiyaxiya marito lawa hi kuma leswaku ematshan'wini ya "ndzi" u tirhisile "ni". Ematshan'wini ya "rhandzi" u tirhisile "rhandi". Kahlekahle eka tinsimu ta Conny hinkwato ku tirhile ngopfu ririn'wana ra Ximhinga lero swikombiso swa kona swi nga kumeka swi tele ku tlula na mpimo.

Loko hi xiya eka risimu ra "mitswari", laha hi nga ta languta rona vito ra risimu ku nga "mitswari' hi kuma leswaku ku tirhisiwile rona ririn'wana leri ra Ximhinga hikuva ematshan'wini ya "Mitswari" a fanele a tirhisile "Mutswari". Kasi eka risimu ra "Khiya gede" hi kuma rito ra "thamba'. Na rona ri wela eka ririn'wana ra Ximhinga kambe a ri tirhisiwi ngopfu, rito leri ri tirhisiwa ngopfu eka vaakatiko va Mhinga na Xikundu, i rito "karhala". Rito leri tirhisiwa ngopfu eMhala.

Nakambe eka risimu ra "Ou ya mina" Conny u tivanyana ririn'wana leri tirhisiwaka hi titsotsi. Xikombiso; u tirhisile "Ou ya mina" kuvula leswaku jaha ra mina. Nakambe u tirhisile "maawuthi" ematshan'wini ya majaha.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Hi ku katsakanya mhaka leyi ya ririn'wana hi nga vula leswaku eka tinsimu ta Conny hinkwato ku tirhisiwile ririn'wana leri ra Ximhinga, laha vavulavuri va ririn'wana leri va mitaka switatisi swo fana na va "n" "z" "m" na swin'wana.

4.2. SWIHLAWULEKISI SWIN'WANA SWA RIRIMI EKA TINSIMU TA CONNY

Swihlawulekisi swin'wana swa vuyimbeleri leswi tisaka nyanyulo eka tinsimu i swigaririmi kun'we ni swikhavisa ririmi. Mbuyelo na wona hi wun'wana lowu pfunetaka ngopfu eka mhaka yaku nyawurisa vuyimbeleri.

4.2.1. Swigaririmi

Eka tinsimu ta Conny, swigaririmi a nga swi tirhisangi ngopfu ku lo welanyana xigego, xisasekisi na xifananiso,naswona a kuna swivulwa swo tala leswi nga nghenisa swigaririmi leswi, kova swivulwa swimbirhi kumbe swinharhu eka tinsimu ta yena to tala. Swigaririmi leswimbirhi swi ta hlamuseriwa eka tindzimana leti landzelaka ku vona hilaha Conny a swi tirhiseke hakona.

4.2.1.1. Xigego

Xigego i xigaririmi laha ku pimanisiwaka michumu mimbirhi hi ndlela yo tirhisa marito yo fana na "onge", "wonge", tanihi na man'wana. Eka xigego vanhu va nga tekiwa va ri nchumu wun'wana wo karhi. Xikombiso, eka risimu ra "Misava ya lova". Conny u ri:

Vanhu ho tshama onge tinhlampfi to phyeriwa hi mati ha heloo!

Laha Conny u kombisa nchavo lowu vanhu va nga na wona wa ku chava ku dlawa hi swibamu ku fana ni tinhlapfi leti nga phyeriwa hi mati ti sala erivaleni. Tinhlapfi leti tina nchavo lowukulu hikuva ta swi vona leswaku tita fa hikokwalaho ka ku phyeriwa hi mati lawa vutomi bya tona byi kotaka ku hanya endzeni ka wona.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

4.2.1.2. Xisasekisi

Xisasekisi i xigaririmi laha ku tirhisiwaka marito yo karhi ku sasekisa timhaka to karhi leswaku ririmi ri kota ku nuhela kumbe ku tsakisa. Xikombiso, eka risimu ra "Misava ya lova".Loko hi languta nhlomhaka ya risimu leri hi kuma leswaku Conny u lo yi sasekisa hikuva misava yi nga ka yi nga lovi, kambe o lava ku kombisa ntsena leswaku emisaveni vanhu va endla vubihi lebyikulu ngopfu naswona vanhu vo tala va le ku feni hikokwalaho ka swendlo swa vona leswobiha.

Eka risimu ra Wo khensa hosi", Conny u ri"Swivuswana swa kona swa rila".Laha Conny o sasekisa hikuva vuswa a byi rili kambe o lava ku komba ntsena leswaku vuswa bya kona i byintsongo lero na ku xurha a nge xurhi. Ku ya emahlweni eka risimu rona reri ra "Wo khensa hosi" Conny u ri: "Na xikwa xa kona hi lexa khakhi ntsena".Hileswaku na kona Conny o sasekisa hikuva xinkwa xi nga ka xi nga vi khakhi hikuva khakhi i muhlovo wa xiambalo kambe a lava ku hlamusela leswaku xinkwa xa kona ku dyiwa buraweni ntsena ku hava siku leri ku pfaku ku dyiwa lexo basa.

Eka risimu ra "Khiya gede", Conny u vula marito lama landzelaka:"Loko ni swi vona swi ta ni to khiya gede a swi nga ngheni"

Laha Conny u sasekisa ririmi hikuva swivulavula kumbe swicele swi hava milenge lero swita pfuka swi nga fambangi, kambe ntsena o kombisa mhaka ya leswaku swivulavula a swi kahle swi onha mindyangu lero yena endyangwini a nge pfumeri leswaku ku vana swivulavula hikuva swi nga ta n'wi fayela ndyangu.

4.2.1.3. Xifananiso

Xifananiso i xigaririmi laha ku fananisiwaka nchumu wo karhi na wo karhi. Xikombiso, eka rnisimu ra "Papa ra ntima", Conny u vula marito lama nge: "Nhlonge ya nghunghunyani hi ku fela ro rifumo". Laha Conny u fananisa nhlonge ya mukhalabya wodyuhala ngopfu a yi fananisa

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

na nghunghunyani. Hi mikarhi yo tala nhlonge ya munhu wo dyuhala ya vuna yi tlhela yi khwanyana, leswi swi vulaka leswaku nhlonge ya mukhalabya loyi a yi ri tano.Nakambe eka rona risimu leri ra "Papa ra ntima" Conny u engeta a vula marito lawa: "Munhu wo davula misava hi ku fela ro rifumo swa ni tsanda".

Laha Conny u fananisa malembe layo tala lawa mukhalabya loyi a nga mahanya na ku va a davurile misava. Munhu a nge swi koti ku davula kumbe ku handzula misava kambe ko va ku kombisa ntsena leswaku munhu loyi u hanyile malembe yo tala ngopfu.

4.3. Swikhavisaririmi

Muyimbeleri a nga khavisa tinsimu ta yena hi ku tirhisa swikhavisaririmi swo hambanahambana. Conny a nga tirhisangi swikhavisaririmi swotala eka tinsimu ta yena, kambe u lo swi tsongola nyana. Swikhavisa ririmi leswi Conny a nga swi tirhisanyana eka tinsimu leti hi ti kaneleke i swivulavulelo na maencisi. Kasi swin'wana leswi Conny a swi tirhiseke ku khavisa tinsimu ta yena i mbuyelo wa swivulwa.

4.3.1. Swivulavulelo

Swivulavulelo leswi Conny a nga swi tirhisa swihlayilenyana. Leswi swi nga va swi vangiwa hi mhaka ya leswi eka mikarhi ya namuntlha swivulavulelo swi nga ha tirhisiwiki ngopfu. Vanhu va ti tirhisela ririmi ra masiku hinkwawo, se na yena Conny u tirhisile ngopfu ririmi ra masiku hinkwawo eka tinsimu ta yena. Eka tindzimana leti landzelaka hi ta nyika swikombiso swa swivulavulelo leswi Conny a swi tirhiseke eka tinsimu leti hi ti hlawuleke. Xikombiso, eka risimu ra "Magevenga", Conny u vula marito lama landzelaka:

> Xo ta fihla hloko loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa sati.
> Xo tumbeta hloko loko xi ku bulumuku xa tlhela xi tlhelela kaya

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Xivulavulelo lexi xa ku "fihla nhloko" kumbe ku "tumbeta nhloko" xi vula leswaku loko wanuna a ya emugawuleni a nga yeli ku vhela a ya tshama leyo, kambe u fika a etlelanyana nkarhi wuntsongo kutani a tlhelela ekaya hikuva u va a ri karhi a ehleketa ndyangu ku nga nsati na vana

Kasi eka risimu ra "Mikateko", Conny u vula marito lama nge:"Swa hi tsanda ku humelela, hi phahleni hi ta thumbhavu mindyangu".Xivulwa lexi xi vula leswaku loko hahani va va phahlile na vona a vata kota ku kuma vukati. Eka risimu leri ra "Mikateko", Conny u ya emahlweni a vula marito lama nge: "Kumbukani vakokwanee, va hi nyika mapepera ya vukati".

Xivulavulelo lexi xi vula leswaku loko va phahliwile kumbe a va ta vana nkateko wo kuma vukati hambi kova lebyo tshikiwa hi van'wana. Kasi eka risimu ra "Mpfendempfende", Conny u vula marito lama landzelaka:

> Onge Xikwembu xi nga pfuna na swa mina swi famba.
> Onge Xikwembu xi nga pfuna na swa mina swi khanya.

Xivulavulelo lexi xi vula leswaku loko Xikwembu a xo pfuna munhu loyi Conny a yimbelelaka hi yena leswaku swa vutomi bya yena swi lulama swi va kahle, kumbe swi saseka.Nakambe eka risimu ra "Inge ni lo pfapfa" hi kuma marito ya Conny lama nge:

> Loko a ni lo phendla tibuku na minavoo, inge ni lo pfapfa.
> Loko a ni lo phendla swipele, na minavoo, inge ni lo pfapfa.

Xivulavulelo lexi xi vula leswaku munhu loyi Conny a yimbelelaka hi yena loko a lo dyondza na yena ata va a tshamisekile hikuva a ta va a ri karhi a tirha, naswona evukatini na kona u tshamiseka loko u ri karhi u ti tirhela.Kasi eka risimu ra "Hi dyohile" hi kuma xivulavula lexi nge: "Etihlweni ra wena ku na tsanda"

Xivulavulelo lexi xi vula leswaku munhu u vona swihoxo kumbe swidyoho swa van'wana ku ve na yena u na swona swihoxo leswikulu swo tlula na swa lavaya a va kombetelaka hi tintiho. Kasi

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

a hi fanele hi nga solani hikuva hinkweru hi na swona swihoxo.Nakambe kwala ka risimu ra "Hi dyohile" hi kuma xivulavulelo lexi nge: "U nghena kereke swendlo swa ku landzula".

Xivulavulelo lexi xi vula leswaku munhu u nghena kereke kambe mitirho kumbe mahanyelo ya yena ya bihile ngopfu lero a ma fambelani na kereke.Nakambe kwala ka risimu ra "Hi dyohile" hi kuma xivulavulelo lexi nge: "U ambala dzovo ra nyimpfu u ri mhisi".

Xivulavulelo lexi xi vula leswaku munhu a nga languteka a ri wo lungha ehandle loko mi n'wi languta kasi endzeni ka mbilu u na mitirho yo biha ngopfu, kahlekahle i mudlayi kambe u ti sasekisa ehandle.

Eka risimu ra "Ho hlangana ku hleka" hi kuma swivulavulelo swimbirhi laha xivulavulelo xo sungula ku nga yona nhlokomhaka ya risimu leyi nge:"Ho hlangana ku hleka a ti hlangani timbilu".Xivulavulelo lexi xi hlamusela leswaku hina vanhu hi endla ntirho wun'we wo fana wa ku hlekelela hi cinamiselana meno kasi mitirho leyi nga endzeni ka timbilu ta hina yi bihile ngopfu na swona yi hambene. Xikombiso, van'wana va loya ni vusiku kambe na nhlekanhi va fana na vanhu van'wana.Xivulavulelo xavumbirhi hi lexi nge: "U hanya kahle na munhu a ku kombeta meno, mbilu ayi fihla".Xivulavulelo lexi a xi hambanangi na lexo sungula hikuva na xona xi vula leswaku munhu u humesa mitirho yo saseka ehandle kasi endzeni ka mbilu ya yena u na makungu kumbe mitirho leyo biha.

Nakambe eka risimu ra "Mali" hi kuma xivulavulelo lexi nge: "Hi ta tiyisela ko ku dlawa hi ndlala hi ku chava ko ku vengiwa,futhi vanhu va zondha".

Ndlala a yi dlayi munhu, xivulavulelo lexi xi vula ntsena leswaku vanhu va chava ku tiendlela swilo leswi va swi tsakelaka hi ku chava ku vengiwa, hikuva vanhu va venga loko u humelela kumbe ku kuma swa kahle.Eka risimu ra "Tihuwa" na kona hi kuma swivulavulelo swimbirhi. Xo sungula hi lexi nge: "Ku tumbela hi ritiho swi nge pfuni na ku vona".

Xivulavulelo lexi xi vula leswaku swa antswa munhu a humesela vubihi bya yena erivaleni a endla a ri karhi a voniwa hikuva hambi u ringeta ku tumbela a ti endla lowo lulama wa vonaka.

© University of Venda

UNIVERSITY OF VENDA

Xivulavulelo xavumbirhi hi lexi nge: "Ku tifihla hi ritiho swi nge pfuni vulavula". Nhlamuselo ya xivulavulelo lexi yi yelana ngopfu na lexi xo sungula hikuva na xona xi vula leswaku swa antswa munhu loko a ri na mhaka yo karhi embilwini ya yena a yi humesela ehandle a boxa hi ku vulavula, a nga tumbeli hikuva wa vonaka.Nakambe eka risimu ra "Twananani" hi kuma xivulavulelo lexi nge: "Loko u hleka na munhu u nga guli meno u khoma".

Xivulavulelo lexi xi hlamusela leswaku loko u ri na munghana u nga boxi hinkwato ta le mbilwini hikuva mbilu ya yena a wu yi tivi. U fanele ku vulavula u pima.
Nakambe eka risimu ra "U nga giyi" hi kuma xivulavulelo lexi ku nga yona nhlokomhaka ya risimu leyi nge:U nga giyi

Xivulavulelo lexi xi hlamusela leswaku loko u vona un'wana a ri ekhombyeni u nga tsaki.
Eka risimu ra "Mipupurha" na kona hi kuma xivulavulelo lexi nge: "A hi ku byela ku tsotsi a hi yi lavi la kaya, u ala u faka mipupurha etindleveni ta wena".

Xivulavulelo lexi xi vula leswaku munhu loyi a va ri karhi va n'wi tshinya va n'wi komba leswaku vutsotsi a byi kahle, kambe yena a nga yingisi a ala a byi endla ku fika la welaka ekhombyeni.Eka risimu ra "Shigwili" na kona hi kuma xivulavulelo lexi nge: "Ku ve a mapapeni u pendiwile"

Xihlamusela leswaku munhu u lumbetiwa hi vubihi byo karhi.Eka risimu ra "U ya tikhoma" hi kuma xivulavulelo lexi humaka eka yona nhlokomhaka ya risimu leyi nge:

Eka risimu ra "A swi ni khomi kahle" na kona hi kuma xivulavulelo lexi nge:"Vananga mi ti hoxa ripfundeni..." Xivulavulelo lexi xi vula leswaku vana loko va nga tshiki mahanyelo ya vona lawa yo biha vata wela ekhombyeni.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

4.3.2. Riencisi

Riencisi eka ririmi i rito leri encenyetaka swiendlo swo karhi. Xikombiso eka risimu ra "Magevenga" kuna maencisi manharhu. Riencisi ro sungula ri kumeka eka xivulwa lexi nge: "Xo xixisanyana n'wanunoo loko xi ku bvundubvundu,xa tlhela xi tlhelela kaya".

Riencisi leri ra "bvundubvundu", ri vula ku ehleketa xilo hi xihatla ivi u tlhela u xiendla hi xihatla.Riencisi ravumbirhi ri kumeka eka xivulwa lexi landzelaka: "Xi to tshamanyana loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa nsati".

Riencisi leri ra "bulumuku", ri vula ku pfuka hi xihatla. Kasi riencisi leri ra vunharhu ri kumeka eka xivulwa lexi nge:"Ha rila vana va mina yoo!" Riencisi leri ra "yoo!" riencenyeta ku rila kumbe ku cema.Eka risimu ra "Makhema" kuna riencisi leri: "U nga teki mali u nyika makhema loko u yi lava u ta ku dlaya u fa nya!".

Riencisi leri ra "nya" ri encenyeta mafelo ya munhu ku komba leswaku u fa a lahliwa a nge he pfuki.

4.3.3. Mbuyelelo wa swivulwa

Mbuyelelo eka vuyimbeleri i ku vuyeleriwa ka swivulwa kumbe marito hi xikongomelo xo tshikelela mhaka leyi muyimbeleri a yimbelelaka hi yona ni ku endla leswaku vuyimbeleri byi va ni ncino wo karhi. Malungana na Babane (2001:67) va seketela hi ku boxa mhaka leyi loko va ku: "Ku vuyelela loku ka marito hi yin'wana ya tindlela totsotsoselamhaka leswaku yi kala yi ku ndlangandla erivaleni yi twala".

Tinsimu ta Conny hinkwato ti tele hi mbuyelelo wa swivulwa. Eka nkanelo lowu hi ta hlawula tinsimu tingaritingani ku tiyisisa mhaka leyi ya mbuyelelo wa swivulavulwa, kuvula ntiyiso ku hava na risimu na rin'we ra nqhambhi yihi kumbe yihi leri ri nga hava mbuyelelo wo karhi.

© University of Venda

4.3.3.1. Mbuyelelo wa swivulwa eka tinsimu ta Conny

Swivulalwa swotala eka tinsimu ta Conny swi vuyeleriwile ngopfu, yaku vuyeleriwa ka swivulwa hi ta yi kanela eka swikombiso swa tinsimu timbirhi leti landzelaka:

Eka risimu ra "Magevenga", ku ni mbuyelelo wo tala ngopfu wa swivulwa. Wona wu yimile hi ndlela leyi landzelaka

A ndzi byi lan'wi vutomi minoo, ndzi lava lowo lulama.
A ndzi byi lan'wi vutomi minoo, ndzi lava lowo lulama.
A ndzi byi lan'wi vutomi minoo, ndzi lava lowo lulama.
A ndzi byi lan'wi vutomi minoo, ndzi lava lowo lulama.
A ndzi byi lan'wi vutomi minoo, ndzi lava lowo lulama.
A ndzi byi lan'wi vutomi minoo, ndzi lava lowo lulama.
Xiyaxiyani vamaseve, mi ta kala mi ya kuma lavo dlaya
Xiyaxiyani vamaseve, mi ta kala mi ya kuma lavo dlaya
Xiyaxiyani vamaseve, mi ta kala mi ya kuma lavo dlaya
Xiyaxiyani vamaseve, mi ta kala mi ya kuma lavo dlaya
Xiyaxiyani vamaseve, mi ta kala mi ya kuma lavo dlaya
Xiyaxiyani vamaseve, mi ta kala mi ya kuma lavo dlaya

Ndzi lava " Mr right".
Ndzi lava " Mr right".

Ndzi ringeta " Mr right".
Ndzi ringeta " Mr right".

A nga kumeki lowo lulama hinkweru hi lava vona, "Mr right"
A nga kumeki lowo lulama hinkweru hi lava vona, "Mr right"
Ku ya hala na hala i ku lava lavo lulama
Ku ya hala na hala i ku lava lavo lulama

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Ku ya hala na hala i ku lava lavo lulama
Ku ya hala na hala i ku lava lavo lulama

A va kumeki lavo lulama hinkweru hi lava vona hi lava vamadyisa
A va kumeki lavo lulama hinkweru hi lava vona hi lava vamadyisa
A va kumeki lavo lulama hinkweru hi lava vona hi lava vamadyisa
A va kumeki lavo lulama hinkweru hi lava vona hi lava vamadyisa

Xi ku rhandza sweswi n'wanuna mindzuku xa famba xi tlhelela kaya
Xi ku rhandza sweswi n'wanuna mindzuku xa famba xi tlhelela kaya
Xi ku rhandza sweswi n'wanuna mindzuku xa famba xi tlhelela kaya
Xi ku rhanda sweswi n'wanuna mindzuku xa famba xi tlhelela kaya

Xi to tshamanyana loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa nsati.
Xi to tshamanyana loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa nsati.

Xi to tshamanyana loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa vana
Xi to tshamanyana loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa vana

Xi to tshamanyana loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa ndyangu.
Xi to tshamanyana loko xi ku bulumuku, xa tlhela xi hleketa ndyangu.

Xo ta fihla nhloko loko xi ku bulumuku xa tlhela xi hleketa nsati.
Xo ta fihla nhloko loko xi ku bulumuku xa tlhela xi hleketa nsati.

Xo ta fihla nhloko loko xi ku bulumuku xa tlhela xi hleketa vana
Xo ta fihla nhloko loko xi ku bulumuku xa tlhela xi hleketa vana

A wu tikhomi maseve wa minoo, a wu chavi ku rhandza na magevenga.
A wu tikhomi maseve wa minoo, a wu chavi ku rhandza na magevenga.
A wu tikhomi maseve wa minoo, a wu chavi ku rhandza na magevenga.

© University of Venda

A wu tikhomi maseve wa minoo, a wu chavi ku rhandza na magevenga.
A wu tikhomi maseve wa minoo, a wu chavi ku rhandza na magevenga.
A wu tikhomi maseve wa minoo, a wu chavi ku rhandza na magevenga.

Eka risimu leri ra "Magevenga" xivulwa xin'wana na xin'wana xi vuyeleriwile. Loko swi tsariwile swi languteka swi nga tsakisi kambe loko swi ri karhi swi yimbeleriwa swi nandziha ngopfu, naswona ri languteka ri lehile ngopfu leswi ri nga tsariwa, kambe hi ku yimbelela a ri lehangi.

A hi tekeni xikombiso xavumbirhi xa mbuyelelo wa swivulwa hi risimu ra "Timholovo". Mbuyelelo lowu wu yimile hi ndlela leyi:

Ndzi lava muti wa kahle, a ndzi wu lavi muti wa huwa
Ndzi lava muti wa kahle, a ndzi wu lavi muti wa huwa
Ndzi lava muti wa kahle, andzi wu lavi muti wa huwa
Ndzi lava muti wa kahle, andzi wu lavi muti wa huwa
Ndzi lava muti wa kahle, a ndzi wu lavi muti wa huwa
Ndzi lava muti wa kahle, a ndzi wu lavi muti wa huwa
Ndzi lava muti wa kahle, andzi wu lavi muti wa huwa

Mhe ndzi lava muti wa kahle, a ndzi lavi muti wa rhasi.
Mhe ndzi lava muti wa kahle, a ndzi lavi muti wa rhasi.
Mhe ndzi lava muti wa kahle, a ndzi lavi muti wa rhasi.
Mhe ndzi lava muti wa kahle, a ndzilavi muti wa rhasi.

Miti ya huwa a yi lunghangi ya nyangatsa.
Miti ya huwa a yi lunghangi ya nyangatsa.
Miti ya huwa a yi lunghangi ya nyangatsa.
Miti ya huwa a yi lunghangi ya nyangatsa.
Miti ya huwa a yi lunghangi ya nyangatsa.
Miti ya huwa a yi lunghangi ya nyangatsa.
Miti ya huwa a yi lunghangi ya nyangatsa.

© University of Venda

Miti ya huwa a yi lunghangi ya nyangatsa.
Miti ya huwa a yi lunghangi ya nyangatsa.
Miti ya huwa a yi lunghangi ya nyangatsa.

Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa rhasi.
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa rhasi.
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa rhasi.
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa rhasi.
Ndzilava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa rhasi.
Ndzi lava muti wo hola a ndziwu rhandzi muti wa rhasi.
Ndzi lava muti wo hola a ndziwu rhandzi muti wa rhasi.
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa rhasi.
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa rhasi.
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa rhasi.
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa rhasi.
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa rhasi.
Ndzilava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa nyakanyaka
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa nyakanyaka
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa nyakanyaka
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa nyakanyaka
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa nyakanyaka
Ndzi lava muti wo hola andziwu rhandzi muti wa nyakanyaka
Ndzi lava muti wo hola a ndziwu rhandzi muti wa nyakanyaka
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa nyakanyaka
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa nyakanyaka
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa nyakanyaka
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa nyakanyaka
Ndzi lava muti wo hola a ndzi wu rhandzi muti wa nyakanyaka

Tihuwa ti vitana mimoya ya thyaka emindyangwini
Tihuwa ti vitana mimoya ya thyaka emindyangwini

© University of Venda

Tihuwa ti vitana mimoya ya thyaka emindyangwini
Tihuwa ti vitana mimoya ya thyaka emindyangwini
Tihuwa ti vitana mimoya ya thyaka emindyangwini
Tihuwa ti vitana mimoya ya thyaka emindyangwini
Tihuwa ti vitana mimoya ya thyaka emindyangwini
Tihuwa ti vitana mimoya ya thyaka emindyangwini
Tihuwa ti vitana mimoya ya thyaka emindyangwini
Tihuwa ti vitana mimoya ya thyaka emindyangwini

Mimoya ya thyaka i mimoya yo biha
Mimoya ya thyaka i mimoya yo biha
Mimoya ya thyaka i mimoya yo biha

Mimoya ya thyaka i mimoya yo kafa
Mimoya ya thyaka i mimoya yo kafa

Mimoya ya thyaka i mimoya yo kafa

Kurhula ka laveka, ka laveka midyangwini
Kurhula ka laveka, ka laveka midyangwini

Ku tsaka ka laveka, ka laveka midyangwini
Ku tsaka ka laveka, ka laveka midyangwini
Ku tsaka ka laveka, ka laveka midyangwini
Ku tsaka ka laveka, ka laveka midyangwini

Tshamisekani hi kurhula, kurhula ka laveka mindyangwini
Tshamisekani hi kurhula, kurhula ka laveka mindyangwini
Tshamisekani hi kurhula, kurhula ka laveka mindyangwini
Tshamisekani hi kurhula, kurhula ka laveka mindyangwini
Tshamisekani hi kurhula, kurhula ka laveka mindyangwini

© University of Venda

Tshamisekani hi kurhula, kurhula ka laveka mindyangwini
Tshamisekani hi kurhula, kurhula ka laveka mindyangwini
Tshamisekani hi kurhula, kurhula ka laveka mindyangwini
Tshamisekani hi kurhula, kurhula ka laveka mindyangwini
Tshamisekani hi kurhula, kurhula ka laveka mindyangwini

Timholovo ta nyangatsa, ta nyangatsa mindyangwini
Timholovo ta nyangatsa, ta nyangatsa mindyangwini

Eka risimu leri ra "Timholovo" na kona xivulwa xin'wana na xin'wana xi vuyeleriwile. Swin'wana swi vuyeleriwile kambirhi kasi swin'wana ko tala. Hi ku tsala swi languteka swi borhanyana, kambe hi ku yimbelela swi nandzihisa risimu.Loko hi ri karhi hi xopela no kanela tinsimu ta Conny hi kumile leswaku mimbuyelelo ya swivulwa yi tirhisiwile ngopfu eka tinsimu ta yena hinkwato. Leswi swi kombisa leswaku Conny u tirhisile mimbuyelelo ku nandzihisa tinsimu ta yena kun'we ni ku tshikelela mhaka kumbe hungu leri a a lava ku ri hundzisela eka vayingiseri.Hikokwalaho hi vulaka leswaku mbuyelelo wa swivulwa wu na nkoka eka vuyimbeleri byihi kumbe byihi lero yi nga va mhaka ya kahle loko tinqambhi ta Vatsonga leta ha sungulaka ku qambha no chaya tinsimu ti nga landzelela mikondzo leyi Conny a nga famba hi yona eka vuyimbeleri bya yena.

4.4. Swihluvi swin'wana swa mbulavulo

Conny eka tin'wana ta tinsimu ta yena u tirhisile na swihluvi swa mbulavulo ku yisa emahlweni ku nandzihisa tinsimu ta yena. Swin'wana swa swihluvi swa mbulavulo leswi Conny a nga swi tsongolanyana eka tin'wana ta tinsimu ta yena i ntsongahato, swivutiso na vamavizweni. Eka tindzimana leti landzelaka hi ta ringeta ku tsavula swivulwa leswi nga na marito ya ntsongahato lowu Conny a wu tirhiseke kun'we ni swivutiso swa kona, hambi ku ri vamavizweni.

© University of Venda

4.4.1. Ntsongahato

Eka risimu ra "Wo khensa Hosi" hi kuma swivulwa leswi swi nga na marito ya ntsongahato leswi yimeke hi ndlela leyi landzelaka:

Wo khensa Hose, loko u tlela u dyile swivuswana wena.
Swivuswana swa kona swa rila
Swigayana swa kona no pimerisa
Swicekana swa kona hi le swa xikhale
Swibayana swa kona mirahela donki
Swirhokwana swa kona tifasikoti

Loko hi xiyaxiya swivulwa leswi swi hi komba leswaku munhu loyi Conny a yimbelelaka hi yena eka risimu leri kahlekahle a nga pfumali nchumu, swilo hinkwaswo a ri na swona, kambe yena a a ri hava ku khensa. Munhu loyi a kalala kumbe ku sola xilo xin'wana na xin'wana. Loko hi xiyaxiya hi kuma leswaku vuswa a byi kuma kambe yena a ku i swivuswana. Miceka a ri na yona, kambe yena a ku i swicekana swa xikhale. Mikumba a ri na yona kambe yena a ku i swibayana swa mirahela donki. Tirhoko a ri na tona kambe yena a ku i swirhokwana leswi fanaka na tifasikoti.

Ndlela leyi Conny a tirhiseke ha yona marito ya ntsongahato lowu nga laha henhla yi hi dyondzisa mhaka ya leswaku hi fanele ku dyondza ku khensa eka swilo hinkwaswo leswi hi nga na swona hikuva van'wana va swi pfumala, a va na swona. Se ku kuma swilo swintsongo i nkateko lero hi fanele ku dyondza ku khensa.

4.4.2. Swivutiso

Conny eka tin'wana ta tinsimu ta yena u tirhisile na swivutiso yi ri ndlela yo ya emahlweni a nyanyurisa tinsimu ta yena. Loko hi xiyaxiya hi kuma leswaku tin'wana tinsimu ta swi kota ku sungula hi xivutiso ti za ti ya fika emakumu hi swivutiso, leswi swi tlhelaka swi nga kumi na tinhlamulo. Ehandle ka sweswo swivutiso swi tele eka tinsimu ta Conny kambe hi ta nyika

© University of Venda

xikombiso xa risimu rin'we leri ri nga sungula hi xivutiso ri za ri ya hela hi xivusito, naswona na nhlokomhaka ya rona i xivutiso. Rona i risimu ra i "Vunwa i bya yini?" rona ri yimile hi mukhuva lowu:

Vun'wa i bya yini ke? bava!
Vun'wa i bya yini xana ke? bava!
Ku hemba i ka yini xana ke? he boti!
Ku hemba i ka yini xana ke? he boti!
U jikile kwihi xana ke? boti!
U jikile kwihi xana ke? boti!
U jikisa hi yini xana ke? bava!
U jikisa hi yini xana ke? bava!
Se ni jirile kwihi xana mina ke?
Se ni jirile kwihi xana mina ke?
Se ni rhete kwihi xana leswi u ngo ni tshika?
Se ni rhete kwihi xana leswi u ngo ni tshika?
Ni jili kwihi xana ke, boti leswi u ngo ni tshika?
Ni jili kwihi xana ke, boti leswi u ngo ni tshika?
Ni rhete kwihi xana ke, bava leswi u ngo ni tshika?
Nirhete kwihi xana ke, bava leswi u ngo ni tshika?

Loko hi xiyaxiya risimu leri hi kuma leswaku risimu hinkwaro i swivutiso ntsena leswi swi nga hava na tinhlamulo naswona swivutiso swa kona swi tlhela swi vuyelela kambirhimbirhi. Leyi i ndlela yin'wana yaku nyawurisa vuyimbeleri hikuva i xin'wana xitayili.

4.4.3. Vamavizweni

Vamavizweni va wela eka swihluvi swa mbulavulo.Loko hi vulavula hi vamavizweni hi lava ku ringeta ku kombisa leswaku eka tinsimu tin'wana Conny u tirhisile marito yo tika lero vana va manguva lawa va nga tsandzeka ku ma twisisa lero hi vona swi fanerile leswaku ma hlamuseriwa hikuva hi humesa vamavizweni lava vana va masiku lawa va tivaka vona leswaku va kota ku

© University of Venda

twisisa hi ntalo leswi Conny a ringetaka ku hlamusela swona. Hi ta tsala xivulwa lexi xi nga na rito leri lavaka ku tirhiseriwa kumbe ku nyikiwa mavizweni ivi hi tlhela hi tsala xivulwa xoxexo xi ri na mavizweni wa rito ro karhi leswaku xi kota ku twisiseka hi ntalo.
Eka risimu ra "Wa ni kholela" hi kuma swivulwa leswi landzelaka leswi swi nga na marito yo tika lawa ma lavaka ku olovisiwa hi ku nyikiwa vamavizweni.

(i) *Ku dila tinhonga ku dila mafeyisi swa vavai>Ku tirha tinhonga ku tirha swibakela swa vava*

.(ii) *Swihlangi swa yena a nga hlayisi no swi phandhela>Swihlangi swa yena a nga hlayisi no swi handela.*

(iii) *Ni ku yini nuna loyi a ni mi xisi wa ni zondha>Ni ku yini nuna loyi a ni mi xisi wa ni venga.*

Eka risimu ra "Makhema" hi kuma swivulwa leswi:

(i) *Siku rin'wana ni yo titshamela ku fika khema ri ku ka mina ni lomba malee!>Siku rin'wana ni yo titshamela ku fika tsotsi yi ku ka mina ni lava malee!*

(ii) *Munhu wa ku dlaya mpela u fa va yaku celela hambi u ta ganya ke?>Munhu wa ku dlaya mpela u fa va ya ku celela hambi u ta fuma ke?*

Eka risimu ra "A swi ni khomi kahle" hi kuma swivulwa leswi:

(i) *Tiku ro njengenjenge hi n'wina>Tiko ra pfuma kumbe ro huu! hi n'wina*

(ii) *Lowa nhwana wa pambula>Lowa nhwana wa yiva*

(iii) *Hayi swa danisa>Hayi swa nyumisa*

4.5 NKATSAKANYO

Hi nga vula leswaku matirhiselo ya Conny ya ririmi eka tinsimu kumbe vuyimbeleri bya yena a ma hlantswekangi naswona a ma hetisekangi ni swintsongo. Ririn'wana leri a ri tirhisaka leri ra Ximhinga ri mita ngopfu switatisi lero swilo swi sala swi nga ha tshamisekangi. Hi nyikile swikombiso swo tala swa marito lawa ma nga na switatisi na switwari swin'wana leswi

© University of Venda

mintiwaka. Hambiswiritano ku tirhisa ka yena ririn'wana ro karhi a swi onhi mongo kumbe nkoka wa vunanga bya yena. Hambi vari vayingiseri va kombisa ku amukela ririmi leri a ri tirhisaka. a hi languteni nakambe rito reri ri nga kwala henhlanyana ra "Tiku", a ri fanele ri ri "tiko". Se leswi swi tiyisisa mhaka ya leswaku matirhiselo ma yena ma ririmi a ma hetisekangi naswona a ma hlantswekangi.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

NDZIMA YA 5

5. KU DLAYELELA

5.1 MANGHENELO

Eka ndzima leyi hi ta kanela leswi ndzavisiso lowu wu swi kumeke hi ku angarhela.Eka rixaka ra hina Vatsonga tinqhambhi ta vuyimbeleri bya Xitsonga ti tele ngopfu. Tin'wana ti yimbelerile vuyimbeleri bya manguva lawa lebyi fambisanaka na swichayachayana swa Xilungu kasi tin'wana ti yimbelela vuyimbeleri bya ndhavuko lebyi ngo yimbeleriwa ku ri karhi ku phokoteriwa mavoko. Kambe loko hi xiyaxiya eka tinqhambhi leti na ku tala ka tona, loko malembe ma ya ma ri karhi ma tlhandlamana tin'wana ta tinqhambhi leti ti ya ti ri karhi ti nyamalala ti nga ha twali hambi ku ri vuyimbeleri bya tona byi helela emoyeni byi nga ha twakali helo.

Eka MLFM kuna nongonoko wa ku chayisiwaka tinsimu to hambanahambana ta khale. Nongonoko lowu wu vuriwa leswaku "Takhale ta tlhavula".Loko hi xiyaxiya hi kuma leswaku tinsimu leti ti nyamalalaka ti nyamalala leriya ro ti nga ha twali ni swintsongo hambi ku ri eka nongonoko wa "Ta khale ta tlhavula".

Loko hi xiyaxiya hi kuma leswaku vuyimbeleri bya manguva lawa bya tinqambhi to fana na va Conny byi na swichayachayani swa Xilungu leswi nyanyulaka. Leswi swi endla leswaku vuyimbeleri bya ndhavuko byi nyamalala, hikuva byi hava swi chachayana swo nyanyula.

Kambe lexi xi hlamarisaka mhaka leyi yaku nyamalala ka byin'wana bya vuyimbeleri a yi kona eka tinxaka tin'wana to fana na Valungu. Eka rixaka leri ra Valungu hi kuma leswaku tinsimu ta vona ta khale ka khaleni ni namuntlha ta ha kumeka naswona ta ha chayisiwa. Mavhengele hinkwawo lama nga na vuyimbelri lebyi ma kumeka ma ha ri na byona. Tinsimu leti ti kumeka ti ri hi xivumbeko xa tikhasete, ti-CD kun'we ni tivhidiyo.Tinsimu ta Conny leti hi kaneleke hi tona hi tona leti ti kumekaka hi xitalo eka mavhengele yo xavisa tirhayikhota kumbe tikhasete.Tinsimu leti ti nyanyula vanhu hi ndlela yo chavisa. Hi tlhelo rin'wana hi nga vula

© University of Venda

leswaku vuyimbeleri bya Conny byi na vaseketeri lavo tala ngopfu. Vanhu va nyanyuriwa hi swilo hinkwaswo leswi nga endzeni ka vuyimbeleri lebyi. Ncino wa vuyimbeleri lebyi wu vuriwa leswaku i choza, se ncino lowu wa choza vanhu va wu rhandza ngopfu. Tidyondzo leti kumekaka eka tinsimu leti tina nkoka lowukulu evuton'wini bya hina vanhu. Hambi ku ri swiambalo leswi Conny na lava a yimbelelaka na vona va swi ambalaka na swona swi na xiave eka ku nyanyula vanhu. Swibelana swa kona swi va swi gandhiwile hi ndlela yo koka rinoko lero na loko va ri karhi va cina wo gaba!

Tinsimu leti ta Conny ti dyondzisa rixaka hi matlhelo hinkwawo ya vutomi. Emindyangwini ti dyondzisa vatswari leswaku va fanele ku hanyisana hi ndlela leyinene, va rhandzana hi rirhandzu ra xiviri, va tshembana va tlhela va tiyiselana ku sivela mhaka ya ku avana hikuva ku avana ka vatswari ku xanisa vana hikuva vona va kumeka va ri exikarhi hikuva vona va rhandza vatswari havambirhi. Mhaka leyi yi paluxa hi marito lawa ya kumekaka eka risimu ra "Hi tshikiwile" laha hi twaka vana lava va nga tshikiwa hi tata wa vona va ku:

Ku hambana ka tatana na manana ku hi dlele.
N'wina lava mi nga hambaniki emindyangwini
hi mi bela mavoko.

Marito lawa ma hi komba kahle leswaku ku hambana ka vatswari i nhlomulo eka vana lero va za vava na ku navela loko va vona mindyangu leyi yi nga na vatswari hinkwavo, se hikokwalaho Conny a dyondzisaka vatswari leswaku va fanele ku tiyiselana ku sivela ku hambana.

Nakambe tidyondzo leti taka hi tinsimu ta Conny tidyondzisa vatswari leswaku va nga tshuki va nghenelela eka timhaka ta ku teka na ku tekiwa ka vana va vona. Ti va dyondzisa leswaku vatswari va fanele ku tshika vana va tihlawulela loyi a lavaka ku teka kumbe ku tekiwa hi yena. Ku hlawulela n'wana eka timhaka ta vukati swi bihile ngopfu hikuva loko n'wana mundzuku a ya hlangana na swo vava u ta rila hi n'wina vatswari, kasi loko a lo tihlawulela ku hava loyi a nga ta n'wi kombetela hi tintiho. Naswona evuton'wini ku hanyiwa kan'we lero n'wana u fanele ku ti hlawulela leswi rhandziwaka hi mbilu ya yena hikuva u swiendla kan'we lero loko o endlisiwa xihoxo hi munhu swi ta n'wi karhata vutomi bya yena hinkwabyo. Mhaka leyi yi tiyisisiwa hi marito lama humaka eka risimu ra "Ku hanyiwa kayi 01", laha ku paluxiwaka

© University of Venda

marito lama landzelaka: "Se ke ndzi tshikeni ndzi titlonya. Tshikani ku ndzi khetela ndzi ta titlonya mina n'winyi…". Marito lawa ma komba vatswari leswaku vana va fanele ku tshikiwa va tihlawulela hi voxe loyi a lavaka ku teka na ku tekiwa hi yena.

Vatswari va dyondzisiwa nakambe leswaku munhu loko a ri mutswari waxisati u fanele ku lwa nyimpi leswaku a tikurisela vana va yena hi yexe, hikuva ku kuriseriwa n'wana hi mana wa munghana swa tika hikuva a nge ku khomi ku fana na vana va yena. Wena u ta kula u ri karhi u dya rikoko ra xilondza ni ku hanya hi swiambalo leswo hendleriwa. Vana vo kurisiwa hi vamanana va vanghana va hlupheka ku tlula na mpimo. Mhaka leyi yi paluxiwa eka risimu ra "N'wana wa munghana", laha yi paluxiwaka hi ndlela leyi:
Swakudya swa kona swi nga ku hlomula mbilu. Swambalu swa kona swi nga ku vavisa moya, hayi mani. Xi titshamela xi lo punavuna hambi ku titimela, hayi mani! Ku fuyisa n'wana kasi swi taniya yehee! N'wana wa munghana i mani la nga ku hlayisaka hi mbilu naa?

Marito lawa ma tiyisisa mhaka ya leswaku ku va vatswari kumbe mutswari a fuyisa n'wana swi na khombo lerikulu hikuva u ta kula a swi twile hi ku xaniseka. U xaniseka lero tiko hinkwaro ri n'wi twela vusiwana kambe tindlela to n'wi pfuna va va va nga ri na tona.
Tinsimu ta Conny ti dyondzisa vana mahanyelo lamanene. Ti va dyondzisa leswaku va fanele ku xixima vatswari va vona hambi ku ri munhu un'wana na un'wana lonkulu, leswaku masiku ya vona ma ta kota ku engeteriwa eka misava leyi hi hanyaka eka yona. Mhaka leyi yi seketeriwa hi marito lama humaka eka risimu ra "Mipupurha" lama kumekaka hi mukhuva lowu: "…swi ta ku engetela masiku yaku hanya…".
Vana vaxisati va dyondzisiwa leswaku va fanele ku tivonela eka mhaka yaku xisiwa hi vafana va tshika xikolo hi ku tsutsumela vukati hikuva mundzuku vata tisola hikuva mufana wa jika. Nakambe u ku jikela se a ku nyikile na vana a tlhela a nga va hlayisi na vana va yena. Se a ka ha ri na ndlela yin'wana handle ka ku tilaya leswi swi nga ha pfuniki nchumu. Mhaka yaku tilaya yi paluxiwa eka risimu ra "Wa ni kholela" hi mukhuva lowu landzelaka: "Ni tiyengile se na tilaya. Ni tsandekile ku tikhetela xikolo ni ya tsutsumela byo vukati se na tilaya".

Marito lawa ma komba ku tisola lokukulu ngopfu kambe a swa ha pfuni nchumu handle ka ku hlupheka vutomi hinkwabyo. Se Conny u dyondzisa vana leswaku va fanele ku teka xikolo xi va

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

xo sungula eka vutomi bya vona leswin'wana swi tata endzhaku. Nakambe Conny u dyondzisa vana leswaku loko va fanele ku teka kumbe ku tekiwa va nga tshuki va rhandza munhu hi ku vona ku fuma kumbe vusiwana bya yena hikuva swilo swa jika hi ku famba ka nkarhi. U kuma leswaku loyi a ri xifumi se i xisiwana, loyi a ri xisiwana se i xifumi. Se loko u lo n'wi rhandza hi ku languta swa le mandleni ndyangu wu nga fayeka hikuva u ta tsutsuma loko se a hundzukile xisiwana. Kasi loko u lo n'wi pfumela ku ri mhaka ya leswaku wa n'wi rhandza hambi o hundzuka xisiwana mi ta ya emahlweni mi khomana mi va xilo xin'we vutomi byi famba byi ya emahlweni.

Nakambe Conny u dyondzisa vana hi tinsimu ta yena leswaku va fanele ku yingisa loko va tshinyiwa. Ku ka n'wana a nga twi loko a tshinyiwa swi na khombo lerikulu ngopfu hikuva u ta hojomela egojini leri a nga ta tsandzeka na ku huma. Ku salela ku tisola ntsena leswaku loko a ndzi lo yingisa vatswari khombo leri a ndzi ta va ndzi ri papalatile. Minkarhi yin'wana swi fika laha na vatswari va ku xumbadzaka va ku koka hi tindleve va ku vutisa leswaku a hi ku byelangi xana, se namuntlha ku njhani. Mhaka leyi yi tiyisisiwa hi marito lama humaka eka risimu ra "Mimpupurha", lama nge:

...namuntlha wa tilaya...a hi ku byela ku tsotsi a hi yi lavi la kaya u ala u faka mipupurha etindleveni...se wo tshamela ku yima etikhoto n'wananga na mina a ni ku tivi a tikhoto.Tinsimu ta Conny ti humesa nakambe tidyondzo leti layaka vana va vanhwanyana loko va ya evukatini leswaku va ya hanya vutomi lebyinene evukatini bya vona. Ti va dyondzisa ku ya hlayisa vavanuna va vona, vingi na hinkwavo va vukati, ku tiyisela evukatini, ku ya amukela hinkwaswo, kun'we na ku xixima vingi. Mhaka leyi yi seketeriwa hi marito lama humaka eka risimu ra "Se wa hloma", lama ma kumekaka hi mukhuva lowu landzelaka: "Ni ri famba Tinyiko u ya hlayisa nuna wa wena. Hambi va kuvula lowo loya u nga vilelee, vukati bya tika. Hambi va lo khegula u nga va tshiki vingi va wena. Famba va xixima mhana jaha ku fana na mina mhana wena".

Marito lawa i marito lama layaka n'wana hi ndlela ya xiyimo xa le henhla lero loko n'wana a nga kota ku ma teka vukati bya yena byi nga kota ku hlayiseka byi hanya hi laha ku nga heriki. Leswi swi hi komba kahle leswaku vuyimbeleri bya Conny byi na tidyondzo ta matimba. Nakambe

© University of Venda

vuyimbeleri bya Conny hi vona byi ri karhi byi halata tidyondzo leti khulukelaka vanhu hinkwavo va tiko hinkwaro. Tinsimu leti ti dyondzisa vanhu va tiko hinkwaro ku hanya mahanyelo lamanene hi ntalo. Tindzimana leti landzelaka hi ta ringeta ku khumbha laha na lahaya hi tidyondzo leti vuyimbeleri bya Conny byi ti kongomisaka eka tiko hinkwaro. Hi nga ka hi nga swi koti ku ti paluxa hinkwato hikuva ti tele ngopfu, ntsena hi to ba mavala ya yingwe.

Tinsimu ta Conny ti dyondzisa vanhu leswaku va nga tshuki va hemba. Ti hlamusela leswaku ku hemba ku bihile ngopfu hikuva ka swi kota ku faya mindyangu, ku hemba ka swikota ku hambanyisa maxaka, ku hemba ka swi kota ku dlayisa munhu a dlawa siku rin'wana a ri hava na nandzu. Mhaka leyi yi tiyisisiwa hi marito lama humaka eka risimu leri nge "Tshiketa ku hemba" lawa ma kumekaka hi mukhuva lowu landzelaka:

Tshiketa leswo hembetela ngopfu whe makweru kun'wana u ta vengisa vanhu lavo lungha hi vuxisi. Ku hemba a swi lunghangi whe makweru hikuva u ta dlayisa van'wana vanhu wena u sala u lo nyekete.

Marito lawa ma tshikelela leswaku hakunene mhaka yo hemba a yi sasekangi hikuva ya dlayisa kun'we ni ku lwisa vanhu.

Tinsimu ta Conny ti dyondzisa rixaka nakambe hi mhaka ya leswaku loko hi ri karhi hi hanya laha emisaveni u nga tshuki u tshemba munhu ni swintsongo. Ku tshembha munhu swi tlula hi ku tshemba ribye ri nga hava nomo. Munhu u nga n'wi tshembhi hikuva a nga tshembhekangi ni siku ni rin'we. Hambiloko mo hanya swin'we mi ri vanghana kambe u nga n'wi tshembhi hikuva ta le mbilwini ya yena a wu ti tivi. U ta n'wi teka a ri makweru kasi embilwini ya yena u fundzile vuxungu lebyi dlayaka. Timhaka leti ti tiyisisiwa hi marito lama humaka eka risimu ra "Twananani" lawa ma yimeke hi ndlela leyi:

Munhu u nga n'wi tshembhi…u ta tisola. U nga
vuli hinkwato….ta le mbilwini. Hambi wo hlekelela
u nga rivali ku munhu a nga tshembekangi.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Marito lawa i marito lama tsundzuxaka kumbe ku lemukisa rixaka leswaku ri hanya ri tlharihile hikuva munhu siku rin'wana u nga ti kuma u dlayiwile hi munghana kumbe xaka hikokwalaho ka ku va u n'wi tshembhile. Se Conny wa hi lemukisa leswaku munhu yena hi nga pfuki hi n'wi tshembile na siku na rin'we.

Tinsimu ta Conny ti dyondzisa vanhu leswaku hambi loko Xikwembu xi ku katekisa hi swa le mandleni u fanele u tidyondzisa ku hanya na van'wana. Munhu u fanele ku languta munhu un'wana ku fana na yena n'winyi ku nga ri ku langutela vanhu ehansi hikuva wena u xifumi. Munhu a nga tshiki a cinca mahanyelo kumbe mafambelo hikokwalaho ka rifumo. Munhu a nga tshuki a venga na maxaka ya yena hikokwalaho ka rifumo. Leswi swi tiyisisiwa hi marito lama humaka eka risimu ra "Shigwili" hi ndlela leyi landzelaka: "Maxaka a wu ma lavi no mavona. Rifumo a ri cinci munhu…".

Marito lawa ma komba leswaku xigwili lexi a xi venga maxaka xi tlhela xi cinca na vutomi hikokwalaho ka rifumo. Hikokwalaho Conny a vulaka leswaku mhaka yaleyo yi bihile ngopfu a yi laveki eka hina vanhu.

Tinsimu leti tidyondzisa rixaka nakambe mhaka ya leswaku hi nga tshuki hi vengana hambi kuri ku vondzokelana. Vanhu loko munhu a tirha a humelela va n'wi venga na ku n'wi vondzokela. Naswona loko a nga tirhi va hleka se kahlekahle u nge swi tivi kuri hina vanhu hi lava yini. Hi yona mhaka leyi Conny a hi dyondzisaka leswaku loko munhu a tirha a tipfuxapfuxa a hi tsakeni na yena. Timhaka leti ti tiyisisiwa hi marito lama humaka eka risimu ra "Mali" hi ndlela leyi landzelaka:

Loko munhu a verenga mpela a va n'wi lavi
vanhu van'wana. U ringeta ku tipfuxapfuxa ka
van'wana i xidyoho xexo. Naloko u nga tirhi ka
van'wana i xidyoho…

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Marito lawa ma hi paluxela kahle leswaku hakunene hina vanhu ha vengana kun'we na ku vondzokelana. Se vuyimbeleri bya Conny byi hi dyondzisa leswaku hi nga tshuki hi swiendla, hikuva a swi kahle.

Hikokwalaho hi vulaka hi nga tipfinyingi leswaku tinsimu ta Conny tidyondzisa vanhu hi matlhelo hinkwawo ya vutomi. Hambi leswi hi nga paluxangiki hinkwato tidyondzo leti hi ti kumeke endzeni ka tinsimu ta Conny kambe loko hi xiyaxiya eka leti hi nga ti khumbhakhumbha ha swi vona leswaku hakunene tidyondzo leti ti angarherile matlhelo hinkwawo ya vutomi bya hina vanhu lero loko hakunene rixaka a ro ti teka a ri ta hanya.

5.2 SWIBUMABUMELO

Swibumabumelo leswi landzelaka swi nga pfuna eku ololoxeni ka xiyimo xa ku nyamalala ka vuyimbeleri bya tinqhambi ta Vatsonga.Ndzawulo ya Vutshila na Ndhavuko kun'we ni mihlangano yin'wana leyi nga ni ku tsakela ka vuyimbeleri bya tinqhambi ta Vatsonga va fanele va endla leswaku tinqhambi leti ti hlangana endhawini yin'we kan'we kumbe kambirhi hi lembe ti nyanyula vaakatiko hi vuyimbeleri bya tona.

Nhlangano wa Vuhaxi laha ku haxiwaka hi Xitsonga va fanele ku va ni minongonoko leyi ku vaka ku ri karhi ku chayisiwa tinsimu ta tinqhambi ta Vatsonga ntsena va nga katsakatsi na tinqhambi ta tindzimi tin'wana. Eka minongonoko leyi ku fanele ku va ni mphikizano laha ku nghenelelaka vantshwa leswaku ku ta byaleka ku navela ka tinsimu leti etimbilwini ta vona.
Swi nga va kahle loko tinqhambi ta Vatsonga hinkwato ti nga kuma nhlohlotelo wuntshwa wa ku va va ya emahlweni va chaya vuyimbeleri bya vona hinkwavo hi ku ya hi hanyelo ra vana va manguva lawa tanihi Conny hikuva mhaka leyi yi pfuna ngopfu eka ku aka rixaka kumbe tiko ra mundzuku.

Van'wamabindzu lava kandziyisaka tinsimu va nga hlohloteriwa ku xavisa tinsimu ta tinqhambi ta Vatsonga hi ntsengo lowu nga ta kota ku fikeleriwa hi mani na mani.Vahlayisi va swa vutshila na ndhavuko va fanele ku va ni ndhawu laha va hlayisaka tinsimu ta tinqhambhi ta Vatsonga

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

kun'we ni matimu ya tinqhambhi ta kona. Eka ndhawu leyi ku fanele ku vekeriwa ni swifaniso swa nqambhi yin'wana ni yin'wana.

Swidyondzeki swi fanele swi nghenisa tinqambhi ta Vatsonga kun'we ni tinsimu ta tona eka matsalwa, ngopfungopfu matsalwa lama nga ta kandziyisiwa ma hlayiwa hi mani na mani.Ku fanele ku va ni ntirhisano exikarhi ka tinqambhi ta khale na tinqambhi ta manguva lawa leswaku vata kota ku pfunana leswaku va antswisa vuyimbeleri bya vona. Laha ku fanele ku hetiseka xivuriso xa vatolo lexi nge "Rihlampfu ra khale ri tiya hi leritshwa ni lerintshwa ri tiya hi lera khale".

5.3. NKATSAKANYO

Eka vanhu lava mulavisisi a nga tirhisa nhlokohliso wa swivutiso ku lava ku tiva na ku twisisa vuyimbeleri bya Conny Chauke hi kumile leswaku vunanga bya yena byi na nseketelo lowukulu wo huma eka Vatsonga ni vanhu vambe. 90% ya 100 wa vanhu lava nga hlokohlisiwa va kombisa leswaku vuyimbeleri bya Conny bya va aka ni ku va dyondzisa. 5% va bumabumela leswaku u fanele ku tirhisa ririmi leri nga ringanisiwa. Kasi 5% yona a nyikangi mavonelo ya yona. Hi tlhelo ra vuqambhi vahlokohlisiwa va vilela leswaku a va ha twi vunanga byintshwa ku suka eka Conny Chauke.

Tinsimu ta Conny to tala marito lawa ti sungulaka hi wona ti tlhela ti hetelela hi wona. Eka tinsimu ta yena ku tele ngopfu tinsimu leti vulavulaka hi timhaka ta rirhandzu, mahanyelo ya le mindyangwini, ku tiputa vusiwana hikokwalaho ka ku tshikiwa hi varhandziwa va vona kun'we ni to lemukisa kumbe ku tlharihisa rixaka.Eka tinsimu leti hinkwato ka tona ku tirhisiwile ririn'wana xa Ximhinga, laha vavulavuri va ririn'wana leri va mintaka switatisi swo fana na va "n", "z" na swin'wana. Eka tinsimu ta Conny swivulavulelo, swigego hambi swivuriso a swi talangi, ku tirhisiwile ngopfu ririmi ra masiku hinkwawo.

Tinsimu leti ti vulavula ni ku dyondzisa swilo leswi swi humelelaka eka vutomi bya masiku hinkwawo. Tinsimu leti ta tsundzuxa kumbe ku lemukisa vanhu leswaku va hanya va tlharihile, hikuva swa le mbilwini ya munhu a wu swi tivi, wena wo n'wi vona ku cinamisa meno ntsena

© University of Venda

kasi endzeni ka mbilu u rhwele vuxungu lebyi dlayaka.Tinsimu ta Conny ti vulavula ntiyiso lowu hetisekeke, lowu vutomi byi nga xiswona. Tinsimu leti ti tsakisa ngopfu lero loko ti ri karhi ti yimbeleriwa ta nyanyula lero na xivundza munhu u va a ri hava. Tinsimu leti ti na tidyondzo ta matimba, lero rixaka ri fanele ku ti teka ri hanya hi tona leswaku ri ta kota ku hanya. Nkateko wa kona Conny u hlayisile vuxokoxoko hinkwabyo bya tinsimu leti leswaku byi nga tshuki byi lahlekela rixaka. Hikokwalaho ka sweswo na rixaka leri ra ha taka ri ta tikuma tidyondzo leti.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

TIBUKU LETI TIRHISIWEKE

Allport J — 1987 .Research Interview; Academic Press. Orlando, Florida.

Bible Society of S.A — 1989. Bible. Mahungu Lamanene ni tibuku ta xitatiso ta Testament ya khale.

Blacking J — 1967. Venda Children's Songs. A study In Ethno musical Analysis. Witwatersrand University Press, Johannesburg.

Brenner, M. David C — 1987 .Research Interview; Academic Press. Orlando, Florida.

Bogdan, R.C. na Biklen, S.K — 2003. Qualitative Research for Education. An Introduction to Theories and Methods. Pearson Education Group. London.

Chauke, O.R — 2004.The Xitsonga Songs. A Sociolinguistic study. Unpublished Doctor of Philosophy Thesis In the School of Languages and communication studies in The Fuculty of Humanities. Unin

Chernoff, J.M — 1979. African Rhythm and African ensibility. Aesthetic Musical and Social Action in African Musical Idioms. University of Chicago Press. Chicago.

Cohen, L. Marion, L na Morrison, K — 2000. Research Methods in Education.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Rouledge Falmer. Tailor and Francis Group New York.

Cooper, R.L — 1989. Language Planning and Social Change. Cambridge: Cambridge University Press.

Creswell, J.W — *1994. Research Design. Sage Publications, INC. Thousand Oaks. London*

David, A.Orr, M Na Swemer, D — 1991. Words Power. The South African Handbook of Grammar, Style, and Usage.

Dundes , A — 1965. The study of folklore.Englewood Cliffs, N.J. Prentice –Hall

Ferris, J — 1995. Music. The Art of Listening Forth Edition. Brown Benmark Publishers. Medison.

Finnegan, R — 1970. Oral Literature in Africa. Oxford University Press. Dares Salaam.

Fowler, F.G. na Fowler, H.W — 1964. The Pocket Oxford Dictionary of Current English. Oxford. At the Clarendon Press.

Francis — 1990. The Management of Student Research Project. M.P.G Books. Great Britain.

Fromkin, V na Rodman R — 1988. An Introduction to Language. Holt Rinehart and Winston Inc. New York.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Gene, S 2001. World Ecyclopedia; htt:/en.www.wikipedia.org/wiki/folk-music.

Hartman, J.B 1991. Aspects of Tsonga Law. Pretoria: University of South Africa.

Hawkins, M 2000. The South African Oxford Dictionary Oxford University Publishers Oxford

Hoffer, C.R 1991. A Concise Introduction to Music Listening. Wordsworth Publishing Company. Belmont, Carlifonia.

Hofman, C 1981. An Introduction to Bilingualism. Longman LTD. United Kingdom

Hopkins, A 1979. Larouse Encyclopedia of Music. Hamlyn, London.

Jacobs, A 1979. The New Penguin Dictionary of Music. Penguin Books LTD.

Juju, A 1990. A Social History and Ethnography of an African Popular Music. Press. Chicago.

Leedy,P.D na Ormrod, J.E 2001. Practical Research Planning and Design. Merri Prentice Hall. Upper Saddle River. New Jersey, Colombus, Ohio.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Mabunda, S.G 2001. Tinsimu ta le mapurasini erixakeni ni nkoka wa tona. Unpublish Article for Degree of Honours Bachelor of Arts. Univhenda.

Maluleke M.S 1999. Nkoka wa tinsimu ta vana erixakeni. Unpublish Article for B.A. Honours Degree. University of Venda.

Melissa R 2000: Survey Research Methods. Publisher: Penguin; New Ed edition. University of Florida Press. New York

McMillan, J.H na Schumacher, S 2001. Research in Education. A conceptual Introduction. Longman. New York.

Mothata, T.J 1991. Some Aspects of The Northern Sotho Traditional Songs. Unpublished B.A. Hons Article in The Department of Northern Sotho Unin.

Nemapate, M.A 1999. The Structure and meaning of Tshivenda Traditional Songs. Unpublished M.A. Article in the Department of Tshivenda Faculty of Arts Unin

Nettl, B 1990. Folk and Traditional Music of the Western Continents. Prentice hall. Engelwood Cliffs, New Jersey.

Nkuzana K.J 1992. Subject Didactics: Tsonga (HED). Only Study Guide for MTS000-D. Unisa. Pretoria

Okpewho, I 1979. African Oral Literature. Background, Character and Continuity. Indian University Press. Bloomington.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Pei, M 1966. Glossary of Linguistic Terminology, Columbia University Press, New York

Polit, D.F, Beck C.T na Hungler, B.P 2001. Essential of Nursing Research. Methods, Appraisal, and Utilisation. Lippincott. New York.

Pretorius, W.J na Swart J.H.A 1994. Teaching African Literature. A Theoratical and Methodological Introduction. Unisa. Pretoria.

Rabothata, T.T 1991. A Suevey of Traditional Songs in Venda. Unpublished Master of Arts article in the Subject African Laguages.

Ramurunzi, T.S 2002. The Role and Significance of Tshivenda Female Initiation Songs. Unpublished M.A. Article in Arican Languages. Unin.

Seay, A 1975. Music in the Medieval Wo The Colorado College. Pentice Hall. Inc. Eaglewood Cliffs.

Sharp, J Peter, J na Howard K 1996. The Management of Student Research Project. M.P.G. Books. Great Britain.

Slobada, J.A 1983. The Musical Mind. The Cognitive Psychology of Music. Clarendon Press. Oxford.

Sternberg, R.T 1995. In Search of Human Mind. Yale University. Harcourt Brace College

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

Publishers. Toronto.

Summers, D, Gadsby, A, Delacroix, L na Bullon, S — 2001. Longman Wordwise Dictionary .Focus on the essentials. Longman, Gopsons Papers LTD. Nodia.

Swanwick, K — 1979. A Basis for Music Education. NFER Publishing Company LTD. Darwille 3 House, Windsor, Berks.

Wardhaugh, R — 1972. An Introduction to Sociolinguistics. Oxford University Press. Oxford.

Wayne, G & Stewart, M — 1987. Research Interview; San Francisco,USA.

© University of Venda